4

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1988

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje: Urednički odbor
Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Stipe Tadić
Godina izdavanja i tiskanja: 1988.
Copyright: HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).
Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon (041) 431-950
Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.
Cijena pojedinom broju 2.000.—din.
Godišnja pretplata 12.000.—d. uplaćuje se u korist žiro računa kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
012101-2320418628
Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod
Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 4 **ZAGREB, srpanj—kolovoz 1988.** **GOD. XXI**

Radovan GRGEC

Uz rub (59)

Prošli sam put u ovoj rubrici spomenuo što se u Zagrebu i u Evropi događalo prije pedesetak godina u vrijeme mojega »suncem obasjanog« djetinjstva i dječaštva, kada se potmula tutnjava bliskog rata već razabirala i nad Hrvatskom, nad lipama mojega Svačićevog trga, nad platanama Zrinjevca i nad ledinama stare Knežije. U to doba niknuo je tu na Knežiji jak pastoralni centar iz kojega su sinovi Don Boskovi djelovali na odgoj zagrebačke omladine. Upoznao sam i tu periferiju kao i mladež gradskog središta čiji je jedan dio pohađao dvorište isusovačke Palme a drugi (onaj sa Zrinjevca) židovski »Makabi«. Pred očima mi se javljaju drugovi mojega djetinjstva od kojih su neki već odavno pokojnici, neki »pukovnici u miru« a neki rasuti po svim kontinentima svijeta kao rakova djeca. Svi ti »svačićevci«, »zrinjevčani«, »velerovci«, »mrazovčani«, »mažuranićevci«, »trnjani« i »trešnjevčani«, »farmeri« iz Nove Vesi ili »hakleri« s Martinovke, nisu ni slutili da će se i oni i njihove obitelji za godinu-dvije naći usred ratnog vihora koji će drugove »s obala iste rijeke« raznijeti možda na različite strane i u protivnim smjerovima.

Nakon »zle vojne« (kako bi rekao naš poznati suvremeni pjesnik) »žrtvovanoj generaciji« preostade pečal uspomena (Vae victis!) ili trijumfalistička idealizacija (Victor hostium et sui!), a literatima nebuloza

višeznačne metafore, verbalističkog ludizma, čeprkanja po banalnoj ili »uzvišenoj« svakodnevnici. Tek neki shvatiše da su svi ti mrtvi i preživjeli, pobijeđeni i pobjednici zapravo dio istog krajolika i zajedničke sudbine.

Kad sam neki dan prolazio putovima svojega »krajolika«, kroz lipino lišće opazih poluotvoren prozor stana u kojem još živi otac mrtvog mi druga. Kroz prozor i s okolnih klupa začas izmilješe stare uspomene i stara imena, čitava jedna povijest stara pola stoljeća. Nažalost, ili na svu sreću, nema vremena za ruminiranje uspomena a ni u ovoj rubrici mjesta za takve ekskurse. Legendarni feniks ne rađa se ponovno iz pepela vlastitih uspomena. Valja nam pobrisati polustoljetnu prašinu s prozora i s klupa.

Pa ipak, i ova rubrika i ova revija nije samo »literarni« časopis, kako bi to neki htjeli, kad nam prigovaraju da pišemo o svemu i svačemu, o teologiji, lingvistici, školstvu itd. Međutim, trebalo bi da znaju da smo mi i kulturni časopis, i časopis hrvatskih katoličkih laika, i časopis svih Hrvata bez obzira na njihovo usmjerenje, i ćirilometodski časopis itd. U tu »kulturu« i u naše »religiozno nadahnuće i usmjerenje« ulaze najrazličitije tematike, i teologija, pa, ako baš hoćete, i fiskultura. Toliko radi informacije onima koji misle da na nas ne spada pisati o teologiji i o teolozima, o izgovoru latinskih riječi i sl. Pogotovo je rubrika »Mišljenja i reagiranja« otvorena najrazličitijim mišljenjima o aktualnim problemima s raznih područja i o događajima, bili oni stari pedeset ili petsto ili pet tisuća godina.

* * *

Prije pedesetak godina (točnije 1936) snažno je odjeknulo Evropom objavljivanje poznatog djela *Jacquesa Maritaina* »Integralni humanizam«. Iako prijevod toga djela treba da kod nas tek sada izađe, Maritainova misao nije nipošto prekrivena prašinom zaborava. U HKD-u, naprimjer, uvijek se o Maritainu mnogo govorilo i pisalo. Možemo se pohvaliti kako nismo propuštali ni jednu priliku a da ne spomenemo Maritaina i značenje njegova djela za nas. U prosincu 1980. na međunarodnom skupu u Parizu govorili smo o tom značenju *Tomo Vereš, Ante Kusić* i ja. O našim referatima pisala je tada francuska dnevna štampa. Verešov i moj referat objavio je i »Marulić«. Čak je i AKSA* (koja, čini se, pomno pazi da ne spomene »Marulić«, »Danicu« ili HKD) donijela o rečenom skupu kratak izvještaj. Neki dan smo čitali u GK-u Don Jurin »lament« o tom kako AKSA potcjenjuje »Glas Koncila« i MAK, pa se zapitasmo što bismo morali tek reći mi koje taj informativni bilten uopće ne spominje. Postoje valjda za to i neki razlozi?!

Ni danas, dvadesetak godina nakon Koncila i pedesetak godina nakon prvog objavljivanja »Integralnog humanizma«, nitko ne može

*Ovaj je uvodnik pisan 25. V. 1988.

zanijekati aktualnost te dragocjene knjige. Doduše, »Integralni humanizam«, valja »čitati« i »iščitavati«, kako se to danas obično kaže, prvenstveno u kontekstu vremena u kojemu je nastao. Međutim, mnoge Maritainove misli iz tog djela (naročito one koje se tiču autonomije vremenitih vrednota i analize suvremenog totalitarizma) još su uvijek itekako aktualne. Upravo po njima je Maritain preteča našeg vremena i II. vatikanskog koncila.

Taj izraz »preteča Koncila« danas se često upotrebljava. Mislimo i prečesto. Budući da smo to mišljenje izrazili u nekim našim publikacijama (npr. »Danici«), osvrnuše se na nas gotovo gnjevno 14. XII. 1986. na akademiji na Šalati (nedavno je to izlaganje, kojim nas ing. Kokić svrstava uz »Kanu«, objavljeno i u glasniku postulature»Ivan Merz«). Zaista, nemamo ništa protiv postupka oko beatifikacije sluge Božjega *Ivana Merza,* čiju 60. obljetnicu smrti upravo spominjemo, ali smatramo da i njega valja promatrati u kontekstu vremena u kojemu je živio. Neki čak pomisliše da smo u našem »ljetopisu« namjerno »zaboravili« tu 60. obljetnicu. Bez pravih podsjetnika zaista nam promiču ne samo mnoge 70. i 60. i 40. obljetnice, nego i one još »jubilarnije«. Inače, o Merzu smo dosta pisali i u našoj »Danici«, i to uvijek najpohvalnije.

Ne ljutimo se baš previše kad nas neki mimoilaze ili »zaboravljaju« a ni kada nas spominju bez zlih namjera, kao npr. zagrebački »Danas« od 10. V. 1988, koji *(Luka Vincetić)* donosi prikaz polemike između *Smiljane Rendić* i *Svevlada Slamniga* u našem »Maruliću«.

* * *

Maritainova misao i djelo nalazi se u središtu i ishodištu evropskih misaonih strujanja i previranja kao misao rijetko kojeg od tadanjih filozofa, među kojima se ističe svakako *E. Husserl* (umro prije 50 godina), koji je svojom fenomenologijom ušao u bit filozofije na zaista suvremen način. Taj ozbiljan pristup filozofskoj misli i riječi, ali i ljudskoj svijesti i savjesti, dao nam je čitav niz novih filozofa (sjetimo se samo Husserlove učenice *E. Stein*), koji su ljudsku riječ, svijest i savjest počeli analizirati, uzimajući u obzir i etiku i hermeneutiku. To su ona velika imena što ih sve češće spominjemo *(Heidegger, Levinas, Ricoeur* itd.), koji su nam počeli govoriti o tom kako valja tragati za istinom »koja se zrcali na licu bližnjega« i koji su nas upućivali u sudbinsku i egzistencijalnu važnost riječi.

Jedan od učenika E. Husserla bio je i *Jan Patočka* koji nam je govorio kako se pluralizam, laicitet i sekularizacija u današnjem društvu mogu razumjeti tek na temelju Maritainovih lucidnih zapažanja prije pedesetak godina te o tome kako je grčki »polis« ostavio Rimskom Carstvu u nasljeđe »brigu za dušu« prije nego se počela stvarati Evropa kao cjelina. Zapravo je to stvaranje započelo tek u VII. stoljeću kada su se u ozračju zvanom »sacrum imperium« već nazirale osnovne značajke evropskog duha, tj. dualitet crkvene i svjetovne vlasti, ali i primat spiritualnog.

U vremenu kad slavimo veliki jubilej Kijevske Rusi dolazi sve više do izražaja koncepcija jedinstvene Evrope od Atlantika do Urala, tako draga *Ivanu Pavlu II.* Obnovivši primat duhovnog, Evropa može obnoviti i sebe u cjelini i jedinstvu. U društveno-vremenitom redu to je ono novo kršćanstvo o kojemu piše Maritain, to je nada za društvo na pragu trećeg milenija, za društvo personalističkog, pluralističkog i komunitarnog značaja. Tu se nalazi i nada za uspjeh nove evangelizacije, odnosno reevangelizacije, za obraćenje srdaca i »moralnu revoluciju«. Revolucija, kako reče *Péguy,* bit će moralna ili je neće biti.

Novo kršćanstvo u duhu herojskog, pluralističkog, personalističkog i komunitarnog humanizma razlikuje se od srednjovjekovnog, koje je živjelo od ideala Svetog Rimskog Carstva, kao što se razlikuje i od bizantskog ili islamskog ideala sprege svjetovnog i duhovnog imperija toga vremena. To su vrlo dobro shvatili oni koji su Maritainove ideje počeli propagirati u svojoj sredini, kao npr. Mons. *Montini,* kasniji papa *Pavao VI,* pristaše *Don Sturzovih* »demokršćanskih« ideja ili sljedbenici *Mouniera* (koji je pošao korak dalje od Maritaina). Iz tih krugova dođoše i predstavnici »kršćanske politike« kao *De Gasperi, Adenauer, Michelet, Schumann* ili *E. Frei* iz Chilea (kojega je Maritain vrlo cijenio). Shvativši da je moguće samostalno prožimanje vremenitih vrednota evanđeoskom porukom u javnom životu, shvatili su da postoji i »kršćanski način« vođenja javnih poslova, tj. kršćanska politika, otprilike u onom smislu u kojemu su to poimanje formulirali dokumenti II. vatikanskog koncila a nedavno potvrdile i propozicije Biskupske sinode u Rimu čija je tema bila zvanje i poslanje kršćanskih laika u Crkvi i u svijetu. U jednoj od tih propozicija ističe se da je skeptičan stav prema politici »nedostojan kršćanina«. To spominjemo kako bismo i opet pokazali koliko su relativni i višeznačni izrazi »politizacija« i »depolitizacija«.

O tim problemima govori i br. 17—18/87 časopisa »Notes et Documents«, posvećen 50. obljetnici objavljivanja Maritainova »Integralnog humanizma«. O značenju Maritainove misli (u koju valja svakako uključiti i upozorenja iz njegova »Seljaka s Garonne«) za tadanju situaciju u svijetu (ali i za današnje vrijeme) govore tu najbolji poznavaoci Maritainova djela, kao npr. *Carlo Bo, Antonio Pavan, Marco Ivaldo, Ramon Sugranyes* i dr., ističući srodnost Maritainovih i don Sturzovih stavova (autonomija vremenitih vrednota, primat osobe, vrijednost demokracije i etika ekonomije), a isto tako i srodnost Maritainove filozofije sa stavovima suvremenih »filozofa bitka«, »etičara« i »hermeneutičara«.

Direktno ili posredno, Maritainove su misli utjecale i na naše svećenike i laike, posebno na neke članove Katoličke akcije i nasljedovatelje *Mahniča* i *Kreka.* Naravno, i njihovo djelovanje, kako smo već to više puta naglasili, valja gledati u »kontekstu njihova vremena«. Maritainova sintetska misao i njegov, u krajnjoj liniji, teocentrički humanizam danas se »čitaju« nešto drugačije nego prije dvadesetak ili tridesetak godina.

* * *

Među obljetnicama što nam promaknuše umalo da se nije našla i jedna vrlo važna za naše Društvo. Iako proslave raznih obljetnica, čija inflacija povećava njihovu devalvaciju, katkada znače samo ispunjavanje i zatrpavanje stanovitih praznina u sadašnjosti ili pokušaj artificijelnog oživljavanja mrtve prošlosti, tj. ne znače gotovo ništa, ima obljetnica koje je zaista potrebno spomenuti radi odavanja priznanja onima na čijim temeljima i predradnjama možemo danas graditi novo i ići naprijed a često zaboravljamo i njih i njihove zasluge za sadašnjost kao i pouku i poruku njihova djela.

Jedan od takvih velikana prošlosti bio je i prvi zagrebački nadbiskup i kardinal *Juraj Haulik,* rođen prije 200 godina, koji je učinio za Hrvatsku i Zagreb vrlo mnogo premda je rodom bio Slovak. Po svom djelovanju ravan je jednom *Vrhovcu* ili *Strossmayeru.* Među njegova velika djela ubraja se svakako i utemeljenje Društva sv. Jeronima, današnjeg HKD sv. Ćirila i Metoda, uz Maticu i Akademiju najstarije hrvatske kulturne ustanove. Naše je Društvo, usprkos sve većim teškoćama na koje nailazi, uspjelo sačuvati kontinuitet svojega 120-godišnjega višeslojnog rada i kontinuitet vjernosti Crkvi i domovini.

Kontinuitet vjernosti našega Društva od velikog je značaja ne samo za one koji se oko njega okupljaju, a to su i mnogi naši seljaci i radnici kojima je naša »Danica« glavno štivo, nego i za čitavu hrvatsku Crkvu i hrvatski narod. S obzirom na tešku financijsku situaciju u kojoj se to Društvo sada nalazi, očekujemo da će nam svi kojima je to moguće na ovaj ili onaj način pomoći i tako pokazati svoju solidarnost. Solidarnost nam je danas, uz vjernost, najpotrebnija vrlina. Sudjelovanje u brizi (to je ona »Sorge« i »Fürsorge« o kojima govori i *Heidegger,* po čijoj se »nacističkoj« prošlosti počelo čeprkati nekako u isto vrijeme kada i po *Waldheimovoj*) i u odgovornosti za drugoga jest temelj sveopće solidarnosti, kao što je i vjernost nekome ili nečemu temelj ljudske čestitosti i karakternosti.

Katkada nas rezultati raznih intelektualnih aktivnosti i napredak tehničkog razvoja civilizacije tako oduševljavaju da zaboravljamo na vrijednosti koje nisu toliko uočljive. Divimo se intelektualcima i visokokvalificiranim stručnjacima sa zvučnim titulama, dok pokraj nas, gotovo neprimijećeni, prolaze mali ljudi koji savjesno, vjerno i solidarno vrše svoje svagdanje dužnosti. Fascinirani dometima uma i onim što svijet cijeni i reklamira, otupjesmo za vrednote srca (odnosno onoga što se pod riječju »srce« u našoj »antropologiji« podrazumijeva). Te su vrednote u prvom redu: ljubav, milosrđe, požrtvovnost, hrabrost, gostoljubivost, vjernost i solidarnost.

Vjernost nekome ili nečemu i solidarnost s nekim ili nečim nisu nikakve »statičke« i »gregarne« kvalitete koje bi se razlikovale od »dinamičkih« i »personalnih« kvaliteta vjernosti samome sebi i »solidarnosti« sa svojom individualnošću. Danas, naime, kada neizvršavanje obećanja, kršenje zadane riječi i »mijenjanje zastava« smatramo nečim najnormalnijim, nastojimo svoje nedosljednosti i slabosti opravdati sofističkom logikom i dijalektikom.

U vremenima previranja, kriza i mutacija žal i nostalgija za izgubljenim »sigurnim« istinama i stabilnim vrednotama ne mora biti znak nekakve inercije i konzervativizma. Reformni »katekizmi« na raznim područjima, kao npr. u školstvu, doveli su u pitanje svoje ciljeve, sadržaje i metode, svoju aktualnost i vrijednost, pa i same reforme i napuštanje starih putova. Međutim, ni »digitalna« ni »analogna« kompjuterska logika nije ukinula stare načine razmišljanja, gramatike, katekizme, didaktike i sistematike, osnovna etička načela, sadržana već u Dekalogu, i zdravorazumske smjernice stare ekonomije. Promjene su nam donijele tolika razočaranja. To vrijedi ne samo za našu zemlju nego i za čitav svijet u kojemu raste bogatstvo nekolicine i bijeda goleme većine, o čemu je govorio i *Ivan Pavao II.* na svom zadnjem južnoameričkom putovanju.

S raspadanjem i propadanjem sela i poljoprivrede kao da se raspadoše i propadoše vrijednosti što ih je seljaštvo nekada predstavljalo kao npr. povezanost s rodnom zemljom, solidarnost i vjernost. Ekološko nasilje remeti i narušava prirodnu ravnotežu, a »elastični« moralni principi snalaženja na račun drugoga ubijaju vjeru u Boga i čovjeka. Stoga nije nimalo čudna naša čežnja za solidarnošću i vjernošću. Primjer te vjernosti bio je npr. spomenuti *Edmond Michelet.* Kao što je on do kraja života bio i ostao vjeran idealima mladosti, *De Gaulleu* i Francuskoj, tako su i naši velikani *Ante Starčević* i *Stjepan Radić* (čiju smo 60. obljetnicu mučeničke smrti nedavno komemorirali u HKD-u) ostali vjerni ljubavi koja je bila san njihova djetinjstva i plamen njihove mladosti. Nema razloga da se stidimo ili bojimo reći njezino ime. Hrvatska! Ta Hrvatska je još uvijek tu, još uvijek tu »na tvrdoj siki«, kako bi rekao *V. Nazor,* još uvijek u našim srcima.

Vjernost svojem imenu, imenu svojeg naroda i jezika, njegovoj povijesti i tradiciji katkada je znak osobne samostalnosti i hrabrosti. Tog imena se nisu stidjeli niti odricali ni velikani naše kulturne povijesti čija je slava u Evropi i u svijetu bila veća nego u domovini, kao što su bili otac hrvatske književnosti *Marko Marulić* ili hrvatski isusovac *Ruđer Bošković,* jedan od najvećih umova svojega vremena. Boškoviću u čast objavio je nedavno *Ante Škobalj* svoju najnoviju knjigu »Izlaz iz svemira«, o kojoj u ovom broju »Marulića« piše *Tomislav Heres.* Prekid kontinuiteta vjernosti, povezanosti s rodnom grudom i s obiteljskim životom osjećamo, pak, kao bolnu ranu na živom tkivu, kao prekid kontinuiteta jednoga morala i jedne povijesti.

Nikakve priče o tom kako je sve to danas ipak zastarjelo i kako su »mutacije« našega vremena promijenile stubokom način ponašanja i razmišljanja ne mogu nas uvjeriti da je vjernost »demodée«. 7. V. ove godine na stadionu Centenario u Montevideu mnoštvo vjernika slušalo je *Ivana Pavla II,* koji je govorio o tom kako su nam upravo danas potrebne vrednote istinskoga obiteljskog života i kako vjernost nije nipošto »izašla iz mode«. Gubitak vjernosti i solidarnosti za nas i danas znači svojevrsni prekid povijesnog kontinuiteta, gubitak hrabrosti i ljubavi.

U svojoj »Povijesti hrvatske književnosti«, ostati vjeran njezinu kontinuitetu od najstarijih pisanih spomenika i naših latinista do danas uzimajući u obzir njen trodijalektalni značaj, pokušao je *Ivo Frangeš,* sveučilišni profesor i hrvatski pisac. U ovom broju »Marulića« donosimo kritički osvrt na tu knjigu iz pera našega suradnika *Ive Balentovića.* Kao i prigodom izlaska antologije »U sjeni transcendencije«, nastojat ćemo i o Frangešovoj knjizi iznijeti različita mišljenja.

Rijetki su autori povijesti književnosti i antologija koji nisu bili kritizirani prvenstveno zbog izbora imena pisaca. Dovoljno je pročitati sve što se dosad u raznim časopisima i novinama pisalo o Frangešovu djelu ili što su u »Republici«, br. 1—2/88, o antologiji »U sjeni transcendencije« pisali *Stijepo Mijović Kočan, Nedjeljko Mihanović* i *Nikola Petković.* Kritike na račun izbora imena pisaca osobito su virulentne kad se radi o suvremenicima. Vrednovanje njihova djela iziskuje stanovitu »vremensku distancu« kako bi se »staložili« i kristalizirali neposredni dojmovi i impresije a sudovi dobili objektivniju vrijednost.

Kad netko gotovo milenijski vremenski razmak pokuša sažeti u jednu relativno »tanku« knjigu, kao u ovom slučaju, i tom »sažetku« dadne naslov »povijest književnosti«, mora biti spreman da odmah po izlasku čuje kritiku, i to opravdanu kritiku, na račun samoga naslova knjige. Nije nimalo čudno da su se takvi glasovi u nas čuli i odmah po izlasku Frangešove »Povijesti hrvatske književnosti«.

U toj za povijest književnosti sadržajno prilično »tankoj«, ali tehnički vrlo bogatoj i lijepo opremljenoj knjizi, proporcionalno prevelik dio dan je upravo novijoj književnosti od moderne do naših dana. Naravno da je time dana i veća mogućnost »kritiziranja« u vezi s izborom imena suvremenih pisaca. To je i sasvim razumljivo.

Da bi donekle popravio te propuste, Frangeš je »postskriptumski« dodao popis četrdeset i petorice pisaca koji bi eventualno mogli »ući«, ali je time samo proširio broj »pretendenata« i povećao ljutnju onih koji nisu ušli ni u taj popis. Ta postskriptumska završna napomena, umjesto da ublaži stare, donijela je nove prigovore i smutnje. Naravno da se i mi čudimo zašto su izostavljena imena nekih suvremenih pisaca koji imaju svoj »izvorni glas« i zašto je tu i tamo kojeg pisca iz »katoličkog kruga« *(Sudeta, Maraković)* koji su »ušli« trebalo minorizirati pokojom suvišnom primjedbom. Iako iz tog kruga u suvremenoj književnosti nemamo baš mnogo »pravih« književnika (kao što npr. Francuzi imaju svojega *Claudela, Bernanosa* ili *Mauriaca,* koji su u samom vrhu suvremene francuske literature), ipak više njih zaslužuje da uđe i u takvu »povijest«.

Međutim, s našega je stanovišta veći propust što u tu »povijest« nisu ušli neki pisci Hrvati koji nisu pisali i djelovali na području današnje SRH kao ni neki značajni pisci koji su izostavljeni vjerojatno iz političkih razloga. To je isto kao kad bi npr. Amerikanci iz tih razloga izostavili iz svoje suvremene literarne povijesti *Ezru Pounda,* Francuzi *Célinea* ili Srbi *Dučića.*

Ako Frangeš u nekom od najavljenih narednih izdanja namjerava ispraviti neke od tih propusta, želimo mu više hrabrosti i sreće. Ne možemo nipošto mimoići kvalitete Frangešove knjige, a to je npr. njegov briljantni esejistički stil i sposobnost da na relativno kratkom prostoru dadne sintezu kontinuiteta jedne milenijske pismenosti, kulture i književnosti. Frangeš je uspio svojom »esejizacijom« prikazati kontinuitet hrvatske literature prilično koherentno i istaknuti njezine bitne značajke. Ipak bi on svoju široku erudiciju morao još proširiti i produbiti jer svojim pisanjem pokazuje nedostatak sluha za neke važne komponente naše književnosti, kao što je npr. usmena književnost ili književnost religioznog nadahnuća. *Krleža* je svakako veliko ime naše suvremene književnosti, ali su i njemu ostale nedostupne dubine transcendencije i istinske religioznosti. Frangeš je naprosto fasciniran (nije on jedini!) Krležinom »čarobnom igrom asocijacija«, njegovom velikom erudicijom (čije je lakune svojedobno razotkrio ***Krunoslav Krstić,*** o kojemu smo pisali u prošlom broju) i baroknim vatrometom Krležine verbalne akrobatike.

Valja priznati da smo uglavnom svi mi, naročito u pubertetu, bili fascinirani Krležinim talentiranim perom, njegovom erudicijom i blistavom kozerskom retorikom. Tijekom vremena, pak, neki se zasitiše te retorike, počeše hiperboli pretpostavljati litotu, pa i od literature tražiti nešto više, dublje i bolje od onoga što im je mogao ponuditi Krleža. U prvi plan izbijaju pisci koji se ne razbacuju riječima, kao npr. *Ivo Andrić* ili *Albert Camus,* pa čak i »gnjavatori« (kako ih je zvao Krleža) poput *Marcela Prousta.* Baroku je, čini se, bar u književnosti, odzvonilo. Javlja se pitanje: ne zaboravlja li i ne prešućuje li Krleža, unatoč svojoj grandioznoj elokvenciji, ono što je za suvremenog čovjeka interesantnije i važnije od verbalnih i verbalističkih »auspuha«, od »fascinantne igre asocijacija književnog erudite« i »prosvijetljenoga cinika«? Ne prešućuje li Krleža ono što je bitno?

* * *

O prešućivanju bitnoga govori u svom eseju »Silence sur l'essentiel« *Jean Guitton,* koji mi je, moram priznati, uz ***Maritaina,*** najbliži suvremeni francuski mislilac (HKD je poslije rata u mom prijevodu objavio četiri Guittonove knjige). Što je za njega bitno, rekao nam je Guitton u svojoj knjizi »Le Christ da ma vie«, spomenutoj u prošlom broju i objavljenoj također kod DDB-a. Usprkos poodmakloj dobi Guitton je još uvijek vrlo plodan. Nedavno je kod Rusconija objavljena i njegova knjiga »La Vergine Maria«.

Iako šutnja može katkada biti vrlo znakovita i »rječita«, čovjek određenog uvjerenja i angažmana, pogotovo ako je pisac i mislilac, ne može šutke prelaziti preko gorućih i bitnih pitanja ljudske egzistencije, a ako je katolik, ne može prešućivati ime i stvarnost egzistencije Boga Stvoritelja i Bogočovjeka Isusa Krista. Kršćanska poruka, kako misli Guitton, poprima proročko značenje i unosi svjetlo nade u tamu atomskog doba, u kojemu se čovječanstvo našlo suočeno s neslućenim katastrofama, mutacijama i metamorfozama.

Zbog slojevitosti njegove misli i zbog eksplicitnog katoličkog stava Guittonu su, kao i Maritainu, jedni pripisivali stanoviti progresizam a drugi konzervativizam. On je, ustvari, i progresist i konzervativac, i u »Šutnji o bitnome« i u »Kristu mojega života«, kao što je to Maritain i u »Integralnom humanizmu« i u »Seljaku s Garonne«. Svjestan činjenice da će treći milenij biti religiozan ili ga uopće neće biti, on predviđa konačnu konfrontaciju između ateističkog humanizma i autentičnog katolicizma, shvaća potrebu čuvanja i »razvijanja« poklada objave, pita se kako u mutaciji sačuvati identitet i u »tamnoj noći« vjeru. Ne smije se prešućivati ono bitno: ni ono »numinozno«, kao npr. žrtveni značaj mise, ni ono »luminozno«, kao npr. gozbeni značaj Euharistije; ni esencijalni, ni egzistencijalni vid vjerovanja; ni pravda ni istina, ni ljubav ni ljepota. Stoga se Guitton, inače poznat kao pionir ekumenizma, boji da bi stanoviti »irenizam« i relativizam mogao zamagliti bit kršćanske ljubavi i bit istine upravo zato što se zbog nekakve koncilijantnosti prešućuje ono što je bitno.

Jean Guitton, jedan od najuglednijih katoličkih laika našega stoljeća, bavio se posebno koncilskom problematikom u vezi sa zvanjem i poslanjem kršćanskih svjetovnjaka u Crkvi i povijesti. Shvatio je kako je velika uloga laika u evangelizaciji, odnosno reevangelizaciji suvremenoga sekulariziranog svijeta, i u čemu je bit i specifičnost te uloge. Laici bi, umjesto da se bore za nekakvu ravnopravnost u tipično »crkvenim strukturama« i da raspravljaju s klericima razlikuju li se oni od njih »bitno«, »stupnjevito«, samo »funkcionalno« ili nikako, morali biti svjesni da su s klericima jednaki u dostojanstvu kao ljudi i kao kršćani, ali da i u sadašnjoj etapi povijesnog razvoja imaju svoje specifično poslanje, kao što bi i klerici morali biti svjesni različitosti i uzvišenosti svoje službe. Ukratko, Guitton, kao i Ivan Pavao II, upozorava na opasnost od klerikalizacije laika i od laicizacije klerika. Nada se da će upravo laici biti ti »koji će moliti klerike da se ne boje i ne stide biti različiti od njih, obilježeni svojim uzvišenim sakramentom«. Tim riječima kao da je rezimirao sve ono što smo i mi govorili i pisali uoči i poslije Biskupske sinode o laikatu na našim društvenim večerima i na stranicama »Marulića«.

Joja RICOV

Stipin krijes

Pedesetoj obljetnici žrtve

Tisuću osamsto sedamdeset prva —
tisuću devetsto dvadeset i osma:
Stjepan — Stipica — Stipe

prvi iz loze
Radića svih vremena

naša nezacijeljena rana.

Svijetli mu čelo
oltarni pladanj žrtve
aureola odrezanih udova.

Zalit u slova
u riječi plahe
posustale.

Zastala u dahu
krnja
oprezna uznička pošta:
»Učitelju čovječnosti i čovječanstva
vjerni sljedbenici.«

Pavle Radić
Đuro Basariček
ubijeni u beogradskoj skupštini
20. lipnja 1928.

Koliko još će
obasjani Tobom
pasti na ovoj krvolovnoj stazi?

Perunike i božuri
karanfil kao kap —
zna se koja, brate.

(Slušaju?)

Lovor zimzelena i
drvna ploha šaha:
čeoni biljeg Naše — pst!

(prostrijelit će ti mozak.)

Požarom od Vodica
(paklom od Skradina!)
— gòri Hrvatska, vidiš li —
buše Ti nanovo trbuh
slave ustrijeljeno srce
peku

novi leš.

Jahve neuslišanih otaca
kruti koji mudruješ!

Ta mučna
(isplativa?)
očajnička
samohodna povijest.

Krijumčare Ti ime
kroz skupni naziv škole
u tisku harne Kroacije

i to je sve o Tebi
miljeniku
ocu Republike
za pedesetu obljetnicu Kalvarije

Mrtvo i gluho sve
sve

sve je.

U mraku
(jošte?)
zalijevan mûkom
sred arkadâ
— svjetlo doma i
prvi mirogojski lijes —
plamsa i diše
još samo

Stipin krijes.

Mirogoj — Travno, 7—8. kolovoza 1978.

Tomislav HERES

Uspomeni dr. Krešimira Mlača

Na samu Cvjetnicu 27. ožujka 1988. u 75. godini života iznenada i neočekivano umro je dr. Krešimir Mlač. Umro je, a da nije dospio pročitati moj kratki osvrt na njegovo djelo (»Marulić«, br. 2/1988, str. 215—216). Iza njega je ostalo zasnovanih, započetih i nedovršenih rukopisa. Nedovršen je ostao i njegov najvažniji rukopis — Pregled razvitka našega etnonima.

Mlač je relativno malo objavio od onoga, što je namjeravao. Većina radova i članaka tiskana mu je u časopisima. U vlastitoj nakladi izdao je zbirku kajkavske lirike »Licitarsko srce« (1934). Zagrebačka »Mladost« izdala mu je antologiju »Ljubavne narodne pjesme« (1953), a Nakladni zavod Matice Hrvatske antologiju »Zlatna knjiga hrvatske narodne lirike« (1972). Tiskano mu je i nekoliko pravnih priručnika.

Od dvanaest raznovrsnih priloga objavljenih u časopisu »Marulić« najznačajniji mu je članak »Mimoiđeni izvori najstarije hrvatske povijesti« (»Marulić«, br. 5/1977, 419—425). U tom članku je on upozorio na neke probleme u vezi s proučavanjem najstarije hrvatske povijesti, od kojih ćemo neke ukratko spomenuti. Opstoji, kaže Mlač, »riznica podataka za hrvatsku povijest u zemlji«, koja se nije ni počela sustavno otkrivati. U političkom i kulturnom sukobu Istoka i Zapada na hrvatskom području, osobito u doba turskih osvajanja, zemlja je prekrila gradove i građevine, a pod ruševinama je ostalo nebrojeno kulturno i povijesno blago. To blago čeka svoje otkrivatelje, ali našim arheolozima nikada ne daju dostatno novaca za otkopavanja. Strancima koji su gospodarili našim novčarkama nije bilo u interesu da se otkriju starohrvatski spomenici, veli Mlač. Mi bismo ovome dodali da i mi sami premalo vodimo računa o svojim spomenicima i o svojoj prošlosti.

U spomenutu članku Mlač dalje upozoruje na jedan veoma važan podatak da je godine 1970. Miroslav Kurelac u Nacionalnoj biblioteci u Beogradu našao nepoznati rukopis Ljetopisa Popa Dukljanina (hrvatska redakcija) na naslovnoj stranici kojega je označeno da je taj rukopis otkrio Dmine Papalić 22. listopada 1500. u Poljicima. Naime, još uvijek se spore o tome kada je taj rukopis pronađen i gdje. O tome sam i ja opširno pisao u svom radu Ljetopis »Kraljevstvo Hrvata« i Poljica (»Poljica«, god. V, br. 1/5, Gata 1980, str. 6—29).

Mi, opominje Mlač, zanemarujemo i mimoilazimo neke izvore za stariju hrvatsku povijest, koji se nalaze ne samo u starim rukopisima nego i u knjigama tiskanim od XV. do XVIII. st. Tako je on slučajno kupio u Trstu talijanski prijevod Platine Battiste »Životi papa« (Venecija 1608). S tom knjigom je bila uvezana i knjiga Onufrija Panvinija o kronologiji crkvene povijesti (izdana u Veneciji 1606), koja sadrži popis većinom još neiskorištenih vrela hrvatske povijesti. Platinini »Životi papa« zapravo su pokraćena inačica njegove opširnije »Povijesti papa«, koja je zanimljiva za nas Hrvate zbog podataka iz najranije hrvatske povijesti. Prema Platini, a u Mlačevu tumačenju, Hrvati su u

VII. st. Dalmaciju osvojili ratom. Platina također donosi nepoznate podatke o hrvatskom vladaru Sverophylosu iz X. st. i o krštenju Neretvana. Mlač smatra da se pod imenom Sverophylos krije Bladin, koga spominje Ljetopis Popa Dukljanina odnosno izvornik toga Ljetopisa: Hrvatska kronika.

Prema podacima Platine Mlač izvodi zaključak: »Neretljane su počeli krstiti 680. godine a njihovo krštenje je dovršeno 884. godine. To ujedno znači da je 'Krštena Hrvatska' ne samo ranije bila pokrštena nego i da je početak njenog krštavanja bio raniji od 680. godine. Posebno treba naglasiti da franačka vrela ne spominju bilo kakvo pokrštavanje Hrvata i da krštavanje Hrvata od strane franačkih vjerovjesnika spada u one domišljaje domaćih povjesničara koji vole polemizirati sa svim vrelima koja ne razumiju ili koja se ne uklapaju u njihove domišljaje.« O dugotrajnu pokrštavanju Neretvana govori i Vladimir Košćak u svom radu »Vrijeme i smisao Duvanjskog sabora« (ovaj rad bit će tiskan u Zborniku Drugoga međunarodnoga simpozija o crkvenoj povijesti u Hrvata održana u Splitu godine 1985). On kaže »da je kršćanstvo među Neretljanima vrlo teško hvatalo korijen i da je unatoč pokrštavanju i iz Carigrada bilo još posla i desetak godina kasnije, osobito u zabačenijim krajevima. Širem prihvaćanju kršćanstva među tim pučanstvom sigurno je pridonio novi glagoljski obred na narodnom jeziku, koji je zacijelo uvodio nadbiskup Teodozije.«

Mlač je za života pribavio mikrofilm najstarijega rukopisa Porfirogenetova djela »De administrando imperio«, koji se čuva u pariškoj Nacionalnoj knjižnici (Codex Parisinus Gr. 2009). Pročitavajući taj rukopis Mlač je našao, da se neki dijelovi toga rukopisa ne poklapaju s Moravesikovim izdanjem iz godine 1967, a ne slažu se niti s izdanjem Franje Račkoga i ostalih izdavatelja. Mlač između ostaloga smatra da Porfirogenet ne govori o sestrama Tugi i Bugi koje su s petoricom svoje braće dovele Hrvate u današnju domovinu, već da on govori o tome da je sedam hrvatskih plemena došlo s rijeke Buga — što znači da Porfirogenet ne zna za sestre Tugu i Bugu. Rukopis o tom svom čitanju Mlač nije dovršio. Od toga je rukopisa sačuvan samo dio, koji sam ja objavio u svom radu »Poljički knez Žarko Dražoević u povijesti i književnosti« (posebni otisak iz »Poljica«, br. 9. god. 1984, 4—5).

U prilogu »Zagrebački kaptol na području katedralne župe sv. Marije«, objavljenu u monografiji »Sveta Marija na Dolcu« (Zagreb 1985, 109—118), Mlač je ponudio nekoliko zanimljivih povijesnih promišljaja. On žali što je biskupska pismohrana zagrebačke prvostolnice spaljena za provale Tatara godine 1241, pa se tako sačuvalo malo izvora i listina iz najstarijega doba zagrebačke biskupije. No i iz oskudnih izvora može se ipak zaključiti da je u Zagrebu već prije osnutka biskupije (1094) opstojao kaptol, jer se biskupija osnivala ondje gdje je bio veći broj svećenika i vjernika. Ovo Mlačevo mišljenje sukladno je s pretpostavkama Pavla Rittera Vitezovića i Ivana Krstitelja Tkalčića, o čemu sam ja pisao u svom radu »Podrijetlo i značenje imena Zagreb u svjetlu nekih zagonetaka najstarije hrvatske povijesti« (»Marulić« br. 3 i 4/1983).

Mlač također u rečenu prilogu tvrdi »da su postojala dva bizantska cara po imenu Heraklije: za prvog, koji je vladao od 610. do 641. godine, mi smo doselili u današnju postojbinu, a za drugog, koji je vladao od 641. do 668. godine, bili smo pokršteni.« U doba ovoga drugoga Heraklija Hrvati su ne samo kršteni nego su i sklopili ugovor s papom koji ih je krstio, »a to nije bio Agaton već sv. Vitalijan (657—672).« Hrvate su »krstili irski redovnici kojima Europa većinom ima zahvaliti za primanje kršćanstva.« U Hrvatskoj je od najranijih vremena kršćanstva bilo kaptola, što »dokazuje ne samo organizacija tzv. Bosanske crkve nego i naši kaptoli, i zborni i oni seoski na Krku.« U doba osnutka zagrebačke biskupije stanovnici Zagreba »bili su Hrvati sa svojim glagoljaškim bogoslužjem«. Ovo glagoljaštvo je pokušao zatrti zagrebački biskup

Stjepan I, u vrijeme »početka akcija protiv Bosanske crkve koja je također bila glagoljaška«.

Možda najvrednije po čemu će se pamtiti dr. Krešimir Mlač je njegova »Zlatna knjiga hrvatske narodne lirike«. Osobito je vrijedan pozornosti predgovor ovoj knjizi, esej »O hrvatskom narodnom pjesništvu«. U tom eseju kaže on za bugarštice da su zapisane jedino i isključivo u Hrvata, a ipak se prešućuje njihovo hrvatsko podrijetlo. Dobra polovica narodnih (pučkih) pjesama objavljenih u Vukovim knjigama, kaže Mlač, čistoga su hrvatskoga podrijetla, iako se to nigdje ne spominje. Pjesme najvećih hrvatskih pjesnika povezuju s pučkim stvaralaštvom ne samo motivi nego i građa stihova, način pjesničkog izražaja, ona fina i osebujna liričnost tako velika i nedostižna i u jednog Sudete ili Cesarića«. Također je značajan i Mlačev rad »Postanak i razvoj hrvatskog tradicionalnog a osobito epskog pjesništva« tiskan u Zborniku za narodni život i običaje JAZU (knj. 48, Zagreb 1980). U tom radu on se zalaže za to da je za *narodno* pjesničko stvaralaštvo jedina ispravna označnica *tradicionalno* pjesničko stvaralaštvo.

Kako već uvodno rekosmo, najvažniji Mlačev rad — *Pregled razvitka našega etnonima* — ostao je nedovršen. U ovom radu je Mlač pokušao dokazati, da se glagoljica kroz dugo vremensko razdoblje razvila od klinovoga pisma. Ujedno je u ovom radu dao pregled razvitka hrvatskoga imena od godine 518. prije Krista do godine 1116. poslije Krista. Godine 518. pr. Kr. hrvatsko je ime bilo zapisano u akadijskom jeziku u obliku A—RU—HA—AT—TI, u elamskom kao HAR—RA—U—MA—TI—IŠ i u staroperzijskom kao HARAHUVATI. U sanskrtu je hrvatsko ime imalo oblik SARASVATI, SARASMATI i SARMATI, u zend-avesti HARAQAITI, u novoperzijskom ARROKHAJ. Prije Krista je grčki oblik hrvatskog imena bio ARAHOSIA, a latinski ARACHOSIA. Godine 220. posl. Kr. hrvatsko ime je grčki zapisano u obliku HOROATHOS i HOROYATHOS. Hrvatsko ime je godine 852. u latinskom jeziku bilo zapisano u obliku CHROATI, godine 900. u židovskom KRAVATI, godine 1100. u hrvatskom HR'VAT', a godine 1116. u ruskom jeziku HROVATE(BELI), HRVATE, HORVAT'I i HRVATI.

Ovaj kratki pregled književno-znanstvenog Mlačeva stvaralaštva pokazuje, da je dr. Krešimir Mlač bio čovjek velikoga i svestranoga znanja. Tim je veća šteta, što je tako relativno malo objavio i što su mu mnogi rukopisi ostali nedovršeni. No ipak je njegovo djelo poticajno za sve koji se bave hrvatskom poviješću i hrvatskim pučkim stvaralaštvom. Neki rezultati njegovih istraživanja trajna su vrijednost hrvatske znanosti.

Tomislav DOROTIĆ

Poslije mnogo godina...

stranac si
tu gdje se rodi
u prolazu

bez jedra i lađe
ne znaju te —
ne poznaš ih

i samo su zidine ostale iste
kao na razglednici
iz djetinjstva

ako si davno napustio
voljeni Grad

Krajolik s vinogradom i kozama

Ako je istinit, moj Bože, ovaj san
krajolik vidim vinogradni
s kozama i kozarima
u raztužju mrkih suhozidina

Stabla tek orošena zelenilom
još boje se zloćudi proljeća
Procvala trešnja
strepi pred mogućim mrazom

Ako je istinit ovaj san, moj Bože,
maleni smo pred izazovom smrti
ona je dio nas od početka
nikad nas nije iznevjerila

Tek što smo pošli vraćamo se
početku od kojega bježimo neprestano
razvoze nas vlakovi razmoruju brodovi
sunce nam prži nenavikle oči

Ako je, moj Bože, istinit ovaj san
iz zemlje crvenice prkosno izranja
kraj osvježen kozarima i kozama
viticama vinove loze rastače kamen

Čas je to kad se isniježena zima
izvirucima razviruje livadama
uzalud oblak sjenom pokušava
potamniti plaminjanje jaglaca

Živjeti bez jastoga

Umjetnik je čovjek koji stazom Ljepote ide za Apsolutnim, ali to nisam rekao ja nego francuski konvertit Jacques Maritain. Pa ipak, prijatelji tu misao pripisuju još iz studentskih dana mojoj malenkosti kad god je riječ o likovnoj umjetnosti, dok na moje doživljavanje lijepe književnosti sumnjičavo vrte glavom.

Možda ima nešto u tome. Još je profesor A. B. rekao na seminaru prije četrdeset godina da imam bolji nos za književnost nego za slikarstvo. Tada mladi asistent I. F. dao nam je proseminarski rad »Kako doživljavam sliku«. Što se mene tiče, ispalo je da nisam baš ništa rekao o doživljaju slike sa slikarskog stajališta, ali da je sastavak ipak vrijedio: vrlo sam dobro prodro u sve zamislive metodološke mogućnosti književnog oblikovanja estetskog doživljaja neovisno o objektu, a to je doprlo i do profesora B. Otada on više nije u seminaru odmahivao rukom na moje ispade u korist Vojnovića (kojega je on stavljao u kategoriju papirnatih književnika sve do mog referata o gosparu Lukši iz trećeg dijela Trilogije), počeo me slušati, pa sam se i ja počeo bolje spremati. Priznajem da je moja apologija Orsatove ljudske, književne i povijesne životnosti mogla više zvučati kao obrana neuspjelog rada netalentirane kolegice G. negoli obrana Vojnovićeve umjetnosti, ali sam genijalno datu gorčinu gospara Lukše (kad mu vanbračni sin dobaci da bi u slučaju dobivenog poklona imanja sveti vlasteoski vinograd višestoljetne obitelji odmah prodao za dobre pare novčarima) tako uživljeno prikazao da je u dvorani X nastao tajac pa pljesak, te se i poslovično hladni, inhibirani B. uzbudio. Pohvalio me naveliko, ali se već idućeg utorka pokajao kad sam jednog studenta Novljanina, njegova zemljaka i miljenika, izvrgnuo ruglu što je pohvalio u seminarskom referatu pripovijetku »Nadala Bakarka« Adolfa Vebera (drugog profesorova miljenika). Rekao sam i dokazao da Veber opisuje i obrazlaže navodni *libido* mladog suca-dotepenca prema domaćoj djevojci Nadali puno lošije nego što mudar razrednik piše obrazloženje za ukor razrednog vijeća.

I doista: ljudi znaju da sam kadar u djelu koje svi hvale pronaći i dokazati nevolju i bijedu (kao Tolstoj u »Romeu i Juliji«) ali da sam isto tako u mnogo slučajeva rehabilitirao poeziju ili prozu koja je bila omalovažavana (kao Lasić Zagorkinu). Mnogi već drže do mojih sudova, a — ruku na srce — i sam o sebi mislim da razumijem književne postupke, da se mogu uživjeti u one prve proplamsaje koji su se javili kad je književni tekst tek bio u stanju maglovitijem od embrionalnog. Književnost me uzbuđuje kao plemenit napitak bez obzira na književni rod, nadahnuće, tehniku, mentalitet. Da li je u pitanju *poeta vates* ili *poeta ludens*, nije bitno pod uvjetom da je *poeta*, a jednako je nevažno da li prihvaćam ili ne prihvaćam književnikov pogled na svijet, koliko nam se razlikuju etike, doživljaj života, pa i doživljaj same umjetnosti.

Koliko su moje ocjene i interpretacije promašene, koliko su u domašaju

istine? Ne zanima me. Glavno je da ne lažem, da sve što kažem dokumentiram. Sve u mene izlazi iz uživljavanja u djelo. Uostalom, recepcija književnog djela je nešto fluidno, često pokoljenja ne prihvaćaju izbor predaka i obratno.

Koliko sam za književnost širokogrudan, toliko sam za likovnu umjetnost uskogrudan! Do dogmatičnosti! Takav sam i točka! Obrazloženje? Baš me briga za obrazloženje. Možda zato što se u književnost razumijem, a u likovnost ne razumijem? A tko je onda sate i sate stajao pred svetačkim skulpturama (iz radionice najbolje tadašnje talijanske škole sakralne primijenjene umjetnosti) u župnoj crkvi u Metkoviću ranih tridesetih godina ovoga stoljeća? Tko je onda molio sestru Lujzu (iz reda Služavki maloga Isusa) da smije prisustvovati vezenju ukrasa na njenim čuvenim tamnocrvenim duhovskim kazulama, kojih ga je ljepota bacala u zanos? Aha, tu smo. Riješili smo tajnu. Pomalo po Freudu. Prvi moj dodir s likovnom umjetnošću bio je sakralan, patetičan, uznesen. Kako dakle da moja duša ikad akceptira pojam »pictor ludens« koliko god uživala u pjesništvu što ga stvara »poeta ludens«?!

Na likovne izložbe tako reći ne idem, a neke izbjegavam u širokom luku. Na ovu sam pošao samo zato jer me je na nju upozorio dragi Saša V. želeći očito sa mnom kasnije razmijeniti dojmove o njoj. Na veoma velikim platnima slikar je, upotrijebivši minuciozni postupak a la Dürer (kao da radi bogzna kakvu uznositu temu), prikazao u kostimima iz mašte neke današnje razvikane ličnosti iz medicine, znanosti, književnosti, teatra — iz beogradske i zagrebačke sredine. Monumentalni portreti? Ni govora. Obično zavitlavanje. Kad stupimo bliže, vidimo pojedinosti kojima se sve izvrgava šali i cinizmu: trnova kruna od Esmarchovih poveski, prosute tablete, iglice akupunkture na tijelu što podsjeća na prikaze sv. Sebastijana, listići sa stihovanim kalamburima što vire iz džepova svečanih tunika. I to da gleda čovjek Maritainovih nazora, koji ne dopušta autoru da crpi kreaciju iz *bilo kojeg* rukavca svoje nadahniteljske delte! Dobro: nadahnuće je možda konglomerat, kao što je i psiha koloplet svega i svačega, pa i raznorodnoga, ali je umjetnik upravo po svojoj umjetničkoj povlaštenosti dužan unijeti u umjetninu one sastojke inspiracije koji su nas kadri estetski angažirati a ne zavitlavati. Inače je svetogrdan koliko je talentiran.

Budući da su slike bile pod svježe opranim staklima, vidio sam kao u ogledalu i sebe i posjetioce koji su se nalazili iza mene. Ugledao sam ženu koja mi se učinila poznatom. Na pozadini lika Rade Šerbedžije u karikiranu kostimu kralja Ričarda, iz čijih džepova vise cedulje s preokrenutim Shakespeareovim stihovima, vidim obris lepršave romantičke frizure boje meda, umiljato čelo ponad prodornih tamnih očiju ironična izraza, te lice pomalo istočnjačkih jagodičnih kostiju. Odakle, odakle znam tu ljepoticu? Tuniku od janjeće kože očito francuske provenijencije dopunjavaju čizme od hipopotama sa srcolikim sarama kakve se ove sezone mogu vidjeti u Cannesu. A da me mala ne podsjeća na neki lik iz filma? Ali ne. Neke su mi asocijacije oko nje čvrste, pouzdane, gotovo jasne. Znam, znam da sam čak igrao neku ulogu u neznankinoj sudbini prije mnogo godina, i to u vezi s nekim njenim manama ili rđavim postupcima. Borba da se sjetim ogleda se na mome licu, vidim to na staklu, ali gle — i na njezinom... Znam, trpio sam zbog te osobe, zbog nekih karakternih obilježja koja su bila u suprotnosti s neznankinim prividno uljudnim ponašanjem, toplom bojom glasa... Aha! Ništa. Opet kratki spoj. Mučim se. Očito je moja oprezna, malo uplašena i ćudoredno zabrinuta podsvijest blokirala i izbrisala iz pamćenja moju životnu epizodu s ovom luksuznom mladom damom. Neka je dakle voda nosi. Idemo dalje. Na mnogim je slikama stajala oznaka »PRODANO«. Kupci su bili ustanove, ali i pojedinci: čuveni naš umjetnik-kuhar kupio je dvije slike, vlasnik picerije »Residenz« tri, poznati trener

jednu manju. Katalog je stajao 6000, ali sam ga ipak kupio (radi budućeg razgovora s onim prijateljem): zašto da večeram lignje kad mogu i ćevape? Pisac predgovora, isti onaj koji piše predgovore i čuvenom N., dokazivao je da je umjetnikova kompetencija na razini *métier*-a svjetskog kalibra, s čime sam se možda i slagao, ali su mi išle na živce ljigave i afektirane formulacije prvog našeg likovnokritičarskog pera. U nastavku je autor uvodne studije razvio tezu o suvremenosti i modernosti senzibiliteta i o diskretnom opredmećivanju ćudorednih dilema našeg vremena. Nisam više izdržao. Ljutitim koracima krenuo sam do šesterokutnog stola gušterske boje u dnu sale, gdje je bila u zlatni polivinil obučena knjiga dojmova. Visok blijed čovjek blagih i tužnih očiju u ljubičastom odijelu od tafta, s obrubima revera od crne blistave svile, gledao me s izrazom Richarda Nixona (dok je 1969. prolazio u otvorenim kolima Zrinjevcem) i pristojno ponudio svoj srebrni parker. Energičnim velikim rukopisom iznio sam u tri retka negativni sud po snježnim listovima spomen-knjige. Sablažnjuje me umjetnikov cinizam, nevjerovanje ni u što. Tu se talenat prostituira.

Iza leđa osjetih neki laki kratki zvuk »tap«, kao kad se udarimo dlanom po čelu. Okrenuh se. Bila je to neznanka u Diorovoj tunici od janjeće kože.

— Dobra večer, druže profesore! Zaboravili ste me? Ja sam Amira iz Srednjoškolskog centra »Nikola Stojanović« u Prijedoru.

— Amira draga, ti si to zaista? Već pola sata mučim se nastojeći se sjetiti odakle te poznam. Amira, prva pratilja na natječaju AS-a u Opatiji 1979. Vidio sam tvoj odraz u staklu odmah. Znao sam da te znam, a zašto se ti meni nisi odmah javila?

— Zašto, zašto. Prvo, nisam ni ja bila sigurna, drugo... Toliko sam vam gnjavaže zadala kad ste mi bili razrednik. Samo *vi* niste vjerovali u onu aferu s drogom, bludom, spletkom oko onog šverca u Mestre. Branili ste me kao roditelj, svršila sam maturu, imali ste u mene povjerenja, a ja...

— Pusti to, bilo pa prošlo.

— Nisam izdržala i evo ipak sam vam zasmetala...

— Ne, drago mi je.

— Dopustite mi onda da vam predstavim svoga muža, koji ovdje izlaže. Nurudine, hodi da ti predstavim našeg najboljeg profesora.

Blijedi, stidljivi dugonja u odijelu od najskupljeg tafta pristupi tužno. Rukovali smo se.

— Bio sam slobodan baciti pogled na vaš zapis o izložbi dok je Amira s vama pričala. Zahvaljujem. Shvatio sam što mislite. Imponirate mi.

— Sad kad sam vas srela nakon deset godina, nadam se, dragi razredniče, da vas smijem pozvati da negdje malo sjednemo.

— Pa imao bih dvadesetak minuta vremena.

Da smo bar išli pješke! Nurudin je s bijelim Cadillacom na Kaptolskom trgu, kamo smo otišli u luksuzni restoran gdje se jedu jastozi po receptu vrhunskog kulinarstva (Nurudinova ideja), tragao za mjestom za parking dulje nego što je trajala vožnja s parkirališta pred izložbenom dvoranom.

— Ono što ste dolje vidjeli, profesore, slikao je Nurudin lijevom rukom! Tek tako da opsjeni i zabavi raju. Glavne su mu marine, koje mu u Americi idu bolje nego Mihanovićeve.

— Šuti, Amira, profesor sigurno ne voli da se tako govori o slikarstvu.

— Neka samo Amira govori sve što joj je na jeziku, ne može vam osporiti da ste umjetnik od formata i od imena. Ali i ja sam u knjizi dojmova napisao što mislim. Još samo da čujemo što vi mislite.

— Mislim što i vi, profesore. Ali treba mi uspjeh. Moram Amiri pružiti nešto od života. Život nam ne da da budemo vjerni sebi koliko bismo htjeli.

— Ne da? Je li baš tako? Dragi ste mi oboje, ali vas osuđujem. Kada bih mogao, mijenjao bih vas, učio bih vas, učio vas da je vjernost sebi najveća vrijednost.

— Jeste li vi vjerni sebi?

— Jesam.

— I što imate od toga?

— Ništa, ali pitanje je, Nurudine, pogrešno postavljeno. Vjernost sebi nije s područja pojma »imati« nego s područja pojma »biti«.

Stigao je jastog na stol, pripremljen i serviran *lege artis*, prestali smo razgovarati, jer večera od jastoga zahtijeva koncentraciju na jastoga, zaborav svega ostaloga. Amiri je bilo drago što sam zaintrigirao Nurudina, nju osobno zanimale su moje ideje otprilike onoliko koliko i nekad u Prijedoru na sastancima razredne zajednice, ali kao da je njihov *tête-à-tête* baš u ovom času njihova braka nekako vapio za trećim sugovornikom, a ja sam očito Nurudina potaknuo na neka ozbiljna preispitivanja.

Jesam li uživao u jastogu nevino? U jastogu i kasnije u tihoj glazbi u Crvenom salonu Esplanade? Uživao nevino? Bože, pa jesam. Nisam se nikome prodao. Govorio sam, kao i uvijek, popu pop bobu bob.

Došao sam nevin kući (pustili su me tek kada sam obećao da ću se s njima naći sutra), ali nisam proveo noć pravednika. Nisam dobro spavao. Tražio sam nešto u ovoj epizodi, nešto što će je konačno i točno definirati. Nikakva svog grijeha nisam našao, ali ni sna nisam zadobio. Možda malo ujutro. Probudio me telefon. Tajnica Društva stručnih prevodilaca pita me da li bih se primio prijevoda oveće brošure o hortikulturi s dodatkom na hitnost. Odmah sam pošao po građu. Prevođenje me zanimalo, jer sam uživao u starim nazivima cvijeća (zlatoglavice za asfodele itd.), što mi je naručitelj posla ne samo dopustio nego s radošću preporučio, zaboravio sam na pospanost, nisam imao vremena biti pospan. I pomalo sam shvaćao: nekome je užitak tragati za nazivima cvijeća, nekome je užitak jesti jastoga uz nježnu glazbu s nevidljivih kazetofona. Dvije rase. Poslije ipak provedoh (i za mene) ugodnu i bogatu večer prožetu umnim i važnim raspravljanjem. Ipak priznajem neku estetiku Diorovih tunika i srcolikih čizama od hipopotama, iako nisam od te rase. I što? Na moju gorku žalost opet ne mogoh zapovijedati snu. Iako se nisam prodao. Iako nisam imao sebi što predbaciti. Iako sam govorio bobu bob, a popu pop. Iako sam nevino uživao u jelu i pilu, u otmjenosti mjesta. Iako sam ostao nevin. Bože, dokle tako? Što tu nije u redu?

Što mogu? San mi je gospodar života. Uredno spavanje mi je najvažniji pokazatelj gdje sam i što sam i da li sam vjeran sebi. Razočarao sam oko podne Nurudinove. Po portiru Intercontija poručih u Nurudinov apartman 201 da otkazujem. Želim i njemu i Amiri sve najbolje. Kino od četiri do šest da ne zaspem popodne nad knjigom. Lijeganje u 7 i po, nakon skromnih liganja u Meduliću, dobar dugačak, okrepljujući san, san pravednika kojim sam se vratio u prostor *svog* ljudskog soja.

Mladen JURČIĆ

Kršćanin i postojanost

Jedno od obilježja, mogli bismo nažalost reći konstanti, našeg života jest — bijeg, jer ponekad su nam cijeli periodi, a nerijetko i sam život naprosto bijeg od ovoga ili onoga: odgovornosti, rada, samoispitivanja, imperativa da budemo samosvojne, principijelne osobe — dakle od sebe samih. Pred prazninom i dosadom bježimo u površnost šupljih zabava i ispraznih društava čije nam bučno, besciljno šarenilo služi da bismo od sebe odagnali ozbiljno razmišljanje, samoispitivanje ili često poraznu samoocjenu pa čak i od ozbiljne literature koja nas prisiljava da razmislimo i sebi postavimo određena pitanja bježimo lakom, površnom štivu, stripu ili filmu koji se odgleda za dva sata i sastoji se od slika kojima se možemo lako prepustiti, a i tu se zatim javlja daljnja gradacija bijega: više od umjetničkih, zahtjevnih filmskih djela koja progovaraju o čovjeku, njegovoj sudbini, traženjima i položaju u svijetu, volimo infantilne, neobavezne pričice, a i od stripova najveće naklade imaju loša, serijski rađena ostvarenja.

Stalno bježimo u šarenilo i površnost ili, s druge strane, u zaslijepljenost ideologijama, neumorno tražimo nešto što bi nas *izvana* ispunilo, nekamo upravilo, zaokupilo, dalo nam cilj ili nam naprosto prekratilo vrijeme, a sve zato što nas *iznutra* ne ispunjava ništa vrijedno spomena, bitno i samo naše, nego nam je biće prazno kao posuda u koju se može bilo što strpati, štoviše, tek tada vidimo ikakvu svrhu. Neprestano izmišljamo nove načine izvanjskog punjenja posude, putove za bijeg od sebe i svojih mogućnosti, duboko zakopavamo talente iz Kristove prispodobe, a onda, poput biblijskog Jone, žurimo na brodove koji će nas, kako pogrešno vjerujemo, odvesti daleko od imperativa da odlučno zađemo u Ninive nas samih kako bismo svom životu dali puninu i smisao.

Nepostojani i rastrgani, neprestano bježimo od ozbiljnosti pitanja koja nam se nameću, a ipak — sve oko nas je pitanje i sve oko nas smo *mi*, zapravo u svemu učestvujemo, htjeli mi to ili ne, a pitanja o smislu i svrsi takvog našeg postojanja ne daju se odagnati našim izbjegavanjem. Pred širinu, kompleksnost i odgovornost čovjeka, punog mogućnosti, postavljaju se brojni imperativi pred kojima često zatvaramo oči i uši. Sami sebe zaboravljamo pa čamimo zatvoreni u svom skučenom, lažno sređenom svijetu poput Jone u utrobi kita — »imamo oči a ne vidimo, uši a ne čujemo«.

Ali osoba kršćanina svemu bi tome trebala biti upravo dijametralno suprotna. Jer pravog kršćanina karakteriziruju stabilnost uvjerenja, postojanost, integritet, sučeljavanje s tegobama i pitanjima o svrsi života, najpravilnijem djelovanju i postojanju u skladu s vrednotama njegove vjere — svijesti o tome tko je, što želi postići, kamo ide i zašto, a ide prema najvišem cilju, vječnosti. Za njega nema bijega u površnost i olakog odbacivanja odgovornosti, u svakom trenutku sučeljen je sa zahtjevnošću i konačnošću Kristova poziva. Kako na

najbolji način ispuniti svoju zadaću na ovom svijetu da bismo zaslužili vječnost, kako na najbolji način djelovati u vjeri i ljubavi da bismo postigli puninu i smislenost — nezaobilazna su pitanja, a izgradnja sebe samog i svog svijeta, samoispitivanje i pročišćavanje, nepokolebljivost na putu k svjetlosti, ustrajna borba protiv grijeha, kušnji, posustajanja — zadaci su koji u svakom trenutku stoje pred vjernikom. (Naravno, postoji i bijeg u religiju, u fanatizam, kao što se nekada pred tegobama i razočaranjima bježalo u samostan, no to se nikako ne može nazvati pravim odgovorom na poziv vjere, a ovdje, uostalom, govorimo o svjesnim, razumnim ljudima, pripravnima da se, između ostalog, suoče i sa svim nevoljama.)

Za kršćanina je neophodno sučeljavanje sa samim sobom, svojim mogućnostima, ali i slabostima i nedostacima, a također i sa svijetom, s iskušenjima i patnjama. Na jednom zauvijek odabranom putu potrebni su čvrstina i postojanost. U Novom zavjetu postojanost se, kao jedna od najvažnijih osobina, stalno suprotstavlja nestalnosti, otpadanju, grešnosti. I sv. Pavao u svojim poslanicama i sv. Ivan u »Otkrivenju« stalno ističu da je postojanost bitna za našu vjeru i najvišu nadu, kao i u nevoljama i kušnjama. Sv. Pavao i samog Boga naziva »Bogom postojanosti i utjehe« (Rim. 15,5). Krista, dakle, ne može slijediti kolebljivac, čovjek koji je nestalan, rastrgan bilo u onome što se tiče njegovog života ili kao pripadnik Crkve.

Ne samo za kršćanina nego i za svakog čovjeka bitni su principijelnost, težnja čvrsto postavljenim, vrijednim ciljevima, nepovodljivost za raznim negativnim utjecajima, nepokolebljivost pred iskušenjima, hrabrost i pripravnost da se uvijek bude osoba sa svojim »ja« koju ne povija svaki vjetar — dakle sve ono što čini integritet samosvojne ličnosti. Onaj kome ne samo u vjeri nego u svemu što sebi postavi kao cilj nedostaju postojanost, ustrajnost i čvrstina, osuđen je na neuspjeh, neprestanu neostvarenost i polovičnost. Za vjernika koji teži najvišem cilju, ostvarenju punine vjere, a cijeli mu je život tek put do tog ostvarenja, ne može biti površnosti ni polovičnosti, jer polovičnosti nema ni u prihvaćanju Kristova poziva niti u odupiranju kušnjama, grijehu i stranputicama.

U svakom trenutku s velikom ustrajnošću i predanjem moramo njegovati ono najvrednije u nama: vjeru, nadu, ljubav kako bismo u najvažnijem, duhovnom pogledu, tijekom te gradnje i stremljenja dobili još više jer »onome koji ima još će se dati, neka ima u izobilju, a od onoga koji nema oduzet će se i ono što ima« (Mt, 28,29). Imati i nemati — vrlo značajne riječi, ali što u ovom slučaju znače?

Najvažnijim posjedom mnogi smatraju materijalna, prolazna dobra pa se trude skupiti što više onoga što je izvan njih samih — pukih stvari, novca itd., ali čovjek se može doista obogatiti i ostvariti samo iznutra, ne izvanjskim obiljem nego puninom svog bića, jedino se iz nas samih u okolni svijet širе spokojstvo, sreća, ljubav, vedrina, u krajnjoj liniji jedino *mi* možemo obogatiti svijet, a ne obratno, inače bismo bili prazne bačve što ih ispunjavaju tek povoljne okolnosti. Mnogi posjeduju sve što mogu poželjeti pa ipak su duboko u sebi nesređeni i prazni.

Smisao i svrha su najveće bogatstvo, temelji koji svim našim nastojanjima daju smjer i sjaj. Jer ako je za nas najdragocjeniji sam život, onda je smisao tog života osnovno bogatstvo, bitna pokretačka snaga koja nas upravlja najvišim ciljevima. Ako bez smisla i svrhe, tek kao slučajne, efemerne sjene lutamo kroz kaotičnost ovog svijeta i ubrzo zauvijek nestajemo da bi nas zamijenile druge u kontinuiranoj, besciljnoj, nestvarnoj igri, onda naš život i nema pravo postojanje, jer njegova bitna kategorija je upravo smisao, a on može biti samo u Bogu. Ako Bog ne postoji, onda zapravo ništa ne postoji jer ne postoji smisleno

i trajno.

Ali ako nam život ima smisao i to takav koji ga čini vječnim, onda se moramo postojano truditi da skupimo što više neprolaznih vrijednosti, da iskoristimo duboku, plodnu riznicu čovjekova bića kako bismo se što bolje izgradili, dakle uistinu postojali. Vjera, ljubav, mudrost, razumijevanje, blagost, ustrajnost na putu stalnog usavršavanja, rast prema sjaju visina Kristovog poziva, najsmislenijeg putokaza ikad postavljenog čovjeku, najveće su bogatstvo pa ga moramo marljivo skupljati kako bi nam se dalo još više, kako bi nam život doista bio ispunjen i bogat. Budući da rastemo prema vrhovnoj svjetlosti, mudrosti, ljubavi i punini da bismo se jednom s njom spojili, prirodno je da se i u nama svjetlost sve više širi što se više razvijamo u ovim vrlinama, sve više nam se dodaje, a može se dati samo onome tko ima jer je iskoristio temeljnu mogućnost za razvoj i rast što ju je Bog, kao sjeme vječnosti, usadio u nas, a toliki je puštaju da propadne.

Pogledajmo čovjeka s nekim talentom što ga treba dalje izgrađivati i ostvariti, mogućnošću da se razvije i doista nešto postigne — jer naša je unutrašnjost plodna, ali i vrlo zahtjevna zemlja — s iskrom u sebi koja se ustrajnim nastojanjem može raspiriti u značajan plamen, ali zbog inertnosti te osobe, duhovne lijenosti ili krivo upravljenih težnji iskra samo tinja dok se napokon posve ne ugasi, dok se tom čovjeku ne oduzme i ono malo što ima. Pa ako bez postojanosti i predanja ne možemo uistinu uspjeti na bilo kojem području, koliko je više potrebno za ono najvažnije, za izgradnju i ostvarivanje cjelokupne naše osobe — za vječnost.

Mnogo je puta naglašeno da su naši životi, naše postojanje, talenti i mogućnosti božanske iskre pa se, ako ih ustrajno raspirujemo, razbuktaju u moćnu i visoku vatru koja osvjetljuje, grije i uzdiže se prema vrhovnoj svjetlosti i toplini, ali se, ako ne ostvarimo svoje bitne mogućnosti, gasi i nestaje u mraku ništavila, ispraznosti i uzaludnosti, gubi i ono malo topline i nježnog sjaja kojemu se moglo toliko dodati.

Postojanost je dakle neophodna a kod katolika, duboka unutrašnja postojanost Kristovog sljedbenika mora biti jednaka njegovoj nepokolebljivosti i vjernosti pripadnika od Boga ustanovljene Crkve koja čuva izvornost Kristove nauke i u Njegovo ime podjeljuje sakramente koji nas upravljaju i temeljito obnavljaju, jer pomoću njih pročišćujemo, snažimo, razvijamo i ostvarujemo svoju osobu, u zajednici vjernika.

Ta su dva vida postojanosti nedjeljiva, ali u svojoj nestalnosti, hirovitoj povodljivosti za konfuznim »suvremenim« strujanjima, ili pak zaslijepljeni pogrešnim, čak djetinjastim shvaćanjem osobne nezavisnosti ili slobode kao nečega što im dozvoljava da rade što im se prohtije te da hirovitu taštinu, kao jedinu vodilju, postave iznad svakog autoriteta pa i Crkve koja je, ako im to ne dozvoljava, »okoštala«, »zastarjela«, »konzervativna«, itd., mnogi danas traže »osuvremenjivanje«, »liberalizaciju« Crkve, uvođenje brojnih neprihvatljivih novina pa čak i blagoslov promiskuiteta i spolnih perverzija. Gotovo svakodnevno netko negdje na sav glas osuđuje papine »konzervativne« ili »nazadne« poglede, njegovo »nerazumijevanje« ili pak »neprilagodljivost zahtjevima vremena«, a pritom se zaboravlja da Crkva postojano čuva kako zauvijek nepromjenjive istine vjere koje nikakva »suvremenost« ne može podrivati, tako i vrednote koje čovjekov životni put i djelovanje uzvisuju i upravljaju najvišem cilju, Stvoritelju. Te vrednote upravo i uspostavljaju sklad usred konfuznih previranja današnjeg svijeta, a sada neki traže da i sam taj čvrsti svjetionik utone u valove sveopćeg kaosa i tako se »osuvremeni«. »Osuvremenjivanje« je ovdje, dakle, sinonim za kaotizaciju Crkve.

Poslušnost i pokoravanje njezinom autoritetu, međutim, nipošto nisu kon-

zervativnost niti zagovaranje totalitarnosti, kao što se često čuje. Autoritet Crkve se bitno razlikuje od svjetovne vlasti, jer nije proizvod nestalne ljudske politike, ambicioznih političara ni prolaznih ideologija, nego je Crkvu, kao posrednicu između sebe i ljudi, ustanovio Bog. Postojanje Boga, Stvoritelja svemira, prirode i čovjeka, nužno pretpostavlja *odnos* između Boga i ljudi, mogući put čovjeka prema svom Stvoritelju koji ga poziva, uči kako da postupa, vodi ga i napokon, u zagrobnom životu, dovodi ga pred svoje lice, jer besmisleno je pretpostaviti da bi Vrhovno Biće sve stvorilo, a onda se više uopće ne bi brinulo o stvorenom kao, naprimjer, Anaksagorin Nus ili indiferentna božanstva nekih drevnih religija. Zato je i puki deizam besmislica, kao i svako vjerovanje u *neodređeno* božanstvo, jer negira bilo kakvo Božje obraćanje čovjeku pa čak i zagrobni život. No baš naprotiv, prema Bogu se moramo čvrsto odrediti, Njegove su riječi i poziv jasni, oni ni ne mogu biti ništa mutno, neshvatljivo, jer tada ne bi postojao nikakav imperativ da slijedimo Božje zakone.

Zbog nesavršenosti ljudskog uma koji ne može shvatiti ni sve kozmičke sile, a kamoli Boga, nužna je Božja objava koja je bit religije, poziv i putokaz čovjeku. Krist nam je jednom zauvijek dao najveličanstveniju i najdublju objavu, krunu i dovršenje Biblije — sam Bog je, utjelovivši se, objavio ljudima najveću tajnu i to na najneposredniji način, kroz svoj nauk, patnju i uskrsnuće. Kao čuvaricu istine te objave, postojanu čuvaricu koju »vrata paklena neće razvaliti« i koja kao takva zahtijeva jednaku postojanost u odnosu svojih vjernika prema sebi, ustanovio je Crkvu. To je njezina bit pa griješi svatko tko joj se iz oholosti i taštine suprotstavlja, naglašavajući svoje grešno nesavršeno i kaotično biće kao jedino mjerilo. Pojedini pripadnici Crkve u određenim razdobljima mogu zastraniti, ali njezina bitna svetost i misija pa tako i autoritet uzdignuti su visoko iznad svega trenutnog.

Glava Crkve, Sveti Otac, vođen posebnom milošću, zadužen je za najpostojanije očuvanje vjerskih istina pa kad u naše krajnje nestalno, konfuzno vrijeme trpi žestoke napade, svakom katoliku daje primjer kako osobne ustrajnosti i nepokolebljivosti tako i nepodložnosti vječnih vrednota i zakona slijepim previranjima trenutka.

Autoritet Crkve je od Boga pa zato sv. Ignacije Loyola s dubokom mudrošću i kaže da »odbacivši posve svoj vlastiti sud, valja da držimo svoj duh spremnim i pripravnim da u svemu slušamo pravu Zaručnicu Krista«. Samo vrlo ograničen čovjek može oholo smatrati da je najpametniji te da iznad njega više nema autoriteta, pogotovo u tako uzvišenim i otajstvenim stvarima. Naprotiv, što je čovjek mudriji, to je skromniji i ponizniji, jer uviđa da zapravo zna vrlo malo (Sokratovo »Znam da ništa ne znam«). Zato su Loyoline riječi: »da uvijek ostanemo pri istini treba da za ono što nam se čini bijelim uvijek smatramo i vjerujemo da je crno, ako tako izrekne crkveno poglavarstvo«, izraz duboke mudrosti, a ne slijepog pokoravanja autoritetu.

Upravo mudrog i poniznog Loyolu mnogi navode kao pobornika totalitarizma, ne uviđaju da se pokoravanje najvišoj sili u svemiru koja je doista neizmjerno iznad čovjeka, Bogu i Njegovoj zemaljskoj zaručnici, Crkvi, nikako ne može poistovjetiti s pokoravanjem pukim ljudskim ideologijama i institucijama koje nipošto nisu iznad čovjeka i ne mogu zahtijevati isti odnos, premda to često čine. Mnogo je puta primijećeno da totalitarni režim doista preuzima neke značajke i zahtjeve religije, samo što je to, zbog osnovne razlike, naprosto smiješna travestija, a najsmješnije je to što ideolozi takvog režima posebno vole napadati Crkvu kao »totalitarnu instituciju« koja »guši« slobodu svojih vjernika.

Međutim, daleko od toga da bi biće vjernika bilo »sapeto« ili »zagušeno

konzervativnim zabranama«, ono se ostvaruje upravo vrednotama što ih Crkva postojano čuva, usprkos svim napadima i žučnim zahtijevanjem onoga što bi zapravo odvelo u kaotizaciju vrednota pa i samog neprolaznog kršćanskog morala. Što reći, naprimjer, kad se od pape uporno traži čak i blagoslov promiskuiteta i spolnih perverzija? Danas se s posebnom žestinom napadaju upravo vrednote koje se tiču ljubavi i odnosa među spolovima, a koje su nepromjenjive ako su ti odnosi doista smisleni i duboki. Upravo je tu prijeko potrebna postojanost.

Imperativ trajne, jedinstvene, monogamne veze između muškarca i žene, kakvu zahtijeva Crkva, veze suprotstavljene kaotičnosti promiskuiteta, neraskidivog braka kao potvrde njihove vjere i odgovornosti pred Stvoriteljem i pred svojim životnim zadacima, sadržava u sebi esenciju svih odnosa, jer je ozbiljenje ljudskog emocionalnog bogatstva koje može doći do izražaja samo u trajnoj vezi kojoj su prethodili ozbiljna, duga priprema i sazrijevanje (uzdržavanje od predbračnih odnosa). Bračni par koji s dubokom ljubavlju, smisleno, odgovorno i zrelo uspostavlja trajno zajedništvo i gradi svoj svijet, zapravo odražava sva ljudska traženja, nalaženje bitnih vrednota, svekoliku postojanu gradnju i vjernost principima uopće, jer ljubav, razumijevanje, zajedništvo, postojanost, izgradnja svog svijeta — zadaci su koji se ne postavljaju samo pred bračni par nego pred svakog od nas, na svim područjima života, ako želimo postupati smisleno i dosljedno. Čovjek koji je nestalan i rastrgan u ljubavi teško da će i u drugim stvarima biti dosljedan, vjeran i ustrajan. Zbog oslikavanja svekolikih ljudskih traženja i težnji, svega što je u čovjeku vjerno, žarko i trajno, jedinstvena ljubavna veza između muškarca i žene i u Bibliji je uvijek služila kao snažna metafora za odnos čovjeka prema Bogu. U nadopunjavanju muškog i ženskog principa u braku, uzajamnoj ljubavi, pomaganju, djelovanju, oni k tome odslikavaju i sile same od Boga stvorene prirode pa i kozmičke sile i načela.

Kako su u kršćanstvu odnosi među spolovima odsjaj odnosa vjernika prema svim stvarima, bitan dio cjelokupnog njegovog života i svjetonazora, postojanosti, odgovornosti, principa, nikako ne može biti dopuštanja ni ozakonjenja površnosti, kaotičnosti a kamoli protuprirodnog, tj. promiskuiteta i perverzija, kako to mnogi besmisleno i slijepo zahtijevaju, jer kršćanski je moral neprolazan.

Katoliku su, dakle, ustrajnost, postojanost i poniznost neophodni kako u njegovom unutrašnjem razvoju i usavršavanju tako i kao pripadniku zajednice vjernika, od Krista ustanovljene Crkve koja njegov razvoj usmjeruje — obje vrste postojanosti za njega su neodvojive.

A bez postojanosti nema gradnje ni pravog sakupljanja vrijednosti. Nestalna, nestabilna osoba neprestano razgrađuje, gubi i rasipa što je sakupila pa i pronađeno bogatstvo postaje uzaludno jer ga ne prati i ne učvršćuje stalnost, a mnogi upravo zastrašujuće rasipaju — svoj život, dodijeljeno im vrijeme, ljubav, zlatnike smislenosti. Tragično je ako vrt već postignutog, spoznatog i uzgojenog u sebi, najljepši vrt na ovom svijetu: svjesno, vjerno ljudsko srce ispunjeno ljubavlju, nesebičnošću, razumijevanjem, požrtvovanjem, mudrošću ne njegujemo nego dopustimo da ga opustoše ćudi nepogoda, unište zima i mraz otpadanja, posustajanja, nevolja, sebičnosti, površnosti ili pak sušna razdoblja kušnji i slabosti koja nas, na kraju, posve nadvladaju, umjesto da mi nadvladamo njih.

Premda, zapravo, samo takva unutrašnja riznica usrećuje i ispunjava, osmišljuje i upravlja sve naše putove doista vrijedne da se prođu — dakle ostvaruje nas — ipak u hladnom svijetu punom proturječnosti, privida, isprazNosti i patnji i najpredanijeg vjernika zahvaćaju razdoblja suhoće, sumnji,

tjeskobe, bola, borbe sa samim sobom — trenuci pustinje, neizbježni jer je, u pogledu principa, žara, ljubavi, osmišljene djelatnosti i razumijevanja svijet koji nas okružuje i u kojem živimo često prava pustinja pa se protiv njezinog, u mnogo čemu pogubnog, utjecaja moramo postojano boriti, uz stalnu težnju samosvojnosti, produbljivanju spoznaje i očuvanju svega što smo stekli tijekom traženja, napredovanja i stalnog razvoja, iako smo u svemu tome, nažalost, često usamljeni. Upravo ta usamljenost i izdvojenost na putu k najvišem cilju, mnoge posebno pogađa pa su potrebni duboka vjera i predanost da je nadvladaju.

Trenutke suhoće i kušnje dobro poznaju i sveci pa i sam je Krist prošao kušnju u pustinji. Pravi Bog i pravi čovjek, uz neizmjernu ljudsku patnju, tjeskobu i bol, osjetio je i kušnju — i u tome nam je pokazao kako se treba vladati.

A kušnje su za vjernika teške, pogotovo u današnjem svijetu kad se čovjek i njegov život uopće doimaju sve manjim, beznačajnijim, nesigurnijim, lišenim ničim zamjenjivih vrijednosti i smislenog smjera. Stalna užurbanost, nezasitne ambicije, trka za što većom udobnošću, sve više nas otupljuju i čine tvrdokornima. Sve manje vremena i pažnje posvećujemo svojoj unutrašnjosti, izgradnji svog bića, najvećeg bogatstva što ga možemo steći, rasipamo se i gubimo u površnosti. Ako smo nekad i imali kakve uzvišene ciljeve i ideale, odavno su zamrli, progutalo ih je sivilo, ravnodušnost, nedostatak postojanosti. Unutrašnji svijet nam gubi čvrstoću, rasplinjuje se. S druge strane, tu su razočaranja, nevolje i nesreće koje nas tjeraju da očajavamo i posustanemo pa se i tako — svladani možda gorčinom i rezignacijom — sve više udaljujemo od sebe samih, zapuštamo zahtjevni vrt duše, a ono što smo izgradili propada i pretvara se u ruševinu, jer nije dovoljno prihvatiti poziv, pročistiti se i graditi samo u jednom razdoblju, s prolaznim oduševljenjem, nego zrelo i za vječnost, sa svom sviješću i odlučnošću. Sve smo neosjetljiviji na sjaj i toplinu Kristova poziva koji lije iz — kako nam se već čini — nedostižnih visina ili se zakopavamo sve dublje u ispraznost izvanjskih, materijalnih dobitaka pa se na kraju čini da te sunčane visine imperativ svog poziva upravljaju krticama.

Zato su postojanost i ustrajnost toliko značajni — ako nema njih, gubimo sve. Ali onome tko ima i uspije sačuvati najvažniji, unutrašnji imetak, još će se mnogo nadodati, sve do konačne punine pred licem Stvoritelja. Jedino je tako moguća konačna pobjeda u stalnoj životnoj borbi, jer na ovom svijetu je nema. Tu smo tek putnici pa je potrebno napredovati u pravom smjeru, na putu što više sakupiti i — ustrajati, kao što je i veliki pjesnik Rilke o čovjekovom položaju na Zemlji rekao: »Tko govori o pobjedi? Ustrajati sve je.«

Džemaludin LATIĆ

Hlapavica

Hlapavica često pada, trusi, trusi,
iz zemlje izmami omladak i rese,
a pljusak — čiji grom nebesa potrese —
kašnje vode slije, a štetu nanese.

Prof. Ivi Horvatu — uredniku »Znanja i radosti« — u čast

(Uz 85. godišnjicu života)

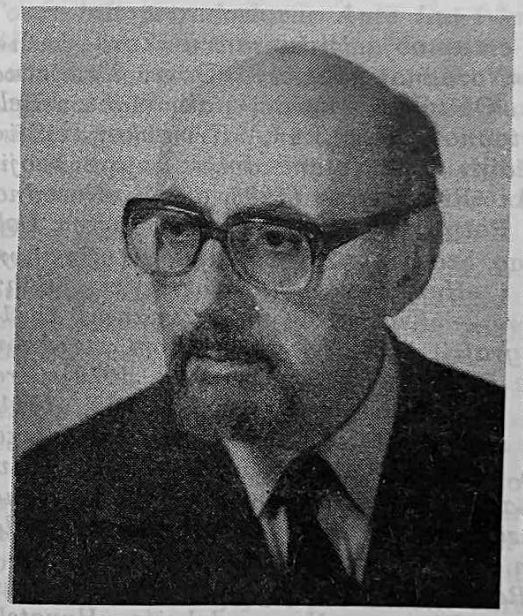

Istaknuti hrvatski intelektualac, stručnjak za bibliografiju i leksikografiju i u mladim danima pjesnik iz »našeg kruga« prof. Ivo Horvat navršio je nedavno 85 godina života. Nasuprot nelijepom našem običaju da svoje zaslužne ljude olako prepuštamo zaboravu odlučili smo, evo, našu javnost podsjetiti na djelo toga časnog jubilarca. Zamolili smo ga za razgovor i on se našem pozivu susretljivo odazvao. Težište razgovora stavili smo na najznamenitiji Horvatov prinos hrvatskoj kulturi: uređivanje »Znanja i radosti«, nedovršenog i prešućenog enciklopedijskog zbornika.

Smijem li vas, poštovani profesore, na početku razgovora zamoliti da ukratko iznesete svoj *curriculum vitae?*

Zašto ne. Na svijet sam došao 3. lipnja 1903. u Ivanić-Gradu. Dijete sam obrtničke obitelji. U rodnom mjestu završio sam pučku školu a onda sam kao pitomac Orfanotrofija u zagrebačkoj Vlaškoj ulici pohađao Prvu veliku gimnaziju na Gornjem gradu (koja se, doduše, za I. svjetskog rata seljakala, no poslije toga vratila se u svoj domicil). Nakon mature studirao sam i diplomirao na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu hrvatski, povijest i njemački. Dva semestra bio sam i student Univerze u Ljubljani. Kao profesor službovao sam najprije na Nižoj gimnaziji u Glini, zatim na zagrebačkoj Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji s pravom javnosti, potom na Gimnaziji u Varaždinu

i na Petoj muškoj gimnaziji u Zagrebu. Radio sam nakon toga kao urednik u Hrvatskom izdavalačkom bibliografskom zavodu (kratica: HIBZ). Godine 1945. HIBZ je priključen Nakladnom zavodu Hrvatske. Poslan sam zatim za profesora u Drniš, pa onda u Gospić i najzad u Koprivnicu. Odanle sam prešao u novoosnovani Jugoslavenski leksikografski zavod i bio glavni urednik Bibliografije. U Referalnom centru Sveučilišta u Zagrebu polaznicima postdiplomskog studija predavao sam kolegij »Bibliografija i referentni materijali«. Nedavno sam dovršio pisanje opsežne knjige »Bibliografija i leksikografija s uvodom u izvore znanstvenih informacija«. Nadam se da ću rukopis uskoro moći predati Jugoslavenskom leksikografskom zavodu »Miroslav Krleža« s namjerom da bude tiskan i uzmogne tako poslužiti kao priručnik i udžbenik svima koji rade na bibliografskim i leksikografskim poslovima ili studiraju tu struku kao i svima onima koji se bave informacijskim znanostima.

Vi ste, međutim, i pjesnik...

Bio. Za mladih dana. Pjesme i crtice objavljivao sam u »Zori—Luči«, »Luči«, »Mladosti«, »Omladini«, »Narodnoj politici«, »Domu i svijetu«, »Vijencu«, »Hrvatskoj prosvjeti«, »Obitelji«, »Danici«, almanahu »Selo i grad«, »Hrvatskoj straži«, »Nastavnom vjesniku«, »Hrvatskoj reviji«, i »Hrvatskom jedinstvu« (Varaždin). Izdao sam dvije knjige svojih pjesama: »Zvuci osame« (1925. g.) i »Riječi srca« (1928. g.). U »Narodnoj politici« izlazili su moji feljtoni. Potpisivao sam ih pseudonimom Lola Wang. Napisao sam studije »Pavao Stoos — Život i djelo« (»Nastavni vjesnik« 1935/36, str. 1, 81, 153) i »Hermann Bahr« (u knjizi: »Bahr, Koszak-Szcucka, Claudel, Papini« — Knjižnica općeg znanja, 1931). Moja studija o hrvatskoj bibliografiji izašla je u bečkom stručnom časopisu »Biblos« (Das kroatische Bibliothekswesen, sv. 98, 1978). Preveo sam roman Henryja Thodea »Frankopanov prsten« (HIBZ, 1941). O mojem književnom radu pisali su Ljubomir Maraković (u »Hrvatskoj prosvjeti«), Petar Grgec (u dva navrata, u »Hrvatskoj straži«), Ivo Kozarčanin (u »Obitelji«), Ivo Ladika (u »Književnoj reviji«) i drugi a prikazi mojih knjiga pjesama izašli su i u »Srpskom književnom glasniku« kao i u časopisu »Dom in svet«. Spominje me i Slavko Ježić u svojoj »Hrvatskoj književnosti«. Radio sam i kao urednik. Uređivao sam »Luč«, »Malu mladost« i »Krijes«. Bio sam član redakcije »Hrvatske enciklopedije«, glavni urednik zbornika »Znanje i radost« (I—III), urednik »Bibliografije rasprava, članaka i književnih radova« (knj. I, II, III, VII, XI) i enciklopedijskog zbornika »Knjiga o sportu« (I—II).

Ne znam hoćete li se složiti s ovim što ću sada reći: uza sav respekt prema vašem literarnom radu i prema svemu čime ste nas zadužili kao jedan od najuglednijih naših bibliografa i leksikografa meni se posebno vrijednim čini vaš posao glavnog urednika »Znanja i radosti«, enciklopedijskog zbornika namijenjenog omladini (a dijelom i djeci).

Smatrate, dakle, taj zbornik dobrim...

Ne samo dobrim nego izvanrednim i jedinstvenim. Ni prije ni poslije njega u Hrvatskoj se nešto slično po kvaliteti i uspjehu nije na tom

području pojavilo. Nakon duga muka red je o ovom velikom pothvatu našeg izdavaštva kazati i nešto pobliže. Nakladnik »Znanja i radosti« bio je, kao što znamo, Hrvatski izdavalački bibliografski zavod...

U tom je Zavodu zbornik i zamišljen i izrađen. Inicirao ga je nezaboravni dr. Mate Ujević, pokretač prve hrvatske enciklopedije i drugih prevažnih pothvata. On je, uostalom, osnovao i vodio HIBZ. Zahvaljujući prvenstveno Mati Ujeviću HIBZ je u nekoliko svojih biblioteka izdao čitav niz dragocjenih edicija: uzorne prijevode svjetskih klasika, sabrana djela nekolikih hrvatskih pisaca, fotomonografije, seriju knjiga za djecu itd. a izdavao je i Hrvatsku enciklopediju. Poznat je bio i časopis »Vijenac« (pod uredništvom Julija Benešića).

Kao glavni urednik »Znanja i radosti« imali ste jamačno mnogo posla i briga...

Dakako. No dijelio sam ih s ostala dva člana uredničkog vijeća. To su bili prirodoslovac Ante Lui i književnik i teatrolog Slavko Batušić, obojica vrsni stručnjaci, savjesni poslenici i ugodni suradnici. Članom našeg uredništva bio je neko vrijeme i Vladimir Nazor, koji je napisao lijep broj priloga, što pod punim svojim imenom, što opet pod inicijalima V. N. Neki njegovi prilozi označeni su šifrom Z.

Kad smo već kod šifara i inicijala — bilo ih je podosta.

Neke ovako otprve ne mogu više dešifrirati. Glavninu ipak da: S. B. i B. = Slavko Batušić, G. K. i Sunčan = Ivan Goran Kovačić, I. H. = Josip Horvat(h), J. R. = Josip Roglić, M. D. = Mladen Deželić, J. Ž. = Joza Živković, S. S. = Stjepan Srkulj... I ja sam svoje neke članke označio inicijalima (I. H.) dok sam blok svojih pjesama o Petrici Kerempuhu potpisao kao Zvjezdan.

Bilo bi, profesore, zanimljivo iz vaših usta čuti barem ono najvažnije o koncepciji »Znanja i radosti« i o organizaciji rada na njezinoj realizaciji.

Dva su nam principa bila osnovna. Ponajprije: enciklopedijski karakter djela. To je značilo da želimo obuhvatiti građu svih struka znanosti i umjetnosti. Pojedini ugledni stručnjaci zamoljeni su da izrade popis građe za čitavu svoju struku, uredništvo je iz tih popisa biralo teme za svaku knjigu i pronalazilo suradnike za pisanje članaka. I drugi princip: osim garantirane stručnosti svi su članci morali biti pisani sažeto, jasno, pregledno i razumljivo, tj. popularno. U tom su se smislu temeljito redigirali. U zbornik smo uvrstili i mnogo domaćih i svjetskih literarnih djela: pjesama, pripovijedaka, ulomaka romana i drama a bilo je i notnog materijala. Da bismo čitaocima olakšali razumijevanje, članci su bili opremljeni crtežima, grafikonima i fotografijama, književni prilozi prikladnim ilustracijama a brojne reprodukcije s područja likovne umjetnosti ovaj su zbornik također činile privlačnim. On je dakle i svojim sadržajem i opremom pružao obilje znanja i radosti. Građa je bila izmiješana (prema načelu »Varietas delectat«) pa su se izmjenjivali članci iz prirodnih znanosti i tehnike, literarni prilozi i članci iz humanističkih disciplina a sav materijal imao se sistematizirati u završnom kazalu. Zbornik se tiskao i uvezivao u Grafičko-nakladnom zavodu

»Union« (odnosno »Ognjište«), a bakrotisak i offset radila je »Tipografija«. Zamislili smo deset svezaka. Uspjeli smo, na žalost, objaviti samo tri: po jednu knjigu 1942, 1943. i 1944. godine. Želio bih kazati još i ovo: unatoč izvjesnim pritiscima u knjigama »Znanje i radosti« nije bilo ni traga nikakvoj politici, politikantstvu, strančarstvu ni diskriminaciji. To je i inače bila karakteristika Ujevićeva HIBZ-a.

Tko su bili suradnici, tj. pisci članaka i prevodioci?

Svi odreda imeniti ljudi i ponajbolji stručnjaci. Od stotinjak njih u prve tri knjige navest ću tek neke (koji mi ovaj čas padaju na pamet). Uz već spomenute Vladimira Nazora, Ivana Gorana Kovačića, Slavka Batušića, Ante Luia, Josipa Horvat(h)a, Josipa Roglića, Mladena Deželića, Joze Živkovića i Stjepana Srkulja tu su još Grga Novak, Vladislav Kušan, Alija Nametak, Viktor Živić, Tomislav Prpić, Roman Šovary, Ljubomir Maraković, Božidar Širola, Josip Andreis, Ante Kuman, Kruno Krstić, Krsto Spalatin, Branimir Bratanić, Lovro Katić, Petar Mardešić, Janko Oberški, Zdenko Škreb, Josip Krameršek, Oto Oppitz, Zvonimir Dugački, Miroslav Tajder, Milan Herak, Ernest Mayerhofer, Zvonimir Doroghy, Lujo Thaller, Tvrtko Čubelić, Antica Juras, Agata Truhelka, Zvjezdana Ladika i dr.

A ilustratori?

Na prvom mjestu Fedor Vaić, Vladimir Filakovac i Julio Meissner, zatim Jerolim Miše, Ante Kuman, Zdenka Sertić, Rudolf Schlick, Kamilo Tompa, Vladimir Žedrinski i F. Vilhelm.

Kako je djelo bilo primljeno?

S nepodijeljenim priznanjem svih koji su ga nabavili i čitali. Jedan mi je znanac intelektualac tada ispričao: »Danju ga 'gutaju' moja djeca a kad ona odu na spavanje, s oduševljenjem ga listamo moja supruga i ja.« Jedan mi pak profesor nedavno reče: »Sva tri sveska kupio sam kao gimnazijalac i student od novca zarađenog na instrukcijama. Te knjige i sad čuvam kao pravu dragocjenost i čitam iz njih svojim unucima.«

Takvih oduševljenika vašim »Znanjem i radošću« još je mnogo pa je i u ovoj prilici došla do izražaja stara istina da se ništa vrijedno i veliko ne da zatrti. Zahvaljujući vam, cijenjeni profesore, na tom daru koji je generacijama hrvatskih čitatelja oplemenjivao ukus i širio im vidokruge ujedno vam uz vaš 85. rođendan želimo krepko zdravlje, mnogo zadovoljstva i svako drugo dobro.

Razgovarao: **Mirko Petravić**

Pod Nehajem

Prvi put sam u tebi, »kruno hrvatskih gradova na Primorju!«
Rodni grade pjesnika koga je moj otac najviše volio...
»Senj Krste Frankopana i Silvija Kranjčevića dostojan je ne samo sinovske ljubavi moje nego i zdušnog studija svih onih koji ljube i traže duboke, plemenite oznake hrvatstva...«
U mom srcu, i glavi, ganuće i gordost.
I školsko, knjiško prisjećanje:
»Razvojni put hrvatske lirike u XIX. stoljeću dobio je u Kranjčeviću blistav završetak. Kao i svi veliki pjesnici, i Kranjčević je bio vrhunac izraza i stava čitave jedne tradicije, no u isto vrijeme i začetnik nove...«
Silvije moj, našavši se prvi put u tvom rodnom gradu, nisam mogao odoljeti srcu.
I sročio sam pjesmu.

Pod Nehajem

Tko će brže, tko će prije;
plesačica gledaj bal.
On u sebi nešto krije,
možda davni neki val?!

Val uskoka hrabra srca,
krik junaka usred borbe,
il' s Podgorcem more grca,
prisjeća se prazne torbe?!

Oh, što jure, jure, jure
lepršaju bijele grive;
šiba ruka bijesne bure,
svi pobjegli s lijepe rive...

Nalet vjetra jači biva;
duša pije igru duga...
Ti si ona modra njiva,
Silvijevih gnijezdo tuga!

Znam, i on je, tako često,
motrio u vedar dan...
Drago, burno ovo mjesto

snažilo je njegov san.

Kranjčevićev najdraži i neprekidni san bio je, i u vrijeme kada je u Rimu, jer roditelji su mu to željeli, počeo osluškivati bit svećeničkog zvanja i nakon što je pobjegao iz Rima, kada je pohađao Učiteljsku školu u Zagrebu, kao i onda kada je gladovao po bosanskim selima, te postao urednikom sarajevske »Nade« — slobodna, sretna i jaka Hrvatska.

A da bi Hrvatska bila slobodna, sretna i jaka, treba joj časnih, poštenih, hrabrih, od značaja ljudi:

— Hrvatice, ti kćerko roda moga,
ti koljena mi mučeničkog nado,
Tvoj sinak mukom zaklinje ti Boga,
da čuj mu glas i svij ga srcu rado!
Ta tvoja djeca tebi dar su neba,
za osvetnike da odgojiš plod,
ah, sad il' nikad značajeva treba
za izmučeni prevareni rod. —

Matoš je o Kranjčeviću rekao:

— Od svih nas najviše bolovaše od bolesti koja se zove suvremena Hrvatska. —

Kranjčević duboko i iskreno suosjeća ne samo s ljudima nego vapi pomoć i za cvijeće i granje što, eno, u sudaru s jačim i ravnodušnim, nestaju, umiru:

— Vani sniježi. Pusto... zimno...
Točeć drvo, crvić kuca —
Laku noć ti, zadnji cvijete,
Vani sniježi, granje puca... —
— Vani sniježi —

I krvari Silvije, razara svoje nerve, jer i tada je bilo onih kojima je teško otvarati oči:

— A gdje im je pamet, gdje oči, te ne vide, kako bi taj krvopija htio pod svoja krila metnuti sve more i sav ovaj junački kraj hrvatske zemlje... —

Ne samo to; Silvije je i prvi glasnik socijalizma u hrvatskoj književnosti.

On prezire svaki teror i zna da se teror zbaciti može jedino borbom, jedino revolucijom.

Istine koje ga crvene i istine svog velikog srca moćnicima uporno sipa u lice i otvoreno im kaže da je blizu kraj njihovih zločina:

Sakivajte lance, umujte o mreži,
Al su ovo dani kada mrije zloba,
Pjeva ptica zore, ptica mraka bježi
Spavali smo dosta i javi je doba.
Krvav eno oblak diže se nad nama,
Ja ga vidim, ja ga prorokujem vama!
— In tyrannos —

Silvije, pjesnik »sveopćeg bola« ne može skriti svoje gnušanje i svoj sram (još jedan koji se srami zbog tuđih grijeha!) kada susretne ulizice, kada vidi one koji nemaju ni mrvu ljudskog dostojanstva, one koji bi za materijalnu

korist i svoj »rast« sve dali:

— Eto, što znači biti psetancem odlična gazde!
Najlakše k cilju podvita repa!
Pitoma njuško, cjeluješ petu, al se i za te
Mirisno peče masna kobasa.
— Gospodskom Kastoru —

I vapi za prostranstvom gdje će se njegovo najveće znamenje, njegovo »boštvo«, uspjeti skloniti, pobjeći od udaraca:

— Gdje raj da ovaj prostrem, uzalud svijet prosim... —

I vjeruje u vrijeme kada će ljudi znati cijeniti one svoje suputnike koji žive i ustraju u borbi za ideale:

— Mrijeti ti ćeš kada počneš sam
U ideale svoje sumnjati. —
— Mojsije —

Ovaj osvrt bio bi nedorečen ako ne bismo uronili u motiviku Silvijevih pjesama. Ako ne bismo objasnili povezanost, Silvijevu srcu tako duboko priraslih, motiva.

Naime, iz jednog motiva izranja drugi.

I tako stalno;

da bi se na kraju svi stapali i, u bujicama, slili u rijeku što je Suzom zovemo.

Pođimo redom:

pjesnikova domovina grca i čezne za slobodom;

srce mu ranjavaju nepregledne kolone obespravljenih i prevarenih obitelji.

Najviše strada dijete; zatečeno, nenaviklo na udarce i nenaučeno kako se oduprijeti i kako vratiti udarce.

Kranjčević zove na otpor.

I vrlo često »guta svoju bol«, jer ne može pomoći onako kako bi htio...

A tada, zastajući i krvareći u svojoj nemoći, obraća se Bogu.

Moli ga za spas, da učini red na Zemlji.

Kad nebo šuti,

(— Zemlja stenje, a nebesa ćute... —
P. P. Njegoš)

Kranjčević hrli u krilo suza...

Opet suze!

Ali, to nisu suze u kojima se gase sve nade.

To su suze nad patnjama zgaženih.

Suze kao zov na plovidbu nemirnim morem, zov suza koje preziru mir što su ga strahovi odnjihali.

Suze su to što vode u bitku protiv surovih.

Znači, o iskrenoj sućuti je riječ.

Jer

— Nije ljudska suza da se po njoj gazi... —
— Vjekovnom mučeniku —

Eto, osluhnuli smo dio ljepota i poruka Silvijeva pjesništva, pjesništva što je počelo klijati u podneblju čiji žitelji su i prije, davno prije Silvijeva rođenja, otkrivali, javljali svijetu, kolika je njihova snaga kada im netko ugrozi jezik i nacionalni duh.

Ta, tu je negdje Vrbnik. I Novi Vinodolski. I Baška.

I Istra naša;

»sa draga kot žena ljubljena
sa dobra kako mat rojena!«

I

»Riječ što će u njoj slavno zaplakati
Bol cijelog našeg primorskog puka.«

I predaja; svjedočanstvo o pobjedi nad mrakom, trag glagoljaša; »prvotisak našeg Misala 1483, otisnutog glagoljskim pismenima, dokumentira visoku kulturnu razinu i izvornu otpornost jedinstvene oaze hrvatske glagoljice u evropskom moru latiniteta...«,
trag onih koji su nas u slavenskoj obitelji održali, onih koji su nam sačuvali ime.

I učili nas da samo »udruženi jednim srcem i zauvijek sjedinjeni« možemo k Suncu.

Zato, prođeš li katkad podnožjem Nehaja, ne žuri, zastani, pođi tragom patnje koja snaži. Pođi tragom nemira utkana u sudbinu domovine.

Pa, puhne li bura, malo je gdje jaka kao ovdje, reci joj hvala za dio Silvijeva sna:

Nalet vjetra jači biva;
duša pije igru duga...
Ti si ona modra njiva
Silvijevih gnijezdo tuga!

Znam, i on je tako često,
motrio u vedar dan...
Drago, burno ovo mjesto
snažilo je njegov san.

Mario DABO

u sjeni sunca darovana

sedla
natovarenog mošta
glas
omeđen kupinama
po kamenu
otjecanje vremena
ni oči više
ne stanuju
u granama mendula

između
ponovljenih sati
jedino trulež grozdova

Riječki tenor Ljubomir Strgačić

(Uz 35-godišnjicu umjetničkog rada)

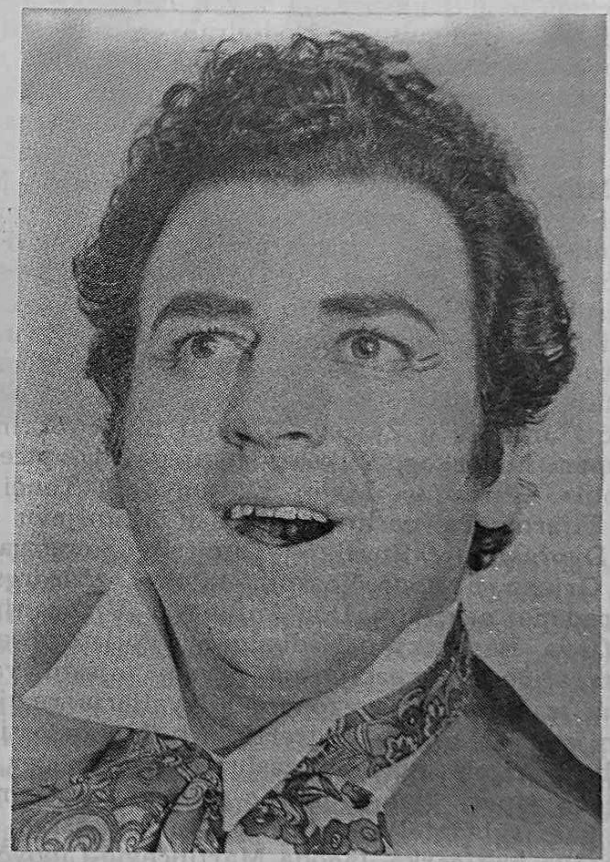

Ljubomir Strgačić kao Mario Cavaradossi u Puccinijevoj »Toski«

Svi odreda premalo činimo na integraciji kulturnih zbivanja širom Hrvatske: Split često ne zna što se u tom pogledu događa u Rijeci, u Osijeku ne znaju za dostignuća Zadra, Pula i Dubrovnik kao da su na protivnim stranama svijeta... Ni mi u glavnom gradu Zagrebu ne

možemo se pohvaliti sustavnim praćenjem vrijedih kulturnih događaja u drugim hrvatskim gradovima. Nismo tako zabilježili ni riječki jubilej s početka ove godine: proslavu 35-godišnjice umjetničkog rada tenora Ljubomira Strgačića. Na svečanoj predstavi Gotovčeva »Ere s onoga svijeta«, održanoj 12. veljače o. g. u Narodnom kazalištu »Ivan Zajc«, slavljenik je nastupio u najmilijoj i najuspjelijoj svojoj ulozi — pjevao je Miću (Eru). I riječka publika, i kazališna uprava i tamošnji tisak odali su Strgačiću zasluženo priznanje za uspješno i plodno umjetničko djelovanje i dugogodišnju vjernost riječkoj Operi a mi ćemo mu, evo, sažetim prikazom života i rada također (makar sa zakašnjenjem) iskazati zahvalnost i poštovanje. Svaki, naime, naš umjetnik — stvarao u bilo kojem dijelu Hrvatske — daje prinos ukupnosti hrvatske kulture.

Ljubomir Strgačić rodio se u Velom Ižu 1934. g. Osnovno muzičko obrazovanje stekao je u Dubrovniku i već 1952. postao članom zbora Opere u Rijeci. Postepeno mu se dodjeljuju epizodne uloge, preuzima zatim sve odgovornije zadatke i razvija se u istaknutog solista. Uz rad u Operi (gdje mu je posebno dragocjena bila suradnja s direktorom, dirigentom i skladateljem Borisom Papandopulom) Strgačić studira solo-pjevanje na Muzičkoj akademiji u Ljubljani a onda (kao riječki stipendist) na Muzičkoj akademiji u Zagrebu (đak prof. Marije Borčić). Željan znanja i napretka usavršava se i privatno kod pjevača i riječkog pedagoga Anatola Manoševskog i kod prof. Nade Auer u Opatiji.

U Strgačićevu bogatom opernom i operetnom repertoaru (blizu 50 partija!) naročito se ističu uloge u hrvatskim i slavenskim djelima: Mića u »Eri« i Bojan u »Morani« Jakova Gotovca, Zborovođa u Brkanovićevu »Zlatu Zadra«, Zelenko u »Pčelici Maji« Brune Bjelinskog, Mika u »Analfabeti« Ive Lhotke Kalinskog, Belinić u »Karolini Riječkoj«, Sokolović i Juranić u Zajčevu »Nikoli Šubiću Zrinjskom«, Porin u istoimenoj operi Lisinskog, Vukosav u njegovoj koncertno izvedenoj »Ljubavi i zlobi«, Mirko u »Maloj Floramye« i Tonči u »Splitskom akvarelu« Ive Tijardovića, naslovna uloga u Albinijevu »Barunu Trenku«, Princ u Dvořakovoj »Rusalki«, Dimitrije Samozvanac u »Borisu Godunovu« i Gricko u »Soročinskom sajmu« Musorgskog, Janko u Smetaninoj »Prodanoj nevjesti«, Don Antonio u »Vjenčanju u samostanu« Sergeja Prokofjeva, Baransky u Nedbalovoj »Poljačkoj krvi«... Od ostalih brojnih Strgačićevih kreacija na prvom mjestu valja spomenuti likove Turiddua iz Mascagnijeve opere »Cavalleria rusticana«, Pinkertona iz Puccinijeve »Madame Butterfly« i Cavaradossija iz »Toske«. Nekoliko posebnih riječi svakako zaslužuje Strgačićev Mića (Ero) u slavnoj Gotovčevoj operi. Naš jubilarac pjevao je tu partiju dosad više od 400 puta a sam skladatelj smatrao ga je vrhunskim interpretom te uloge. I zagrebačka kritičarka Jagoda Martinčević-Lipovčan napisala je: »Tenora Ljubomira Strgačića zapamtili smo kao jednog od najšarmantnijih Era na zagrebačkoj sceni...«

Kritika je i inače s pažnjom i simpatijama pratila Strgačićeve nastupe. Evo tek nekoliko potvrda: »Među vokalnim solistima posebno se istakao nosilac naslovne uloge Ljubomir Strgačić koji je kao Porin

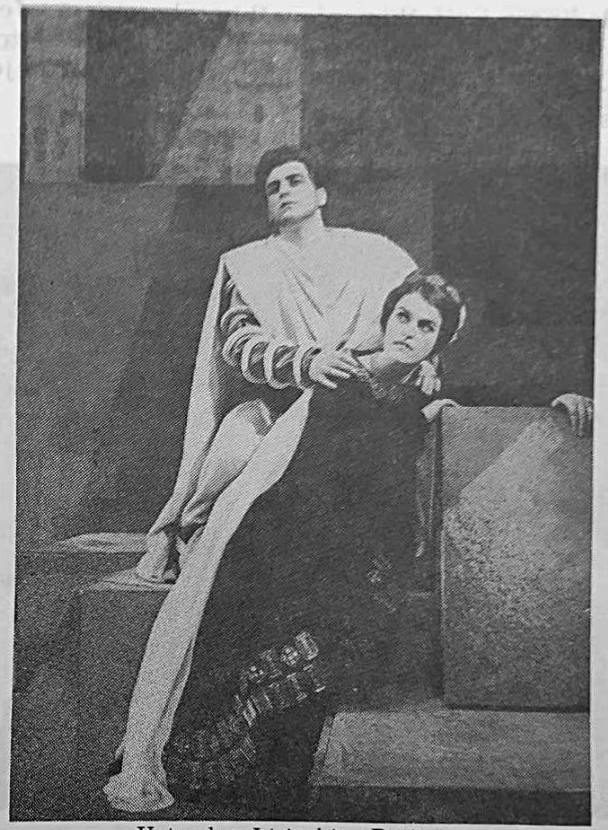

Vatroslav Lisinski: »Porin«
(Porin — Ljubomir Strgačić; Esmeralda — Mila Kirinčić)

otkrio nove pjevačke kvalitete. Svojim zvonkim visinama pokazao je da se od njega mogu očekivati novi umjetnički dometi« (dr. Krešimir Kovačević); »Pozitivan razvoj pokazuje mladi tenor Ljubomir Strgačić (Princ u 'Rusalki'). Njegov izdašan glas, zvonak i prodoran osobito u čistim visinama...« (Branimir Rupnik); »Ljubomir Strgačić uvjerljiv i vitkošću i pristalošću i širokim, tenorski moćnim lukovima svojih lijepih i zvučnih kantilena« (Đorđe Šaula o izvedbi »Poljačke krvi«); »Ljubomir Strgačić, prvak Riječke opere, pjevao je eksponiranu glavnu tenorsku partiju s odgovarajućim intenzitetom. Posebno su mu uspjeli bili dueti u drugom činu« (Siniša Hrestak o Strgačićevu gostovanju u Osijeku — »Poljačka krv«).

Ako k svemu dodamo Strgačićeva gostovanja u svim našim opernim kućama i u inozemstvu (s riječkim i drugim našim opernim ansamblima), na Dubrovačkim ljetnim igrama, Splitskom ljetu, Krčkom ljetu, Glazbenim večerima u Osoru, njegovo zapaženo sudjelovanje u zagrebačkoj koncertnoj izvedbi »Ljubavi i zlobe«, dugogodišnju suradnju s

Muzičkom omladinom i riječkim pjevačkim zborovima »Jeka Primorja« i »Fratellanza« — rekli smo barem ono najvažnije o tom vrijednom umjetniku i njegovim zaslugama za hrvatsku opernu umjetnost.

Ad multos annos!

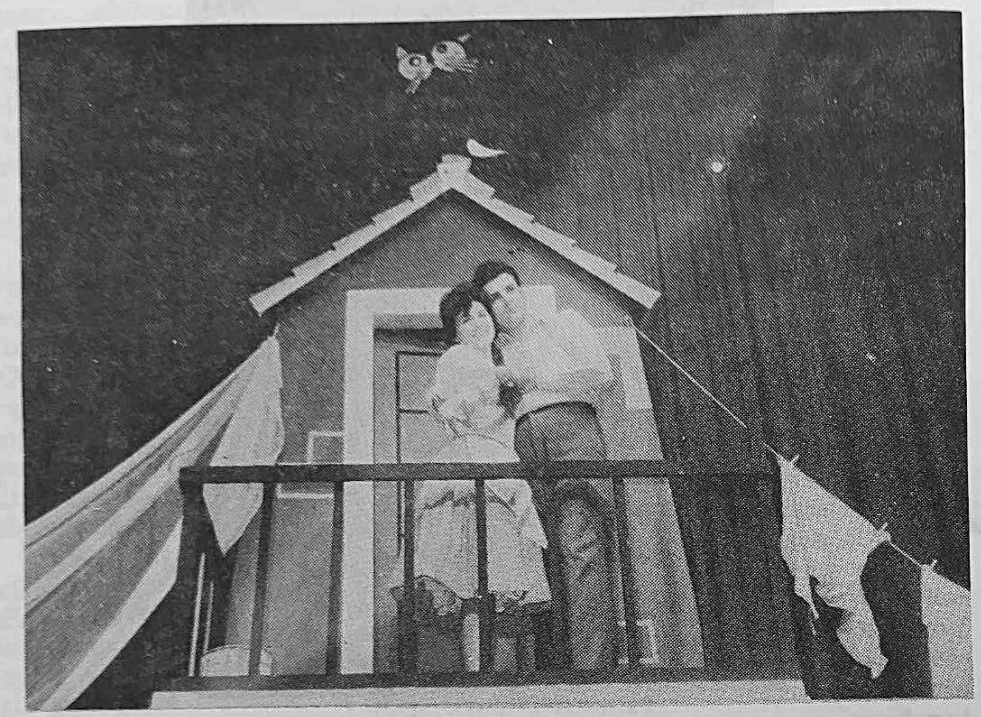

Ivo Tijardović: »Splitski akvarel«
(Marica — Nada Siriščević; Tonči — Ljubomir Strgačić)

Tomislav MARETIĆ

Nasmiješen mjesec

(Haiku bilješke s Univerzijade)

Mjesec svih ljudi
ukrašen vatrometom
na stadionu.

Nebom avioni
rišu zvijezdu, početak
novog svemira...

Kralj Tomisalv
na svim jezicima
pozdravlja goste.

I Preradović
se sav obnovio
za Univerzijadu.

Fasade zgrada
izašle iz sivila
kao iz bajke.

Stotinjak zastava
lepršа na toplom vjetru
Univerzijade.

Gledajuć praznu
atletsku stazu, mladost
je davno prošla.

Velika zastava
se dostojanstveno miče,
malo ukočeno.

Univerzijada! —
Veseli se svaka vlat
na stadionu.

Baklja svečanosti —
plameni anđeoski mač
iz Hirošime i Kobea.

Lepršа veliki
plamen.
Čisto nebo.

»Šestinski kišobrani«! —
Na Dinamovom travnjaku kuca
srce Hrvatske.

Spušta se večer,
sve je sjajniji plamen
na stadionu.

Na tren joj zapne
glas preko razglasa —
Nasmiješen mjesec.

Manduševac
zove hodočasnike. —
Oltar na vodi.

Novčić tone
na dno fontane,
što li to želim?

Manduševac. —
Dno prekrito novčićima
bliješti na suncu.

Bazen pun svježe
vode na plakatu. —
Kakva sparina!

Student s Istoka
s reketom u tokama
razgledava kiosk.

Zapuh vjetra
prolepršа kroz dugi
red zastava.

Lastavice na
raznim visinama
produbljuju nebo.

Glatko jezero,
ptica u letu kljunom
dotakne nebo.

Dolazi na start.
Na ramenu nosi svoj
čamac i veslo.

Bijeli oblak
na modrom ljetnom nebu.
Trepere trave.

Sjenica na žici
vlečnice pomiče rep.
Mirne stolice.

Iznad stoljetnog
drveća Maksimira
prazno nebo.

Ukočeni na
stazama trkači taj
tren prije pucnja...

Djeca svijeta
trče, plivaju, skaču
pjevaju i plešu!

Vjetar već goni
po praznom stadionu
plastične čaše.

Poslije raskošnog
vatrometa na nebu
nasmiješen Mjesec.

Marko MESIĆ

Hrvatskoj književnici Tatjani Arambašin

Istrajno tkaš i vezeš već trideset ljeta
Plodove srca u umnoj paleti,
U pulskoj intimi u praskozorja
Duh tvoj širinom svijeta leti.

Iz tog bogatog istarskog rudnika
Niču zlatne niti proznog tkiva,
Tvoje oči motre obrise svemira,
Desnica tvoja slike sudbine skriva.

Pisanje je melem ljutih rana
Da radost i žalost u jedno se sliju,
Uz sjaj što svijetli s domovinskih strana
Kapi meda i žuči najslađe se piju.

Dan posljednji

Kao i uvijek, nedodirljivi vrhovnik Vlasti govorio je s povišena mjesta. Uzvišen nad pokornim pukom. Da bi imao na oku svakoga pojedinca iz opasnoga mnoštva slušatelja, kojima nije vjerovati ni kada su najposlušniji. Vrhovnikov umiljavajući glas, pun praskavih prijetnji, šibao je poklopljena podanička uha. Njegova narogušena sjena teškim je šapetinama pritiskala pognute glave.

U predahu, očekujući odobravajući pljesak, vrhovnika poput otrovne strijele pogodi neočekivani uzvik iz svjetine: Dosta nam je laži! Dolje Vlast! Smiješak mu se zaledi na ustima. Stražari se ustrčaše. No vrhovnik se brzo oporavi. Mahne rukom čuvarima reda i poretka da ostanu na svojim mjestima. Pozove pobunjenika, jamčeći mu zaštitu i sigurnost, neka objasni razloge svoga postupka.

Pobunjenik odlučno stane pred vrhovnika, očito uvjeren da se s dobrohotnom Vlašću može ravnopravno razgovarati. Narod zaplješće. Ne pobunjeniku, već vrhovniku. Ohrabren vrhovnikovim nasmiješenim licem i umilnim mu riječima, pobunjenik poče obrazlagati narodne muke i nevolje. Narod se, reče, ne da više varati. Sit i presit je neispunjenih obećanja. Željan je kruha i slobode.

I kad su se njegove jednostavne i dugotrajnom uporabom već istrošene lozinke najednom užarile i počele se razgorijevati u plamen, pobunjenik odjednom osjeti mraz ledene tišine na usplamtjelu licu. Umjesto da se razgnjevi i pobuni, narod je ušutio mukom. Grč razočaranja i žalosti zakuje pobunjeniku riječ u grlu. Ostao je sam. Bezdan nepremostive praznine otvori se između njega i naroda. Dok su ga odvodili mrki stražari, posljednje što je čuo bili su hvalospjevi Vlasti.

Gubilište se nalazilo na brežuljku iznad grada. Livada protkana raznolikim cvijećem uokvirena tamnim borovima. Jedna strana toga četverokuta otvorena je prosjekom da osuđenici mogu posljednji put vidjeti grad u koji se nikada više ne će vratiti. Tlo obližnje šume zaplavile su šumarice. Noć sa sebe svlači svilenu opravu sna. Pčele rojevitim pčelinjanjem navješćuju sunčani dan. Za neupućene i nemnogozahtjevne gubilište je bilo nalik licitarskom srcu: mjesto za ljubav i za jednostavna sanjarenja.

Čekao je na svoj smrtored. Davno je umuknuo predjutarnji kukurik pijetlova. Sve je svršeno. Više se ne može ni uzmaknuti ni pobjeći. Sam između neba i zemlje. Od svoga naroda izdan i napušten. Gledao

je pozlaćene kupole grada, zvonike oblijetane jatima ptica, daleke plave gore u mliječnoj izmaglici. I na trenutak, beskrajno kratki trenutak, popustio je slabosti svog srca. Molio je nebo za odgodu.

Po ustaljenu očekivanju, nebo se trebalo naoblačiti oblacima crnim i munjotresnim. I otvoriti se zemlja da izriga svespržavajuću lavu. A ledeni i mrazni vjetrovi mora i planina zamesti putove kojima se kreću smrtonosci. Ništa se od toga nije dogodilo. Nebo i dalje plavo i još plavlje. Crveno vino u čašama krvnika nije se pretvorilo u otrov. Dan se raspomamio od radosti.

Dok još uvijek čeka, smrtac osluškuje šumu. Nekada je bila skloništе ljubavnicima i pobunjenicima. Sada u njoj žagore ptice. Rascvrkutale se i ražagorile. Drač i trnje otupljeni su pitominom. Budnu zoru uspavao je sanjivi povjetarac. Prestrašeno u snu, jutro nije ni svanulo. Kukavica zviždi veselo poput kosa. Stabla s lišća otresaju rosu i pupaju ružičastim cvjetovima.

Na seljačkim kolima dovezoše dvojicu osuđenika umotane u slamu, ruku svezanih na leđima. Jedan od njih, debeli gorostas, rikao je od straha moleći za milost. Drugi obilježenik smrti, zelenooki plavokosi mršavac, mirno je gledao u otvor puščane cijevi. Dva reska pucnja. Skriveni pobunjenikovi istomišljenici pobjegoše, sami sebe prestižući u trku. Što dalje od gubilišta. Što dalje od smrti.

Napokon privedoše i pobunjenika. Rascvali drijenak vatrinja zlatastim sijevom. Dišenjak ranoga jorgovana ovlaži mu osušena usta. Sunčana svjetlost kao da udaljuje vješala nalik križu. Zveckanje oružja vrati ga u stvarnost. Posljednji put pogleda put neba. Ugleda omčasto uže kako se lagano njiše.

A dolje ispod brežuljka budi se naspavani grad. Djeca u bijelom s maslinovim vijencima na glavi pjevaju i plešu. Janjeća krv puši se na žrtvenicima. Povorke razigrane mladeži slijevaju se na glavni trg. Uzbibane povjetarcem zastave veselo lepršaju. S mora dolijeću galebovi. Svečanost tek što nije počela.

Mirko PETI

Stvoritelj

Ubog,
u sljepoći, nijemosti,
nevidljiv i nečujan,
tiskaš iz sebe
ritam bivanja,
što te, bešćutan,
— bljeskom —
odvajkada,
sjeni.

Stjepan DŽALTO

Svečev kafić

— Ima, ali ne viđa se, reče mi prvi susjed velike kuće koja bijaše na redu za božićni blagoslov, kada sam ga upitao ima li itko u toj kući. Na vratima doista ugledah ispaćena muškarca. I umorna kao da je tek izišao iz rudničke jame, i nije spavao mjesec dana. Bijaše sijede kose i staračkog izgleda, iako mlad. Pusti me u kuću s molbom da ne obavljam blagoslov prije nego mi neke stvari objasni.

— Prvi put ulazite u ovu kuću pa vam sigurno nije poznato što se sve u njoj događalo. Možda i nije zaslužila blagoslov, promuca i otvori mi kuhinjska vrata gdje me je primio.

Izvana velika i lijepa kuća s dva balkona. Više je sličila vili, nego kući, dok je unutra, osim kuhinje koja je bila donekle sređena, bilo sve u najvećem neredu. Više brloga nego čistoće. Od praznih boca do dijelova za auto, na svakom koraku brlog svu je kuću poplavio. U svakom kutu dugog hodnika plastovi kojekakvih predmeta, sve zbacano i nabacano, kao da je malo prije bio u njoj vašar. Tako isto i u kuhinji, osim sredine i oko nezastrta stola na kome su gorjele dvije svijeće. Do njih stajala je blagoslovljena voda i raspelo. Korpus na raspelu jedva se vidio od prašine. Na zidovima kuhinje visile su dvije svete slike, jedna svetog Ante, druga Gospina, a ispod njih komad papira na kome su bili ispisani stihovi iz »Svagdašnje jadikovke« Tina Ujevića:

Kako je teško biti slab,
kako je teško biti sam,
i biti star, a biti mlad!

I biti slab, i nemoćan,
i sam bez igdje ikoga,
i nemiran, i očajan...

— O Bože, Bože, sjeti se
i ljubavi, i pobjede,
i lovora, i darova...

— Čuo sam da pomažete našem župniku blagoslivati. Da li vam je išta kazivao o ovoj kuću? dok sam čitao stihove, upita me.

— Ništa, rekoh.

— Sigurno je zaboravio. Dobro je što postoji zaborav. Hoćete li sjesti? Izvolite. Čitao sam vaše knjige, možda će vam i moj slučaj dobro doći za priču. Imate li vremena?

— Za dobru priču uvijek imam vremena.

— Ovo je više žalosna priča. U neku ruku neshvatljiva. To što se zbilo sa mnom, a kasnije i s mojim roditeljima, ne mogu razumom objasniti. Sve mislim da su tu bile upetljane neke nadzemaljske sile. Najbolje bi bilo da počnem ispočetka. Zamolio bih vas da me bez velike nužde ne prekidate kako ne bih izgubio nit priče, ili ispustio ono najvažnije.

Možete li biti toliko strpljivi?

— Svakako.

— Ukoliko vam bude nešto nerazumljivo, ili neshvatljivo, neće se dogoditi smak svijeta ako me prekinete.

— U redu.

— Počeo bih od malih nogu. Koliko se sjećam svoga ranog djetinjstva, a sjećam se dobro, bio sam dobar. Slušao sam roditelje i dobro učio u školi.

Završio sam i dva razreda stručne škole, iako sam još u osnovnoj školi vidio da bolje prolaze oni koji ne uče, koji se mjesto učenja bave drugim poslom, čak i onim nevaljalim kao što su krađa i kockanje, ali ja sam se uklanjao od tih zala. Mogao sam kockati. Imao sam novaca koliko sam htio. Otac mi je radio u Švicarskoj, pa je novaca bilo na pretek. Majka ga je razbacivala na sve strane. Bilo ga je u svakom uglu kuće pa sam mogao lako do njega doći. Ne bi majka primjećivala da sam ga i krao, ali nije bilo potrebe za tim.

No, ipak mi dojadi škola. Napustih je bez po muke. Ne bi otpora ni od strane majke a još manje od oca. Otac mi reče da se zbog toga ne sekiram. Baš reče tako. — Ne sekiraj se, sine! Jedini si, pa radi što ti srce želi. Kada se tvoj otac nije mogao provoditi u mladosti, provodi se ti, reče mi. Za rođendan mi kupi i golfa. Novog golfa. Vozački ispit nije bilo teško položiti s novim golfom i punim džepom novca. Ni zaposliti se nije bilo teško. Za tisuću njemačkih maraka mogao sam dobiti mjesto u svakom poduzeću, ali što bih ja bio sluga kada mogu biti gospodar. Nisam htio nigdje dok ne završim vojsku. I čim odslužih vojni rok, otvorim kafić usred grada. Lako bi i to kada imaš dobra investitora.

Posao je krenuo dobro, u pravom smislu dobro. U tome svom kafiću za poslugu uzeo sam zgodne momke. Nisam htio djevojke da me ne bi potkradale. Zbog zgodnih momaka i dobre usluge moj kafić postade u gradu najpoznatiji. Uvijek pun gostiju, i to elitnih gostiju, krema grada, kako se kaže. Zadovoljan s poslom pomišljao sam i na ženidbu. Samo s dobrom ženom može čovjek napredovati u životu. Već sam imao djevojku. Volio sam je. Činilo mi se da sam bio u nju zaljubljen do ušiju. Bila je lijepa i slatka, samo previše pobožna, ali to je meni odgovaralo. Po prirodi bio sam sklon tome, ali me roditelji u tome nisu odgajali pa mi njezina pobožnost dobro dođe. I ona me ponese kao i

njezina ljubav. Zapravo s iskrenom ljubavlju u duši ljudskoj buja sve što je veliko i uzvišeno, a što može biti veće i uzvišenije od samog Boga i vjere u njega. Njezine vjerske navike ubrzo postadoše i moje navike. Skoro postadoh pobožan kao i ona. Rijetko je koja nedjelja prošla da s njom nisam bio na misi. Ni kafić nisam nedjeljom otvarao. Zahvalivši njoj, stavio sam i raspelo u kafić na dostojno i vidljivo mjesto. Zbog toga me gosti prozvaše svecem a moj kafić »Svečevim kafićem«. Ispočetka neki malo podrugljivo, a kasnije posve ozbiljno. Nitko više moj kafić nije zvao njegovim pravim imenom, znalo se samo za svečev kafić. Zbog toga se jedan mali broj gostiju udalji iz mog kafića, onih koji su raskrsnuli s »religioznim glupostima« kako su sami govorili, dok veći broj novih gostiju pristiže baš zbog toga. Križ ih privuče kao magnet. Uoči velikih blagdana kao što je Božić i Uskrs bilo je u mom kafiću više gostiju nego u svim ostalim kafićima zajedno. Tu su se pjevale religiozne pjesme kao u crkvi. »Glory, glory, alelluja«, postala je himna moga kafića. Imao sam i neprilika zbog toga, naročito zbog križa na javnom mjestu, ali i to bilo pa prošlo. Nadležni drugovi odstupiše na moju pismenu izjavu u kojoj, uz ostalo, bi i ovo rečeno: »Dok je križ visio na javnim mjestima, bilo je više i reda i rada i poštovanja i morala, pa čak i para.«

Kako rekoh, u moj se kafić skupljala krema čaršije, naročito krema ženskog svijeta. Mogao sam birati djevojaka koliko sam htio i koju sam htio. Uz vlastiti kafić i mercedes najnovijeg tipa, privlačila je fini spol i moja vanjština. Bez hvalisanja bio sam doista zgodan momak i duhovit momak, ali za mene je postojala samo jedna djevojka, moja ljubav koju sam od milja zvao Medena, toliko mi je bila slatka i draga. Za nju sam i radio i živio. Sve do jednom.

Jednog dana, dok sam bio sam u kafiću, razmišljao čak o ženidbi, upade u kafić djevojka s mladićem. Djevojka, čim uđe, pogleda me požudnim očima, ta me požuda obuze, najednom prože i zarobi. Kao hipnotiziran, klonuh od te požude. I sve bi gotovo, pogledi se ukrstiše i slijepiše, moj na njoj, njezin na meni. Više se ne sjećam kako je došlo do toga da je ona sjela za jedan stol, a mladić za drugi iako su bili ljubavnici, kako sam kasnije doznao. Djevojka je naručila dvije kave dok je mladić naslonjen rukama na stol šutio. Spustivši pred nju njezinu kavu krenuo sam s drugom kavom mladićevu stolu.

— Ne, odrešito je rekla i zavodljivo me zamolila da stavim kavu na njezin stol. Spustio sam kavu na njezin stol i produžio mladićevu stolu da ga poslužim. I on naruči kavu, sjećam se, i tek što sam ga poslužio, djevojka podiže desnu ruku u vis sa zlatnim prstenom na srednjem prstu, poluglasno guknu »gugu« i zavodljivo me zovnu na kavu.

— Ohladit će vam se kava, izazovnim pogledom zovnu me.

— Kakva kava? upitao sam posve opčaran.

— Vaša kava!

— Doista?

— Doista!

— Stvarno?

— Stvarno!

— Da se ne šalite?
— Ne šalim.
— Da nije nezgodno?
— Može se i nezgodno preobraziti u zgodno.

Baš reče preobraziti i ja posve zaluđen sjedoh kraj nje. Što je bilo s mladićem ne bih vam znao kazati. Ne znam da li je i kavu popio. Nisam imao odmah hrabrosti da je pogledam. Oborio sam pogled na stol i šutio. Nakon izvjesnog vremena podigao sam pogled, spustio ga na njezino lice i bih razočaran. Nikakve naročite ljepote ne primijetih na njezinu licu. Učini mi se čak to lice ružno osim nosa. Nos je zaista imala lijep i sladak. Savršenih linija, a nozdrve kao u srne. Najednom se ono ružno lice stade mijenjati. Ispod žute i ružne kože stade probijati neopisiva ljepota.

Najprije ta ljepota izbi na obraze. Zatim joj oči postadoše kao zvijezde. Obuze joj ljepota i uši i vrat i kosu, čitava glava postade tako lijepa kao najljepša jabuka. Ta me ljepota posve opčara, posve zaludi, jednostavno me zarobi. Možda me pomišljate pitati da li sam se pokušao oduprijeti zbog ljubavi prema voljenoj djevojci. Iskreno vam velim, te ljubavi istog časa nestade kao da je vjetar odnese. Kako se jednostavno rodila, tako je i umrla. Interesantno, unatoč nestanku te ljubavi ostadoše njezini plodovi kao što su vjera u Boga i navika pohađanja nedjeljne mise. Misu nisam propuštao i onda kada sam posve zaglibio, kada sam visio nad ponorom i kada je tragedija bila neizbježna. To me je i spasilo od samog ubojstva kako ćete odmah čuti.

S djevojkom koja je imala moć preobrazbe proveo sam nešto manje od godinu dana i Bog zna koliko sam se puta pokušao istrgnuti iz njezina zagrljaja, ali nije išlo. Ni jednom se nije riječima poslužila da me draži. Bile su joj strane svake izmišljotine kao naprimjer da sam je upropastio pa je zbog toga želim napustiti, kao što to govore mnoge djevojke, ne. Jednostavno zadržavala me je svojom preobrazbom. Čim bih i pomislio na prekid, ona bi se preobrazila i to bi preobraženje, blago rečeno, istog časa mene hipnotiziralo, a onda je mogla raditi sa mnom što je željela.

— I što bi radila?

— Znao sam da se ovdje nećete suzdržati. Komu sam god ovo pričao, to bi mi pitanje postavio. Što bi radila? Ništa naročito. Kratko rečeno, samo bi me opijala. Vodila bi me od krčme do krčme kao magarca dok mi ne bi oduzela pamet alkoholom. Poslije toga ružila bi me, vrijeđala me i rugala se mom stanju govoreći kako me nije stid što sav novac dajem na piće, onda bi mi izvukla novčanik da vidi što je ostalo. S njezinom kontrolom ne bi ostajalo ništa da sam imao milijarde. Sve bi spremila u svoj džep okrivljujući mene da sam sve potrošio na piće.

— Vidi, kolika si budala, i zadnji novčić nestao je, brbljala je vadeći novac iz novčanika. Jasno, ja ne bih protuslovio ni riječi. Ni na kraj mi pameti. Čak mi je to činilo zadovoljstvo pa bih sve više novca stavljao u novčanik kako bi joj pružio radost da ga ona iz novčanika vadi. I tako do kraja. Potrošio sam svu ušteđevinu, prodao mercedes tek kupljen, kao i kafić. I kada sam spao na prosječki štap, sve je završilo onako kako je i započelo, samo što sam ja na početku bio nekakav slavodobitnik, a na koncu pregažen mrav. Da sam bar časak radosti doživio s njom. Čim bih i poljubac poželio ona bi se preobrazila u odvratno biće. Najednom bi u licu postala ružna i odvratna. Radije bi se čovjek ubio, nego je poljubio.

Čuo sam da se sotona može nastaniti u čovjeku. U to sada i vjerujem. Samo sotona mogao je činiti ono što je ona činila. Bilo bi nezgodno za vaše uši slušati, što je ta sotona od mene radila, sve dok me ne odbaci od sebe.

Jednog dana dovede me u moj bivši kafić. Gazda kafića bijaše sam kao i ja onda.

— Ja ću za ovaj, a ti za koji hoćeš, prije nego sjede za stol odmah do šanka, procijedi kroz zube.

— Ja ću za onaj, rekoh protiv svoje volje i skljokah se za drugi stol, kao da me sama sotona tu svali.

— To je tvoja stvar, reče bez osmijeha na licu i naruči odmah dvije kave. Lice joj bijaše ružno i odvratno, ružnijeg i odvratnijeg lica toga časa nije bilo na čitavu svijetu.

— Ne, istim tonom kao onda reče gazdi kada je pokušao drugu kavu ponijeti meni. I čim gazda posluži mene, ona podiže desnu ruku u vis, ovaj put na svakom prstu po jedan zlatni prsten, zavodljivo guknu »gugu« i pozva gazdu za svoj stol.

— Ohladit će vam se kava, zovnu gazdu zavodljivim glasom i pogledom.

— Kakva kava?
— Vaša kava.
— Doista?
— Doista!
— Stvarno?
— Stvarno!
— Da se ne šalite?
— Ne šalim se.
— Da nije nezgodno?
— Može se i nezgodno preobraziti u zgodno. —

To su bile zadnje riječi koje sam čuo. Kao izgubljen slučaj izišao sam van. Ni danas ne znam da li sam popio naručenu kavu. Vjerojatno jesam, jer sam, koliko se sjećam, s tom kavom popio i neko zlo. Kršten sam i teško mogu povjerovati da se tog časa uvukao sotona u moju dušu, ali nešto se slično dogodilo. Nastavio sam pijančevati, tući se, s bludnicama noći provoditi, moje vladanje sličilo je vladanju Belzebubovu. Čak i mom ocu bi to zazorno, njemu koji je do tada uživao u mojoj raskalašenosti.

— Sine, to je previše, reče mi jednoga dana.

— Rekao si da radim što mi je drago, odgovorio sam.

— Rekao sam, rekao sam, ali to je ipak previše. Opameti se. Pamet u glavu, govorio je srdito s napomenom da će mi uskratiti svaku novčanu pomoć.

— Ako još ostane na ovome, bit će dobro, rekao sam ocu čim reče da će tu pomoć uskratiti.

Stajao sam pred ogledalom i promatrao svoje lice kada sam planirao ubojstvo u detalje. Bilo je lijepo i zavodljivo kao u one prokletnice. To ga je sotona preobrazio kako bih svoju majku naveo na zločin, pomislih i kao opsjednut stao sam majku nagovarati na ubojstvo. Što bih ga ja ubio. Majka je tu. To je njezin muž. Ona ima pravo i da ga ubije. Tim više jer su u lošim odnosima zbog mene.

— Majko, treba ubiti oca, rekao sam poslije očeve odluke. Osjetio sam da iz mene sotona govori. Bio sam doista opsjednut.

— Ubiti oca? upitala je. Gledao sam joj u oči. Nisu bile zaprepaštene, kako sam očekivao. Tek tračak usplahirenosti primijetio sam.

— Da, ubiti oca, povisio sam glas.

— Zašto? zaigra joj radoznalost u očima mjesto usplahirenosti.

— Ne da mi ni novčića. Od čega ću živjeti?

— Smiri se. Povuci se u miran život pa će dati, rekla je, ali i to je bilo samo da se nešto kaže.

— Ne mogu. Lakše je ubiti oca nego to.

— Pa ubij, ako ti ga nije žao, rekla je smireno.

— Žao mi ga i bojim se odgovornosti pa ćeš to ti, mirno sam rekao.

— Ja? Kako ću ja? upitala je više zbog načina kako ga ubiti nego zbog zločina.

— Vrlo jednostavno. Običnom sjekirom. Tako sve žene rade. Sjekirom u glavu dok bude spavao i sanjao o dugom životu, i gotovo.

— Sine, kako imaš lijepo lice. Preobraženo. To su bile njezine zadnje riječi. Sutradan prva je započela razgovor o ubojstvu.

— Pa da, treba ga ubiti kad je onakav. Svatko živi za svoju djecu, a on za jedno jedino ni prstom maknuti. Izbacio ga na ulicu kao kopile, govorila je dok je promatrala moje preobraženo lice. Šutio sam na to. I ona je zašutjela. Bi mučna tišina koja me je istjerala iz kuće. Opremio sam se i pošao u grad. Bijaše nedjeljno jutro dok je otac spavao. Prolazeći pokraj crkve, uvratiše me zvuci orgulja unutra. Tek je bila počela misa. I čim misa započé, zaokupiše me misli o ubojstvu oca.

— Ubiti oca? Zar je moguće ubiti oca? To je nemoguće. Ali nije nemoguće ubiti muža. To je jednostavnije nego pile zaklati. I lakše je ženi sjekirom u njegovu glavu nego u drvo...

U pola mise izjurio sam iz crkve i pojurio kući da ne bude prekasno.

Nedjeljno jutro kao i svako nedjeljno jutro u rano proljeće. Ptice su cvrkutale po drveću i s jedne i druge strane puta. Sjetih se dugih šetnja s djevojkom koju od slasti prozvah Medena. Bi sjećanje radosno ali ga odmah potisnu drugo nevoljno i žalosno. Sjećanje na drugu djevojku koja me dovede ne samo do prosjačkog štapa nego i do zločina, zadrža se dugo, skoro sve do kuće. Više nisam čuo ni cvrkut ptica, ni procvale bagremove nisam vidio. Na sve sam bio gluh i sve mi se smračilo od pomisli na zločin.

— Bože, zar tako nisko može čovjek pasti i u takav glib upasti

zbog jedne žene. Pa to nije bila žena, to je bio đavao u njezinu liku. Sotona, sotona! I u moju majku može ući sotona, može je zarobiti, pomislih i još brže pohitim. — Ne, ne! U majku ne može sotona ući, ne može je ni zarobiti, sotona može samo ući u ženu i nju zavesti i nju navesti na svako zlo.

Skoro pomračena uma stigao sam kući.

Zatekao sam majku gdje zuri u oca koji je spavao snom pravednika. Ležao je na leđima, lijevom rukom ispod glave a desnu ispružio po svilenom jorganu. Spavao je napola otvorenih očiju i nasmijana lica. Disao je punim plućima. Pokatkad bi kratko i hrknuo. Bio je još u snazi. Lice mu se zajapurilo od zdravlja i odmora.

— Što si naumio? upita me majka čim upadoh u kuću. — Novac je u mišju rupu sakrio, drugo ne preostaje nego...

— Što, nego, majko? prekinuo sam majku.

— Kao da je teško sjekirom zamahnuti? šapnula je.

— Zar bi mogla spustiti ruku, ženo, na muža?

— Kakvog muža?

— I otac je tvog djeteta?

— Nije ni otac. Ništa on nije. On je gad koji je zaslužio sjekiru u glavu.

— Majko, zacvilio sam i objesim se majci oko vrata. Ona me je odgurnula, ponavljajući: I ti si kukavica, i ti si kukavica, i ti si kukavica.

— Bolje i kukavica nego ubojica, majko.

— I gad, ne samo kukavica, nadodala je. Udario sam je. Neću nikada prežaliti zbog toga. I danas se kajem zbog toga. Vrisnula je. Otac je skočio iz sna. Onako bunovan stao me udarati šakama. Nisam se branio. Udaraj, oče, udaraj. Zaslužio sam i smrt, pomišljao sam dok me je udarao. Majka je kratko bila zbunjena. Brzo je došla sebi i srdito kroz zube procijedila.

— Svinjo, udaraš ga a on ti je život spasio. Da ti ne bi sina, smrskala bih ti glavu kao zmiji, onom sjekirom, pokazujući očima sjekiru koja je bila pripremljena za ono najgore.

— A tako, vrisnuo je otac i udario majku šakom u prsa svom snagom. Od udarca pala je i udarila glavom o željezni štednjak. Tim bi sve gotovo. Otjeraše odmah oca u zatvor kao ubojicu i osudiše ga devet godina. On robuje u zatvoru, ja u ovoj pustoj kući, i eto tako. A sada možete obaviti blagoslov, reče mladić i kleče kraj stola na kojem je stajalo raspelo i dvije upaljene svijeće pripremljene za blagoslov.

Sazviježđa stvaranja

Izranjam iz nevidljivih sazviježđa stvaranja,
iz nepoznatih predjela postojanja
tražeći zelena mora tihih oaza
u zaboravljenim ugarima panonskih međa.
Nosim u sebi osamu bitisanja,
košmare sumraka,
svjetlosti svitanja
nepostojećih galaksija vječitih snova.

Ne poznajem nemire svojih lutanja
u snovima nedoživljenih daljina.
Postojim u svakom klasu zreloga žita,
u lelujanju klipova žutih,
u nabreklim mišicama orača mladih.
Rađam se iz valova iščezlih mora,
iz utroba nevinih prostora,
iz svakog otkosa bodrih ratara.

Trajat ću nerođenim svjetovima
izgubljenih u daljinama sumraka mirnih,
u nijemim igrama nestvarnih boja
slušajući glazbu nebeskih sfera.
Nalazim predjele novih nastajanja,
vječno rađanje i vječno trajanje...
Izranjam iz nevidljivih sazviježđa stvaranja,
iz nepoznatih predjela postojanja...

Riječ ima...

1. Maja Freundlich

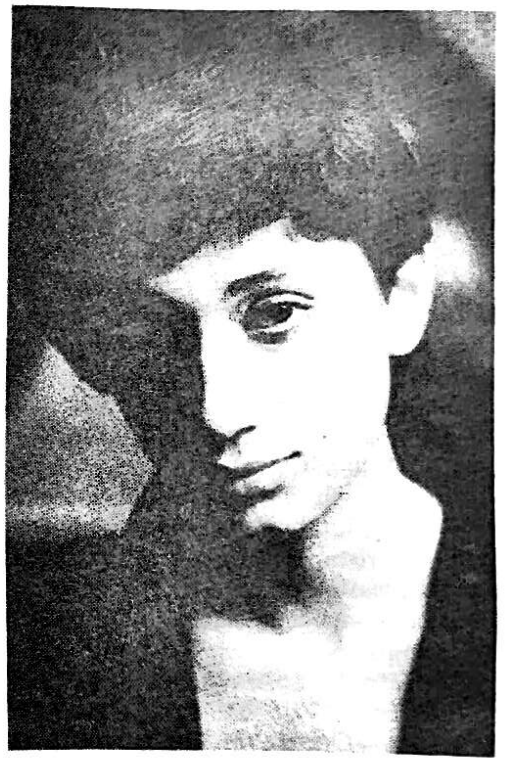

Naša se serija razgovora sa zaslužnim hrvatskim kazališnim umirovljenicima bliži pomalo kraju te stoga počinjemo s novim nizom. Nakon počasti iskazane kazališnoj prošlosti — na redu je sadašnjost i budućnost. Razgovarat ćemo s mladim ili pak nedovoljno zapaženim i premalo poznatim kazališnim djelatnicima koji su u suvremenom trenutku hrvatskoga glumišta učinili nešto posebno vri-

jedno, odnosno postigli kakav zapažen uspjeh. Na taj im način želimo odati priznanje, obodriti ih i popularizirati. I ovi će razgovori svi odreda biti autorizirani.

Vi ste, cijenjena sugovornice, među »mladim snagama« i u »novom valu« hrvatskoga glumišta. Već prvim svojim nastupima skrenuli ste na sebe pažnju kazališne javnosti. *Glumica* ste, a neposredan je povod ovom razgovoru vaš nedavni *redateljski* uspjeh: Simonovu dramu »U tvom ili u mom stanu?« režirali ste (za Teatar u gostima) zrelo i sigurno; predstava je tekla prirodno, neposredno, bez traženih efekata, redateljska se ruka uopće nije osjetila — a to je, mislim, najviše što režiser može poželjeti i učiniti.

Ponajprije hvala na dobrom mišljenju a evo i nekoliko riječi o tome jesam li više glumica ili režiserka. Neki kažu da je režija moja prava domena. Šta će od toga dvoga (i da li će) kod mene prevagnuti — ne znam. Znam jedino da želim »stvarati kazalište«.

Kako ste se odlučili da odaberete glumačko zvanje i postanete studenticom kazališne akademije?

Oduševile su me neke predstave u zagrebačkim kazalištima i pojedini glumci, privukli su me mnogi filmovi, za višemjesečnog boravka u Londonu nagledala sam se sjajnih kazališnih izvedaba i tako sam pomalo postajala svjesna da je upravo kazalište područje na kojem bih se mogla najbolje izraziti.

Nastavom na zagrebačkoj Kazališnoj akademiji bili ste zadovoljni?

Da. Na Akademiji provedeno vrijeme bilo je svakako vrlo korisno. Ako se s ponečim i nisam slagala, ako sam nešto morala i »progutati« — za budućeg kazališnog djelatnika i to je dobro: kazališni je, naime, posao nesmiljen, pun suprotnosti, sukoba i teškoća, pa su »muke« sa studija svojevrsna prikladna priprema za nj.

Neke vaše glumačke nastupe znam, no budite ljubezni pa navedite sve svoje dosadašnje uloge.

Nije ih bilo mnogo (što ne žalim jer komu u kazalištu brzo »krene« — taj obično i brzo nestane). Već kao studentica III. godine igrala sam Marovu zaručnicu Peru u »Dundu Maroju« (zagrebačko HNK s tom je predstavom gostovalo na Sterijinu pozorju i tamo sam tada dobila nagradu za najbolju epizodnu ulogu). Slijedile su kasnije (u televizijskoj prezentaciji klasičnih dramskih tekstova) uloge Ifigenije (Euripidova »Ifigenija u Aulidi«), Celimene (Molièreov »Mizantrop«), Marijane (Goldonijeva »Neobična zgoda«) i Hedde Gabler (istoimena Ibsenova drama). Ovaj posljednji lik interpretirala sam i »uživo«, tj. na pozornici. Na kazališnim daskama glumila sam i Anželiku (»Umišljeni bolesnik«) kao i nekoliko manjih uloga u još nekim komadima (npr. u Hadžićevoj »Punjenoj ptici«).

A režije?

Najprije sam režirala (odabravši prethodno tekstove) seriju od šest jednosatnih recitala pod zajedničkim naslovom »Čitana riječ u Hrvatskoj«. Izvodila se u Muzejskom prostoru za trajanja tamošnje izložbe »Pisana riječ u Hrvatskoj«. U svakom su recitalu nastupali drugi glumci. Nakon toga uprizorila sam — za Akademsko kazalište — Nalješkovićeve komedije (petu, šestu i sedmu). Davali smo ih u Zagrebu (Muzejski prostor) i gostovali s njima na Danima hvarskog kazališta. I nedavno — »U tvom ili u mom stanu?«.

Kako je mladoj redateljki raditi s iskusnim glumcima?

Redateljki — zbog uvriježenih predrasuda — teže nego redatelju. No ja sam, radeći s protagonistima predstave »U tvom ili u mom stanu?«, bila nekako u boljoj i sretnijoj poziciji: neki su me već otprije znali (zajedno smo nastupali) a svi su valjda zaključili da znam što hoću i da moja režijska koncepcija nije nezanimljiva, uspostavila se odlična suradnja, radili smo zdušno, marljivo i brzo i zajednički uspjeli napraviti predstavu koja nije propala.

Spomenuli ste Akademsko kazalište. U javnosti se o njemu ne zna mnogo i bilo bi zanimljivo čuti nešto pobliže.

Najprije malo »historijata«. Dio nas koji smo sudjelovali u svojedobnoj prezentaciji klasičnih dramskih tekstova na televiziji (Vjera Žagar-Nardelli, Lela Margitić, Zlatko Crnković, Drago Krča, moj suprug Tomislav Radić i ja) bili smo obavljenim poslom zadovoljni i pomislili smo kako bi bilo lijepo i inače tako raditi (podosta drukčije nego u uhodanoj kazališnoj praksi): studiozno, mirno, pametno i ne falsificirajući tekstove. Te izvedbe na televiziji svidjele su se i akademiku Marijanu Matkoviću, pozvao nas je na razgovor i predložio: »Napravimo od toga kazalište!« Po njegovoj zamisli to bi kazalište djelovalo pri Zavodu za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (pa se zato i prozvalo Akademskim). Matković se zaista svesrdno založio da to kazalište »zaživi«: formirao je inicijativni odbor, nastojao je osigurati podršku određenih foruma, kod TV-Zagreb isposlovao je financijska sredstva itd. Dobro je, dakle, počelo, no Matković je nakon devet mjeseci na žalost umro i — kako to često biva kad kakav pothvat ostane bez utjecajnog zaštitnika — sve je zapelo. Mi, međutim, nismo odustali i od 1984. godine do danas održavamo se kako znamo i možemo. Meni je (premda najmlađoj) povjereno umjetničko vodstvo, ali mnogo vremena gubim u pronalaženju financijskih sredstava, u brizi oko pravnog statusa (postali smo »trajna radna zajednica« — poput Zagrebačkih solista) itd. USIZ za kulturu grada Zagreba dodijelit će nam uskoro izvjesnu dotaciju. Nadamo se »svijetloj budućnosti«. Trenutno pripremamo Držićeva »Grižulu« (»Plakira«) a zatim ćemo raditi »Diogeneša« Tituša Brezovačkog.

Kao glumica i režiserka vi ste »slobodna umjetnica«?

Zapravo da. Inače sam u stalnom radnom odnosu kao asistentica na Odsjeku za glumu Kazališnog odjela Akademije dramske umjetnosti u Zagrebu. Studentima prve godine predajem scenski govor.

Na svečanoj akademiji u »Lisinskom«, kad se slavila 380-godišnjica zagrebačke Klasične gimnazije, oduševili ste nas potresnom interpreta-

cijom Medejina monologa iz tragedije istog imena. Bili ste dakle učenica te škole...

I ponosna sam na to. U općem debaklu našeg školstva ta je gimnazija sačuvala svoje nekadašnje kvalitete. Naučila nas je cijeniti vrijednosti tradicije i uvjeriti nas u potrebu obrazovanosti. Profesori su nam bili sjajni. Veterani Zvonimir Zmajlović i Dionizije Sabadoš zbog odlaska u mirovinu kratko su mi vrijeme predavali (prvi svega nekoliko mjeseci a drugi ipak cijelu školsku godinu), no ostavili su neizbrisive dojmove. Iako je između profesorâ i đakâ vladala distanca (što je dobro i potrebno), s profesorom Sabadošem vrlo smo se zbližili, odnosio se prema nama upravo očinski i postigao da smo njegov predmet učili s posebnim marom. Ne mogu isto tako ne spomenuti odlične profesorice Blaženku Mrkoci i Štefaniju Crnić a posebno prof. Marijana Bručića, izuzetna čovjeka i vrsnog pedagoga. Kako smo na spomenutoj svečanoj akademiji svi mi njegovi bivši đaci bili sretni kad su njegova pojava i govor bili pozdravljeni zasluženim dugotrajnim, frenetičnim pljeskom! U nezaboravnoj uspomeni ostala mi je i profesorica Đurica Vinja, voditeljica gimnazijske Dramske grupe. Na jednoj našoj produkciji (bila sam u završnom razredu) glumila sam Hekubu (tako bih je željela igrati sada, kao profesionalna glumica!). U toku priprema rekla sam sama sebi: »Budem li svojim ostvarenjem zadovoljna, studirat ću glumu; ne uspijem li, neću.« Jesam li, stvarno i objektivno uzevši, uspjela — ne bih mogla reći. No ja sam bila zadovoljna i, evo, glumica sam...

Djetinjstvo i roditeljski dom presudni su čimbenici u formiranju čovjeka. Smijem li vas zamoliti za nekoliko riječi o tom periodu vašeg života?

Rasla sam u obitelji gdje se cijenila knjiga. Uvijek su me darivali knjigama. U našoj kućnoj biblioteci sabralo se oko šest tisuća svezaka. Roditelji mi bijahu novinari: Srećko Freundlich i Neda Krmpotić. Mama je na žalost umrla.

Kako gledate na »suvremeni trenutak« našega kazališnog života?

Nemam još dovoljno iskustva da bih imala pravo o tome govoriti. Uostalom: ako nešto smatram lošim, nije li to samo zato što bih ja dotičnu stvar napravila drukčije (no tko zna da li i bolje)?

Hvala vam na razgovoru. Vaši odgovori i u njima iznesena shvaćanja također dokazuju da je hrvatsko kazalište u vama dobilo vrijedna novog poslenika. Budućim vašim glumačkim i redateljskim uspjesima iskreno ćemo se radovati.

Razgovarao: Mirko Petravić

Petar RUNJE

Hrvatska Biblija u Zadru godine 1380.

Svećenici glagoljaši srednjega vijeka nisu bili na najnižoj imovinskoj ljestvici. Participirali su na materijalnim prihodima dobara crkava kod kojih su služili ili uživali njihove beneficije. Crkve i župe imale su često i veće posjede koje su im pojedinci ostavljali, ili prigodom same izgradnje darivali, a svećenici su za plodouživanje dotičnih beneficija vršili svete službe i molili za fundatore i dobročinitelje. K tomu svećenici su imali dio i od obiteljskih dobara. Često su po svojoj uglednoj i u društvu cijenjenoj službi od vjernika dobivali darove u znak poštovanja ili u oporukama. Nadalje, kao srednji stalež na višoj kulturnoj razini znali su zarađivati i privatnim poslovima, posudbom novca, ulaganjem u razne pothvate čisto materijalne naravi, kao i poučavanjem mlađeg naraštaja.

Zadar i zadarsko područje doživljava svoj kulturni i materijalni vrhunac u drugoj polovici 14. stoljeća, do pada pod Mletačku Republiku. Jakov Stipišić govoreći o ovom procvatu veli: »Stoga ovo stoljeće možemo nazvati stoljećem Zadra.«[1]

Ovdje ću iznijeti nekoliko arhivskih podataka iz dva posljednja desetljeća 14. stoljeća kao i iz dva desetljeća 15. stoljeća. Čini mi se da imamo dovoljno pokazatelja kako je ovo vrijeme bilo jedno od najplodnijih i za hrvatske svećenike — glagoljaše — iz Zadra i uže okolice. Osvrnut ću se samo na nekoliko podataka, jer bi za ovakav potpuni prikaz trebalo ponovo prelistati veliku građu koja se čuva u Historijskom arhivu u Zadru. Kad sam svojedobno pregledavao arhivski materijal (bilježničke spise) nisam ovom pitanju posvećivao posebnu pozornost, zato i uvid nije potpun, ali nadam se da nam može potvrditi gornje stajalište. Pogotovo je vrijedno upozoriti na sitni podatak o postojanju hrvatske Biblije u Zadru u drugoj polovici 14. stoljeća. Siguran spomen o hrvatskoj Bibliji u dosadašnjoj literaturi imamo tek iz druge polovice 15. stoljeća.[2]

U rujnu godine 1380. u inventaru zadarskog trgovca Damjana pok. Martina »de Stephano olim habitator Jadere« nalazi se: »Item una Biblia in sclavica lingua pignorata per ducatis duobus auri«.[3] Na temelju toga oskudnog podatka nije moguće reći je li to kompletna Biblija ili dio. Je li Damjan možda po svojim trgovačkim poslovima bio izvan Zadra? Nije li to isti Damjan, trgovac iz Zadra čiji se inventar navodi 3. siječnja godine 1389. u Zadru? Pokojni Ante M. Strgačić navodi za njega: »Uz ostale predmete koje je posjedovao taj trgovac spominju se i knjige profanoga i vjerskoga sadržaja. Od hrvatskih glagoljskih knjiga spominje se 'unus liber Alexandri paruus in littera sclava... Item unus Rimancius scriptus partim in latino, partim in sclauo'. Za 'Liber Alexandri' piše Jireček da mora biti identičan sa staroslavenskim pripovijestima o Aleksandru Velikom, što ga je već izdao Jagić, a za 'Rimancius' da su to bili srednjovjekovni romani talijanske preradbe, poznati po zapadnoj Evropi.«[4]

Izgleda da se u Zadru nalazila dobro opskrbljena prodavaonica knjiga za razne slojeve pučanstva, na što upućuje i inventar trgovca Mihovila u Zadru iz godine 1385.[5]

Godine 1383. umro je svećenik glagoljaš Volko iz Papraćana; izvršitelji njegove oporuke su svećenik Jakov »de littera sclava«, — glagoljaš — kapelan obitelji Franje de Zadulinisa i Vlatko, sin Karina, krojač, zadarski žitelj. 8. lipnja izvršioci oporuke prodaju »Butchoni archipresbiteri de Luca unum breviarium sclavonice...« za dvije stotine libara. Dokumenat je napisan u Zadru pokraj radnje rečenoga Vlatka u nazočnosti svećenika »Volcatia Crancovich«, upravitelja crkve sv. Petra »de Argano« (Argata) i Ljubana pok. Priboša »de Dolac«, koji su bili svjedoci.[6]

Od navedenih izvršilaca oporuke pokojnog Volka iz Papraćana prima isti dan u Zadru Pribislav Jurjević »de Blachiano« (kao povjerenik bratovštine sv. Nikole »de Novo«) za dotičnu bratovštinu »unum missale in littera sclavonica«, što joj je oporučio pokojni svećenik Volko.[7]

Krajem 14. stoljeća uz svećenike glagoljaše — javne bilježnike ili zapisivače oporuka — kao što je npr. svećenik Stjepan pok. Radoslava, nailazi se i na svjetovnjake prepisivače hrvatskim jezikom, kao što je »Petrus dictus Petar scriba in lingua Sclavica« pokojnog Ivana iz Spodnadina.[8] 29. ožujka 1389. Juraj pok. Grdomila iz Krbave daje sina Radoslava na neko vrijeme Ivanu pok. Jurmana u Zadru da ga nauči pisati.[9]

Svećenici glagoljaši prenose svoje znanje i poučavaju svoje pripravnike, tj. buduće svećenike. Nekada roditelji daju svoje sinove i obvezuju se svećenicima, jamčeći im da će im sin đak biti vjeran i marljiv. Nekada su, izgleda, ti svećenički pripravnici punoljetni pa se sami odlučuju i garantiraju vjernost svećeniku učitelju i poslušnost do dana ređenja.

11. listopada 1376. Volcatio pok. Milše »de Lapac« svojevoljno se obvezuje svećeniku Iliji u Crnom da će kod njega kao pripravnik vjerno služiti četiri godine i biti mu u svemu poslušan kao »eius cachano«.[10]

31. siječnja 1389. Ratko Milgostić obećaje da će šest godina služiti kod svećenika Nikole u župi sv. Tome »de Blato«, a ovaj će ga naučiti »scribere et legere litteras sclavonicas« a za to vrijeme svećenik Nikola odijevat će ga i poučavati, a ovaj će mu kao vjerni sin pomagati u radu. Svećenik Nikola obvezuje se da će snositi i sve troškove prigodom ređenja svojega đaka.[11]

Godine 1403. Juraj iz Obrovca daje svojega sina na nauk šest godina kod svećenika Mihovila, župnika crkve sv. Mihovila u Zadru.[12] U ovoj crkvi služi se i vrši služba Božja na staroslavenskom jeziku. Upravo u ovo vrijeme u crkvi sv. Mihovila nalazi se kao kapelan i svećenik Ratko »de littera sclava«, koji kupuje 1. travnja 1404. kuću u predjelu Zadra »ad babas«.[13]

Navest ću nekoliko svećenika koji ili žive ili imaju svoje posjede (kuću) u samom Zadru.

Godine 1398. zadarski svećenik glagoljaš Mihovil, upravitelj crkve sv. Mihovila prodaje kapelanu sv. Mihovila »de Berdo« Mateju pok. Stjepana jednu kuću u Zadru, a ovaj mu odmah isplaćuje dvadeset i pet zlatnih dukata.[14]

22. ožujka 1404. svećenik Matej, kapelan crkve sv. Mihovila u mjestu Brdo, kupuje od Vitka pok. Gaicia iz Ostrovice jedan vinograd »in loco Cotopaschina«.[15]

7. prosinca godine 1405. svećenik glagoljaš Novak iz Kukljice prodaje svoju kuću svećeniku Stjepanu pok. Jakova »de Stomorinavas« u Zadru.[16]

Zanimljivo je navesti da 13. prosinca godine 1405. svećenik glagoljaš Dionizije, pokojnoga Radošija »de Croatia«, želi posjetiti grobove apostolskih

prvaka u Rimu, pa pravi oporuku i pohranjuje kod sv. Marije (sestara benediktinki) svoj staroslavenski misal, jedan brevijar i »cetula in lit. sclava«.[17] Inače glagoljaši svećenici često u to vrijeme pohranjuju svoje oporuke kod koludrica sv. Marije u Zadru. Do danas se čuva jedna oporuka na latinskom jeziku od 16. ožujka 1400. svećenika glagoljaša Krševana pok. Dražoja iz Krbave, stanovnika Zadra. Na kraju te oporuke nalazi se i zapis na glagoljici: »To je taštat Krševana...«[18]

Svećenik Matej pok. Stjepana god. 1406. je župnik u župi sv. Mihovila »de Berdo«, ranije smo ga vidjeli kao kapelana. 30. svibnja pravi oporuku i ostavlja svojem đakonu Volku jedan staroslavenski psaltir. Crkvi sv. Marije u mjestu Crnogošćina ostavlja svoj staroslavenski misal. Župnoj crkvi sv. Mihovila u Brdu ostavlja svoj staroslavenski brevijar.[19]

Nakon godinu dana svećenik Ivan pok. Krševana »de Berdo« pravi svoju oporuku u Zadru pred svjedocima i među ostalim ostavlja crkvi sv. Martina »de Polissano suum missale lingue sclave et ducatos duos auri«. Zatim ostavlja izvršiocu svoje oporuke svećeniku Stjepanu, sinu pok. Pribacija »de Cernogoschina«, svoj bolji staroslavenski brevijar. Svoj drugi staroslavenski brevijar oporučuje da se proda i od dobivenog novca neka se izgovaraju zadušnice za njega. Svoje druge stvari i razne posjede kao i kuću u Zadru i vinograd ostavlja različitim nasljednicima.[20]

Zanimljive su dvije oporuke dvojice svećenika glagoljaša koji žive u Zadru u drugom desetljeću 15. stoljeća.

23. rujna godine 1413. u Zadru piše svoju oporuku svećenik Volcac sin pok. Crancia, kapelan crkve sv. Petra »de Argata« u Zadru. Za izvršitelje svoje oporuke imenuje dvojicu svećenika, i to svećenika Butka, arhiprezbitera »de Novo«, glagoljaša nastanjenog u Zadru, i svećenika fra Fabijana, heremitu Trećeg reda sv. Franje, nastanjenog kod siromašnih crkve sv. Lazara. Obadvojica su, kako se nalaže u oporuci, u stvarima oporuke, podložni civilnim zakonima kao izvršioci. Uz ovu dvojicu spominje još Petra, sina pok. Venturina, gvardijana, i Antuna pok. Ivana, vikara bratovštine svetoga Jakova u Zadru, stanovnike Zadra. Oporučuje različitim osobama pojedine dijelove svojih dobara. Među ostalim ostavlja da se jedan srebrni pozlaćeni kalež, njegovo vlasništvo, dade crkvi sv. Marije »de villa Prolozac in Corbavia«. Zatim ostavlja svoj mali misal »in littera sclava« crkvi sv. Jurja »in Lesac apud Segnam«. K tomu ostavlja da se iz njegovog vlasništva dade u deset zadarskih crkava izgovoriti po četrdeset misa za ispokoj njegove duše. Ostavlja dvojici eremita koji mu služe u njegovoj bolesti po jedan zlatni dukat i drugo.[21] Kako vidimo, svećenik Volcatio dugo je kapelan u crkvi sv. Petra »de Argata« u Zadru, naime, on se spominje, kako smo vidjeli sprijeda, već godine 1383, kada je bio svjedok pri izvršavanju oporuke pok. svećenika Volka iz Papraćana. Tada njegovo prezime nalazimo malo drukčije zabilježeno (»Chrancovich«), a u svojoj oporuci piše da je sin pok. »Cranci«.[22] On se inače češće spominje u dokumentima toga vremena. Zanimljivo je osim toga da on svoje stvari, tj. kalež, oporučuje crkvi sv. Jurja kod Senja kao i crkvi sv. Marije u Krbavi u mjestu Proložac. On je dijelio i jednu kuću zajedno s još jednim vrlo interesantnim nam svećenikom Butkom.[23]

Godine 1383. spominje se Butko arhiprezbiter »de Luca«, kada mu izvršioci oporuke pokojnoga svećenika Vuka iz Papraćana predaju jedan staroslavenski brevijar.[24] U spisima zadarskih bilježnika često se navodi svećenik i arhiprezbiter Butko »de littera sclava«. Svoju oporuku pisao je u svojoj kući u Zadru 8. siječnja 1417. pred svjedocima magistrom Grgom. Milgostićem, marangonom, i magistrom Ivanom Rajkovićem. Za izvršitelje te oporuke imenuje opaticu sv. Marije u Zadru i svećenika Petra »de Rogovo«, glagoljaša (de littera sclava), i njih obadvoje podlaže u izvršavanju svoje oporuke civilnim zakoni-

ma. Najprije ostavlja izvjesnu svotu za svoj pogreb i za siromahe. Svojem đaku Cvitanu ostavlja četiri zlatna dukata i svoj staroslavenski psaltir, koji neka ostane kod svećenika Petra dok Cvitan dođe do punoljetnosti. Zatim ostavlja raznim osobama po nešto novca: rođakinji, k tomu svojoj službenici i nekim svećenicima. Nalaže da se dio njegovih dobara proda i podijeli siromasima. Ostavlja dvojici eremita Trećega reda sv. Franje po nekoliko novčića. Zatim ostavlja crkvi svete Marije, koludricama, jedan misal i jedan brevijar da se za njega mole. Ponovno se sjeća svojega đaka Cvitana kojemu ostavlja »unam suam cassam parvam«. K tomu ostavlja svojoj sestri Mariji kuću što ju je posjedovao nepodijeljenu (polovicu) s pokojnim svećenikom Volkacijom.[25]

I ovdje vidimo da Butko jednom mladiću, kojega uči i sprema vjerojatno za svećenički poziv, ostavlja jedan psaltir koji je čisto svećenički priručnik. A nije li zapravo upravo ovaj Butko i jedan od mogućih prepisivača onoga dobro poznatoga Butka iz Hrvojevog misala? Koji možda i svjesno u molitvama za pristupanje u klerički stalež unosi u molitvu svoje glagoljaško opredjeljenje »vlast6 i viru slovinsku«.[26]

I ovaj kratki prikaz naših glagoljaša u Zadru i povezanosti sa Zadrom na prijelazu iz četrnaestoga u petnaesto stoljeće potvrđuje da su glagoljaši u Zadru imali svoje zapaženo mjesto u duhovnom, kulturnom i materijalnom pogledu u vrijeme kada Venecija svim sredstvima želi i konačno uspijeva zaposjesti Zadar godine 1409.

BILJEŠKE:

1. JAKOV STIPIŠIĆ, Inventar zadarskog trgovca Mihovila iz Arhiva sv. Marije i njegovo značenje za kulturnu povijest Zadra, u ZADARSKA REVIJA, XVI, br. 2—3, Zadar, 1967 (str. 184).
2. VJEKOSLAV ŠTEFANIĆ, Glagoljski rukopisi otoka Krka, Zagreb, 1960. (str. 200 i drugdje).
3. Historijski arhiv Zadar (unaprijed HAZ) Spisi zadarskih bilježnika (unaprijed SZN), Petrus de Sercana sv. II, svešč. 15 (IX, 1380) /str. 13v./.
4. ANTE M. STRGAČIĆ, Hrvatski jezik i glagoljica u crkvenim ustanovama grada Zadra, u ZADAR ZBORNIK, Zagreb, 1964. (str. 394-s).
5. JAKOV STIPIŠIĆ, o. c.
6. HAZ SZN, Petrus de Sercana, sv. II, svešč. 15, (8. VI. 1383).
7. HAZ SZN, Petrus de Sercana, sv. II, svešč. 15 (8. VI. 1383).
8. JAKOV STIPIŠIĆ, o. c.
9. HAZ SZN, Petrus de Sercana, sv. IV, svešč. 65 (29. III. 1398).
10. HAZ SZN, Petrus de Sercana, sv. II, svešč. 6 (11. X. 1376).
11. HAZ SZN, Petrus de Sercana, sv. II, svešč, 29 (31. I. 1388/89).
12. HAZ SZN, Vannes qu. Bernardi de Firmo, sv. I, svešč. 2 fol. 1 (25. XI. 1403).
13. HAZ SZN, Vannes qu. Bernardi de Firmo, sv. I, svešč. 2, fol 6. (1. VI. 1404).
14. HAZ SZN, Vannes qu. Bernardi de Firmo, sv. I, svešč. 2, fol. 1 (28. I. 1397/98).
15. HAZ SZN, Vannes qu. Bernardi de Firmo, sv. I, svešč. 4, (22. III. 1404).
16. HAZ SZN, Johannes de Trottis, sv. 1. svešč. 1 fol. 21, (7. XII. 1405).
17. HAZ SZN, Johannes de Trottis, sv. I, svešč. 2 (13. XII. 1405).
18. SAMOSTAN SVETE MARIJE — ZADAR, Pergamene br. 371. (16. III. 1400).
19. HAZ SZN, Johannes de Trottis, sv. I, svešč. 4, fol. 2 (30. V. 1406).
20. HAZ SZN, Petrus de Sercana, sv. I, svešč. 2 (25. V. 1407).
21. HAZ SZN, Johannes de Casulis, sv. I, svešč. 3, fol. 2. (23. IX. 1413).
22. HAZ SZN, Petrus de Sercana, sv. II, svešč. 15, (8. VI. 1383).
23. O svećeniku Butku vidi dolje. Ovdje samo navodim kao zanimljivost da se u Zadru od godine 1410. do 1440. spominje i Bartol iz Krbave, pisac. cfr. PETAR RUNJE, Pisac Bartol iz Krbave spominje se u Zadru od 1410. do 1440.. članak primljen za tisak u SLOVO br. 38.
24. HAZ SZN, Petrus de Sercana, sv. II, svešč. 15 (8. VI. 1383).
25. HAZ SZN, Theodorus de Prandino, sv. VI, svešč. 2, br. 89. (8. siječnja 1417/18/). zapov(e)dev6 avraamu r(a)bu tvoemu /pod6strići glavu/ melhisedeku prišad'šu na bl(agoslove)nie i postriženie ap(osto)l6 uč(e)n(i)k6 tvoih6 dav'im6 vlast6 i veru slovin'sku. Ti že...« cfr. HRVATSKOGLAGOLJSKI MISAL HRVOJA VUKČIĆA HRVATINIĆA, izd. priredili Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić, redaktor, Vjekoslav Štefanić, Zagreb, Ljubljana, Graz, 1973 (str. 464).

Anđelko VRSALJKO

Svojinstvo

Srebrni kišni prsti
zabubnjaše žestinom

Noć vrvi zmijama

Ponegdje duša bljesne
nutarnjom bjelinom

Mrvicu pružam nebeskim pticama

Jauče misao
nutrine zamire glas

U povojima čemera
tetoši se klas

Danja u svijesti migolji se briga

Micelij, evo pruža mi intriga

Olujna noć
prodri u sve pore

Svojinstvo niječe
drznički
i gdje oralo je —

ore!

Krivnja

Nije naša krivnja, Bože,
da smo obmanuti od loze
razigrani od igre.
Igra je u naravi djece
kad je ruka peterolisnata djetelina sreće
ili se čini —
Prst se prstu saopćava
od sna i java
I osipa se — u pijesku.

Nije kriva riječ
Na riječi je da bude divna
i kad je krivnja.
I to je — igra.

Kao stih
što u more sveopće Pjesme utječe
i ne vidi mu se tijelo.

I tako dalje

Nijedan dan
nije naš
Ne rastemo u svetosti
Tko, Gospode, u ove dane posti!
Tko se raduje
tko tuguje
s bratom
sa sestrom tužnom
Tko je siromašan u duhu
u želji
da bi Malo
do u vječnost trajalo —
Tko prolazi ulicama
dodiruje blagoslovom
i kamen i ljude?
Gospode —
kako nam je ići dalje!

Daj kaplju radosti
barem svakom desetom
makar stotom času
da ne svisnemo.

Hercegovina sve naseli — sebe ne raseli

Peja je pisac (pjesnik i pripovjedač), Mato je pisac (pjesnik i pripovjedač), a i ja pišem, pa se poslovno, znatiželjno i prijateljski susrećemo, nadopunjujemo, provjeravamo i podupiremo, najviše za vrijeme ljeta, na dobroćudnom starini — otoku Pašmanu. U razgovorima smo ozbiljni i neozbiljni, ali uvijek ljekoviti i potporni, daleki i razigrani, zaokupljeni svojim suncem i svojim vjetrovima.

»Dečki, hoćete li popiti nekoliko čaša dobrog hercegovačkog sunca?« rekao je Mato dok smo sjedili negdje, za nekim i nečijim stolom u Ždrelcu. »Dobit ćete i dobar hercegovački sendvič: na kriški tvrdog vremena politički duh sa mitološkim motivima i hrvatskim ukrasima. Ili, ako vam se to ne sviđa, dobit ćete drugačiji sendvič: komad zabranjene vječnosti, premazan životnim skretnicama. Izbor je velik. Možete dobiti i treći sendvič: komad mračne slike sa dodatkom patnje i poniženja, u salveti žilavog otpora, pod svjetlom svih uzaludnih ili korisnih godina, pod okriljem uvijek jake Hercegovine.«

* * *

Odlučujemo: idemo tamo zato što ne želimo pobjeći od sebe i od stvarnosti, zato što nema potrebe da se plašimo prošlosti i milicije, zato što nas osvaja nevinost Hercegovine i njen otpor sumnjivim najezdama. Ne idemo zbog traganja za negativnostima nego zbog predznaka prošlosti i sadašnjosti, zbog iluzija od kojih se živi, zbog stvarnosti koja nam treba za okrepu. Mnogo smo putovali po Europi. Treba otići i u Hercegovinu.

Iz političke provincije, koja to nije, idemo u provinciju koja je više od života, idemo do neuništivog prijateljstva koje postoji i nezadrživo teče u budućnost do naše, velike, nacionalne vrijednosti, do izdržljivosti koju ni najgore kušnje ne mogu svladati. Hoću da vidim zemlju istine i mašte, zemlju u kojoj Hrvatska nikada neće propasti (tako barem kažu).

* * *

Ovo je putovanje za moj račun, za moju znatiželju, za moju radost, za moju dušu — ili za moje razočaranje. Njime bježim od sumornih prilika, inflacije, skupoće i nečijih političkih nastojanja da kroji sudbinu ove zemlje po principu: što sam ja jači, to je jača i država koja mora biti ono što sam ja, jer samo sa mnom ona je ono što jest, moja i više ničija, jedinstvena, nerepublička i unitaristička država.

* * *

Prema Čitluku

Krenuli smo iz Zadra 25. IX. 1987. u četiri sata ujutro. Idemo po mraku i kiši sve do Šibenika. Vožnja je naporna i pomalo neugodna. Zoru nalazimo pred Trogirom.

Po danu se lakše putuje. Dan otvara vidike i obogaćuje znanje. Ovdje nam je dan donio osjećanje da smo u pitomom kraju koji čitavim sobom podsjeća na Europu.

Od Trogira do Ciste Prvo pozdravlja nas stara Hrvatska i maše nam rukama kao da nam želi reći da smo dobro došli u svoju zemlju.

8.30. Cista Provo. Dočekuje nas s crkvom, taksijima, probuđenim prozorima, otvorenim trgovima, voćarnom, prodavaonicom novina, hladnom rakijom u restoranu, izvrsnom lešo-janjetinom, ukusnim svježim kruhom, brzom i nenametljivom poslugom, jednostavnim ali urednim restoranom Madunić Danice i Ante.

Prvi put u životu jedem lešo-janjetinu. I nije mi žao. Odlična je. Mato kaže da se tako dobra lešo-janjetina može dobiti samo u Cisti Provo. Vjerujem.

Mato se prebrzo diže. Ide platiti. Kaže da će radije plaćati jelo nego piće. A Peja i ja još bismo sjedili. Prija nam odmor, dobra okrepa i druga litra kujunđuše. Valjda je na tu drugu litru žilavke mislio Mato kad je rekao da će radije plaćati »jelovinu« nego »pilovinu«.

»To je tebi previše«, kaže Peja Mati. »Pa kako bismo drugačije smirili janjetinu u želucu!«

»Počeli ste gnjaviti maglu«, dobacuje Mato. A mi ne znamo što hoće reći.

Cista Provo sa svojim glavnim trgom sjaji se na suncu. Ona zna što je život pa je i svoje ljude odgojila za njega. Među kamionima je gospođa s crvenom pozadinom i baka u crnom. Gledamo u stvari i ljudska srca. Vidimo mnogo, ali ne znam da li vidimo ono što treba vidjeti. Kome stvari i ljudi nisu zagonetke, obično ne vidi ništa.

Idemo dalje — u susret skloništima i povorkama zmajeva. Radoznali smo i otvoreni kao otvorene ruke.

* * *

Penjemo se uzbrdo. Peja gleda geografsku kartu umjesto prirodu. Kraj puta se suši drveće. »Sto pet dana nije bilo kiše«, kaže Mato.

Silazimo u Imotsko polje. Tu je negdje samostan koji opisuje Aralica u romanu »Duše robova«. Njivica do njivice kao u Hrvatskom Zagorju. Plodan i bogat kraj. Prolazimo kraj nekoliko pravoslavnih kuća kojima za vrijeme rata nitko ništa nije učinio. Mato priča o imotskim jezerima i kamenom mostu koji ga podsjeća na erotične bećarske pjesme.

Imotski je na brijegu. Crveni krovovi gledaju u zelenilo Imotskog polja. Moderan i vitalan gradić. Ulice su od bijelog i klesanog kamena. Prijateljske vedute mašu nam rukama. Sve je pitomo i njegovano — i onda kad je grubo i nepomično kao kamen. Ženske su moderno obučene. Osvajaju pojavom i nutrinom do koje nije lako doći. Ima mnogo ugostiteljskih radnji. Ne vonjaju ćevapčići.

U centru, na glavnom trgu, svaka kuća se brani komadima trajnog i snažnog kamena, čuva život od prolaznosti i za posjetioca je više zdravica nego što nije. Tu je i pjesnik Tin, velik i zamišljen, susretljiv i uvijek spreman da svakome dade za uspomenu neku svoju mudrost. Pokušavam shvatiti kako se Tin osjeća, što ga uzbuđuje, da li želi tu ostati. Svjestan sam da je ovdje Olimp hrvatskog pjesništva, da je ovdje vrelo hrvatske poezije, da je ovdje riječ koja je jača od svačije pakosti, od podmukle šutnje.

Imotski kraj je bogat siromašni kraj. U razvoj se malo ulaže. Što se tiče industrije, taj kraj je u zoni sumraka, ali su promjene na vidiku, kažu. Ljudi su tu najveća vrijednost. Da nije tih ljudi koji znaju i mogu svladati svaku

nevolju, taj kraj ne bi bio ono što jest — otpor i ponos.

»Još morate vidjeti mala imotska čudesa, jezera, Crveno i Modro jezero«, kaže Mato. »Za ta jezera književnik Stjepan Ćuić u pripovijetki »Kuća od maraka« kaže da izgledaju »kao od gladi usahle oči naše kamene zemlje«. Crveno jezero, s visokom okomitom stijenom u pozadini, i s dnom na četiri metra nadmorske visine, nikad ne presuši. Kad voda najviše naraste, najveća mu je dubina 254 metra. Isti Ćuić u istoj pripovijetki kaže »...u Crveno se jezero nikad nitko nije spustio«, njegovo »dno se ne nazire niti postoji«.

Pokušavamo da bacimo kamen do vode. Ali, ne možemo dobaciti. Jedva nalazimo kamen. Sve je narod pobacao prema jezeru, pokušavajući da dosegne jezero. Kad se baci kamen, prema legendi, ne može dospjeti do jezera, jer ga pred jezerom neka struja vrati nazad. A kad ga ne bi vratila, kamen bi pogodio djevojku koja u tamnom jezeru nekog očekuje, nekog koga nikad neće dočekati.

Modro jezero je uređeno. U njemu se hrabriji i mlađi svijet kupa. Više je prisutno, ali je manje legendarno, više odudara od zagonetke.

Na brijegu je stara kula imotskog kadije. Vrijeme je lomi, i nikako da je slomi. Dobro je to.

* * *

Negdje u blizini Vinjana počinje Hercegovina s crkvama, ilirskim brežuljcima, stećcima, jablanovima, pitomim i marljivim svijetom, djecom koja se vraćaju iz škole i modernim kućama s lozom ispred njih. Prava Europa! Nema šta!

Mate govori o topovskom pucnju kao granici između Hercegovine i Dalmatinske zagore.

Nisam ga razumio.

Vozimo se prema Drinovcima k braći Šimićima: Jerku, Antunu Branku i Stanislavu. Najprije idemo pred njihovu rodnu kuću na kojoj stoji spomen-ploča s natpisom:

»U ovoj su se kući rodili hrvatski pjesnici Antun Branko Šimić i Stanislav Šimić. Ovu spomen-ploču postaviše Društvo književnika Hrvatske i Udruženje književnika Bosne i Hercegovine«.

Preko puta, nedaleko od rodne kuće braće Šimića, nalazi se nova i moderna Osnovna škola Antuna Branka Šimića i Stanislava Šimića, a pred školom je spomenik braći Šimićima, postavljen 1964. godine. Spomenik je izradio mostarski akademski kipar Nikola Njirić, koji je između poprsja dvaju pjesnika zgodno ukomponirao Brankovu »Opomenu«. Priča se da je majka dvojice pjesnika, poslije otkrića njihovih poprsja, rekla svome živom sinu, kad joj je rekao da su poprsja od bronce: »A šta ti vridi, da su od zlata, kad ji više nema.«

Od 1964. održavaju se u Drinovcima Šimićevi susreti. Lijep znak pažnje. I pjesnici, i Drinovci to zaslužuju.

U gostionici »Zagreb« nalaze se na zidu portreti Antuna Branka i Stanislava Šimića. Peja kao likovnjak osjeća potrebu da se kritički izjasni.

»Nedovršeno«, kaže on.

»Možda. Ali, pusti«, ne dam se ja, »i mi znademo nešto vidjeti«. U toj gostionici Mato je zaboravio fotoaparat. I poslije je stalno kukao, sve dok mu nije bio vraćen.

Još jedan dio Drinovaca moramo vidjeti: crkvu koja je u najbližem susjedstvu. Nalazi se na brežuljku, odakle se pruža široki pogled u daljinu. Na crkvi su ploče na kojima piše da je crkva obnovljena »na spomen tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva« i »na spomen tisućutristote godišnjice po-

krštenja Hrvata«. Pred crkvom je spomenik koji ponosno promatra narod i zemlju u Hercegovini. Na njemu piše:

»Biskupu
o. fra Paški
Buconjiću
preporoditelju
Hrvata
Hercegovine
na spomen
30. godišnjice
smrti
podiže
hrvatski narod
1940.«

U župnom dvoru lijepo nas je primio mladi fratar i opskrbio informacijama.

Nemam dojam da je taj kraj Bogu za leđima. Dapače! Opet me obuzima osjećaj: to je dio napredne Europe.

Ljudi svašta mogu izgubiti. Ali, da netko izgubi zube, to je malo neobično. A Peja ih je izgubio pred crkvom.

»Nije loše«, kaže Mato, »neće više moći da grize...«

Brzo ih je našao, ali mi se svejedno smijemo.

* * *

Idemo prema Vitini. Prolazimo kraj stećaka na povišenom mjestu među drvećem. Ovdje i priroda nasmijanim glasom govori o prošlosti koja je mekano uzglavlje za svačiju misao, ako nije usmjerena protiv nacionalne obojenosti.

U Vitini susrećemo drveće, otočiće i razveseljeni potok koji okreće roštilj. Patke plivaju. Piće se hladi u vodi. Tišina. Raj na zemlji. Samo kad bi čovjek mogao biti da ne radi i da uživa. Lijepo je, ali moramo dalje. Dosta je bilo uživanja uz kavu i promatranja opuštenih mještana.

Mislim na Vitinu i ne slušam Matu koji priča o kulama nekih Kapetanovića koje je netko pobio, kao i nekog Nikolu Kordića. Ne znam tko je rekao: »Neka moja smrt bude temelj moje nesretne domovine». Nije važno. Tko god je rekao, dobro je rekao. Mogao je to reći ovdje i u bilo kojem dijelu Hrvatske, jer se u njoj svagdje za nju ginulo. Mislim u sebi: dosta je da to Mate zna.

* * *

»Hoćemo li do Ljubuškoga?« pitam Matu, dok se vozimo kraj polja koje nam je sa desne strane. »Pa idemo prema njemu«, odgovara Mato nemarno, kao da je to samo po sebi jasno.

U Ljubuškom smo stali pred hotelom B kategorije »Bigeste«. Ulazimo u restoran jer hoćemo da popijemo čašu glasovite blatine koja se puni baš tu u ljubuškoj vinariji — i odatle šalje u svijet. Mene Ljubuški sjeća na glasoviti hercegovački duhan. Mato priča o utvrđenim naseljima ilirskog plemena Dalmata i o tome kako su neka njihova naselja Rimljani pretvorili u tvrđave.

»Ima li danas u Ljubuškom nimfi?« pita Peja. »Nekad su im na ovom terenu bili posvećeni žrtvenici«.

»Ima ih. Pogledaj ove nimfe«, kažem pokazujući vitke i nasmijane Ljubuškinje koje su prolazile ispred nas.

»Ti ne misliš na historiju nego na današnju ženskadiju«, buni se Peja, a i on je mislio isto što i ja.

»Dečki, uvucite malo rogove«, smiruje nas Mato. »Radije pogledajte iznad grada onu glasovitu tvrđavu s koje se pruža veličanstven pogled na bližu i dalju okolicu. Ako hoćete da znate, tu tvrđavu je u 15. stoljeću sagradio herceg Stjepan Kosača koji je svoj teritorij, Hercegovinu, nastojao i politički i ekonomski osamostaliti«. I doista, vidi se da je to veliki graditeljski, a onda i historijski spomenik. Zato nije čudo što nas je stalno pratio u tom kraju, kud god smo išli.

»Ajmo popiti još jednu blatinu«, kaže Peja. »Ionako smo u mjestu koje je dio »vinske rute« kojom turisti idu na degustaciju hercegovačkih vina — od Makarske, preko Ljubuškog i Čitluka do Mostara, i natrag«.

Peja i ja smo u većini pa Mato mora demokratski popustiti, a i kad ne bi popustio, mi ga ne bismo slušali.

* * *

Kako bismo mogli biti u Ljubuškom, a da ne svratimo u Humac koji se nalazi južno od Ljubuškog kraj lijeve obale rijeke Trebižat. Osim historije tamo nas je vukla i želja da posjetimo pjesnika Janka Bubala. Nažalost, ništa od toga. U samostan nismo mogli ući jer je bio zatvoren, a ni pjesnika Bubala nismo našli. Preostalo nam je samo da se sjetimo svoga znanja iz povijesti. Šteta je što nismo mogli pogledati samostanski muzej, jer je to najstariji muzej u Bosni i Hercegovini. No, još je veća šteta što nismo mogli vidjeti glasovitu Humačku ploču iz 11. ili 12. stoljeća, čiji tekst je pisan bosančicom i hrvatskim jezikom. Bili smo nesretni što nismo mogli vidjeti Humačku ploču, veliki historijski dragulj, s najstarijim sačuvanim zapisom pisanim hrvatskim jezikom na tlu Hercegovine.

Mato je htio da idemo pogledati ostatke velikog rimskog logora, civilno naselje u blizini logora i dobro sačuvane zidove castruma. Iako smo bili umorni i pritisnuti vrućinom, nismo mogli odbiti, jer bi on podrugljivo rekao da nas ne zanima ništa osim dobre slavonske slanine i hercegovačke blatine.

* * *

Vozimo se kroz nisku hrastovu šumu prema Neretvi. Čini mi se da tu spavaju mnoge hrvatske kosti i da će se probuditi kad ih probudi zvjezdana historija. Ej, kad bi to brzo bilo, onda bi one nadomjestile mnoge današnje kosti koje su otišle u bijeli svijet trbuhom za kruhom. Prolazimo kraj sela Blizanci i jedinstveno modernog vinograda, zasađenog na iskrčenom kamenjaru do kojeg je cijevima dovedena voda kako bi se panjevi vinove loze mogli zalijevati vodom prema potrebi.

Zaustavljamo se tamo gdje se zaustavila brotnjanska visoravan da se ne bi srušila u Neretvu. Izlazimo iz automobila i pješke idemo do mjesta gdje se teren počinje naglo spuštati prema Neretvi. Pred nama su Žitomislići, Neretva, magistralna cesta Sarajevo-Mostar-Kardeljevo i željeznička pruga. Mato kaže da se tu naužival straha zbog duhana kad ga je nosio zbog prodaje, sakrivajući se pred financima. Jedan dio Žitomislića je na lijevoj strani Neretve, a drugi dio na desnoj, gdje je i željeznička stanica, u čijoj blizini se nalaze dva impozantna i privlačna stećka, od kojih onaj s motivom dvojica konjanika u lovu na jelene, te s muškim i ženskim likovima u kolu, predstavlja

lijepi primjerak ukrašenih stećaka u Hercegovini.

Na lijevoj strani Neretve vidi se oveća zgrada kraj koje se nalazi šuma jablanova. Mato kaže da je to nekada bio starohrvatski samostan sv. Klare, koji je Mehmed-paša Sokolović pretvorio u pravoslavni samostan. Gledam Neretvu, prirodnu granicu između istočne i zapadne Hercegovine, i razmišljam zašto na istočnoj strani ne raste ni loza, ni duhan, iako se nalazi na istoj geografskoj širini. Ipak, to su manje važne misli. Ima drugih koje su važnije i koje bi htjele pomoći poraženim riječima da ustanu i da budu ono što su bile.

* * *

Vraćamo se u Čitluk, oko kojega se prostire prostrano i bogato polje, poznato po četiri kosidbe i berbe godišnje, po glavnim poljoprivrednim biljkama: lozi i duhanu. Vozimo se prema onom dijelu Čitluka koji se zove Karlovac, jer tamo je pod brijegom Matina rodna kuća. Gledam oko sebe u ponosni kraj koji nijedna zabluda nije slomila. Svaka kuća pokazuje visoki standard i svijest o jakom postojanju. Vrtovi su puni voćaka koje su ljudi, po naređenju vlasti, morali posaditi da bi svatko imao dosta voća i da djeca ne bi morala krasti tuđe voće. Ljudi ispod brijega i njihovo polje žive zajedno kao prijatelji, kao robovi rada, kao povorke koje idu pobjedničkim putem u budućnost. Zbog poslova ljudi silaze u polje, daju mu svoju snagu i svoje želje, vesele se i pate s njim, na njemu postaju jaki i slabi. U polje ne silaze samo oni koji nemaju snage da siđu, dakle oni koje je polje iscrpilo, ili koji čekaju odlazak u vječnost. A ne silaze ni oni kojima se smučilo silaziti.

»U ovom kraju, kao i u ostalim dijelovima Hercegovine«, kaže Mato, »sve je historija. Pored Čitluka i susjedne Blatnice, dovoljno je otići u Gradniće, gdje se nalazi najstarija osnovna škola i u njenom dvorištu dobro očuvan i obrađen stećak u obliku ploče, te u Mali i Veliki Ograđenik, gdje se nalazi više dobro obrađenih i očuvanih stećaka, okrenutih u smjeru: zapad — istok, i to: četiri sanduka, četiri ploče i jedan križ s pločom.«

Matin brat Ivan, sa svojim ukućanima, dočekao nas je radosno i gostoljubivo. Dan je bio još u punom zamahu. Odložili smo stvari, oprali se i okrijepili (malo »jelovinom«, malo »pilovinom«) i onda sišli u polje, gdje su vinogradi i duhan (tada već obran), marljive ruke na svakom centimetru zemlje i junačko vrijeme kao nezaobilazni pratilac. Prvi put vidim goleme površine zasađene žilavkom. Beremo zrelo grožđe i jedemo koliko hoćemo.

»Tu je negdje Blatnica«, kažem Mati kad smo se vraćali kući iz vinograda.

»Eno je gore pod brijegom«.

»Tamo su rođena dva suvremena hrvatska pjesnika: Gojko Sušac i Ivan Tolj. Svaki je izdao nekoliko dobrih knjiga pjesama«.

»Bilo je tu i drugih«, kaže Mato, »na primjer: Mirko Lesko veliki majstor deseterca, i Maček Sušac, jedan od najpoznatijih guslara«.

»Nisam čuo za njih«, kaže Peja.

»Ima mnogo dobrih stvari za koje ti nisi čuo — kao ni ja«.

Kad smo se popeli na brijeg do šumarka s proplankom, okrenuo sam se prema kotlini, koja je bila zanimljiva kao i ljudska pamet, kao vrijeme koje sve meće na svoje mjesto, i rekao sam:

»Ovdje poezija raste iz zemlje, iz zvijezda, iz oblaka, iz ljudskog znoja, iz progonjenog čovjeka. Tu je Gojko Sušac mogao da uhvati riječ u ruku i da je stišće sve dotle dok iz nje ne istjera sporedne sokove, dok ne dođe do glavnog i temeljnog soka: visoke ljudske i poetske misli. Tu je mjesto gdje

je Gojko stekao pjesničku snagu, gdje je naučio da prekopava vrijeme i kamen, značenje riječi i vrhunski misao«.

»A Ivan Tolj?« pita Peja.

»Njegova poezija osvaja svojim širinama i značenjima. I ona je odrasla na snazi ove kotline koju gledamo pred sobom. Nitko još nije rekao: »Kad kažem Hrvatska, riječi moja budi široka«, a Ivan Tolj je to rekao nadahnut otporima i potporama od koji se živi. Njegovi stihovi nose snagu vatri koje su ovdje gorjele sve do današnjih dana.«

Dok sam to govorio, Peja se malo vrpoljio. Vidio sam da je htio nešto reći. »Ajde, Peja, reci! Vidim da te jezik svrbi«.

»Treba spomenuti i trećeg pjesnika iz ovog kraja — Matu Sušca koji nije ništa manje poetski zgusnut i temeljit...«

»Nemoj Peja«, kaže Mato, a vidim da mu nije krivo.

»Da, odavle je i Mate Sušac. I on je ovdje izrastao kao i ovi hrastovi kraj nas, kao riječ koja se pamti«, rekao sam znajući što govorim.

Mate pokazuje proplanke i šumarke gdje je u djetinjstvu uživao u hladovini, gledao u polje koje rađa život, maštao o daljinama koje je htio dosegnuti, postajao kamen koji nijedan vjetar ne može pomaknuti. Odveo nas je do izvorišta vode Sutivan. Pričao je o planovima da se taj zapušteni izvor moderno uredi. Ipak, osjetilo se da se pomalo ljuti što ljudi nisu dovoljno složni i odlučni.

Vratili smo se kući gdje nas je čekala obilna i ukusna večera, prava gozba. Pričali smo o svemu i svačemu. Matinog brata Ivana i Peju žilavka je toliko raspoložila da ni mi kraj tog raspoloženja nismo mogli mirno proći.

* * *

Okolo pa do Međugorja

Drugi dan putovanja. Subota. Sunce nas je našlo u krevetu. Dnevna svjetlost tjera nas da ustanemo.

Obilno doručkujemo kao da idemo kositi livadu ili okopavati vinograd. Zavitlavamo se međusobno. Peja prihvaća podbadačke priče i uzvraća sličnim pričama. Mate se samo smije. Upozoravam naše domaćine da nas ne shvate loše jer se mi šalimo. »Ne brinite«, odgovaraju dragi domaćini, Ivan i njegova supruga, »to znači da se dobro osjećate«.

»Idemo«, kaže Mate. »Niste došli ovamo samo zbog blagovanja, prijateljstva s Ivanom i žilavkom«.

»Ajde, Mate, ne tjeraj ljude od stola«, buni se Matin brat. »Ne kradu vrijeme od nadnice«.

Spuštamo se prašnom cestom do polja. Skrećemo lijevo na neasfaltirani put. Okolo su nove kuće — mnoge još nedovršene. Vidi se da se narod s brijega spušta u polje, gdje je veće prostranstvo i bliža zemlja koju obrađuje. S nama je i Matin brat Ivan. Neka ga, mislim u sebi, baš nam treba sličan živi svjedok i knjiga u kojoj piše samo ono što je život napisao.

»Ne idemo gornjim, starim i asfaltiranim putem da biste vidjeli kako diše polje i kako raste novi život«, kaže Mate.

Prolazimo kroz novi Čitluk. Mate vozi polako, gotovo korakom, da bismo više vidjeli. Grad toliko gradski izgleda da ne može gradskije izgledati. Mislim u sebi: tu bih mogao živjeti. Misli pucketaju kao suhe borove grane na vatri. Urbane pjesme i nacionalne opomene žive na svakoj fasadi i u srcu svakog stanovnika. I u mojem srcu.

Kuće niču kao gljive iza kiše. Svraćamo u jednu još nedovršenu kuću,

kod Ivanova zeta Krune. Bože, kakva kuća! Mogla bi stajati u bilo kojem dijelu svijeta. Koliko drva, rezbarija i standarda ima u njoj! Dnevni boravak, kupaonice i sobe podsjećaju na priče. Domaćini kažu da primaju goste koji dolaze u Međugorje. Sve mi je jasno.

* * *

Naš cilj je vodopad Kravica na rijeci Trebižat. U prospektu piše: »To je najljepši vodopad u Hercegovini i doima se zaista veličanstveno. Visok je 26 metara, a širok oko 120 metara, polukružna je oblika, a građa mu je od sedre. Ljeti uz vodopad ima mnogo posjetilaca i kupača«. Priroda je prekrasna, ali okoliš je potpuno neuređen. Sve je razbijeno i porušeno. I vodenica, koja je nekad služila kao mlin, srušena je. Kraj vode stoji krava i čudi se što nas vidi. Ivan uzdiže vrijednost vodopada pričom: da tu ljetuje i kupa se glasoviti zagrebački glumac Fabijan Šovagović.

Svaka mu čast! Našao je tišinu, lijepu prirodu, čist zrak i mir — sve što u kazalištu nema.

»Našao je i najbolje ljude«, dodaje Mato.

»I ljude«, prihvaća Ivan.

* * *

Matin brat Ivan priča historiju i sjeća se drugog svjetskog rata, ovih i onih komandi, ovih i onih vojnika. Pravi paralele i nastupa kao uvjerljiv svjedok.

Opet rijeka Trebižat. Kukuruzi kao u Slavoniji. Krasne kuće. Svagdje se nešto radi. »Ovdje se ne živi loše«, kaže Peja.

U 10.15 prolazimo kroz Čapljinu.

Mato pjevuši:

Majko mila, Čapljina je fina,
kroz Čapljinu prolazi mašina.«

»Oh, Bože, Bože...« uzdahnuo sam.

»Što uzdišeš?« pita Mato.

»Ovdje se mora uzdahnuti«, kažem. »U blizini Čapljine, u selu Klepcima, 1942. godine četnici su na zvjerski način ubili čestitog čovjeka i svećenika Iliju Tomasa, koga je Vuk Drašković oklevetao u romanu »Molitva prva«.

Šutimo i sjećamo se teškog vremena.

»Ne znam je li još tu pjesnik Pero Pavlović sa svojim zagonetkama i ljepotama u stihovima. Znam njegovu knjigu pjesama »Plavi svirač«. Mogli bismo ga potražiti«, primjećujem.

Mato kaže da nemamo vremena. I doista moramo ići dalje. Dan je manji od programa. Ali, ipak, zaustavljamo se pred crkvom.

»Zašto smo stali?« pita Peja.

»Rekli su da ne smijemo proći kroz Čapljinu, a da ne vidimo 25 oslikanih prozora na kojima je umjetnik Ante Starčević prikazao život sv. Franje Asiškog, ili da ne vidimo od istog autora najveći mozaik u Hercegovini (površina 27m²), izrađen od venecijanskog stakla kojim je autor ispričao svoja razmišljanja o sedam svetih sakramenata«.

Mato malo šuti pa nastavlja: »Moramo vidjeti i Višeslavovu krstionicu, izrađenu od bračkog kamena.«

U sebi mislim: kako to da mu se sada ne žuri.

Pred crkvom, odakle se pruža pogled u daljinu, Mate objašnjava da je priroda u čapljinskom kraju izvanredno zanimljiva i lijepa. Pokazuje na jednoj strani: plodnu ravnicu koju napajaju rijeke: Neretva, Trebižat i Bregava, a na drugoj strani: ljuti krš s klisurama, kanjonima i poskocima.

U Čapljini, jasno, ima najviše Hrvata katolika. Ima nešto muslimana i pravoslavnih, ali za sve njih vrijedi stari ljetopisni zapis: »Bez razlike vjere, svi obječuke primaju fratre«.

Idemo u Gabelu. Ne skrećemo u Mogorjelo, gdje je starinski dvorac, najljepši primjerak kasnoantičkog graditeljstva u nas, Šteta. Nema vremena. Idemo dalje. Ni kasnoantički dvorac ne može nas zaustaviti.

Pojavljuju se znaci mediteranske klime. Oko Gabele i u Gabeli dominiraju seljačka gospodarstva s mnogo slame i mirisom stajskog gnoja.

Gabela je bila metropola starog Rimskog Carstva, tržnica robova i moguće sjedište stare grčke Troje (izmišljene?).

Idemo uzbrdo gdje se nalazi Troja, ako je to istina. Uspinjemo se pješice. Vrućina. Dočekuje nas venecijanski lav, oronuo i neopasan. Ulazimo na područje grada. Kompleks je impresivan i ogroman. Tvrđava je toliko velika da je mogla biti grad. Tko zna, što bi se tu našlo otkopavanjem! Očito, tu je bujao veliki život. Vidi se Metković i Narona. Tko je tu bio gospodar, bio je gospodar i dolje u ravnici, gdje Neretva okuplja oko sebe plodnu zemlju kojom se ulazi u Hercegovinu. Ljutim se na znanstvenike koji bez znanja odbacuju misao da je tu mogla biti Troja. »Štetočinje i govnari!« kažem glasno. Trebali su prihvatiti Meksikančeve dokaze i učiniti od Gabele veliko turističko mjesto. Osim toga, ova Troja u Gabeli bila bi mnogo atraktivnija i uvjerljivija od one u Turskoj. Kažem to zato što sam vidio potpuno anemičnu i neuvjerljivu tursku Troju. Ovdje se barem ima što vidjeti.

Dakle, da je bilo pameti, to se moglo iskoristiti za komercijalne turističke svrhe te za arheološka iskapanja. Ali, ništa! Naša zavist i nesnalažljivost su pobijedile. Naši arheolozi u svom sljepilu odbacili su meksičkog filologa Roberta Salinasa Pricea. Na brzinu i samodopadno. U noćno trnje gurnuli su vjetar na koji smo se mogli nasloniti.

* * *

Poslije ručka kod Matine kćeri Slavice i njenog muža Frane u Metkoviću, gdje je Mato disao punim plućima kao djed, u 15.15 idemo prema rimskom gradu Naroni, danas selo Vid, gdje su ostale samo ruševine i vrućine, gdje prošlost nitko nije čuvao, gdje je svatko, tko god je stigao, pomalo rušio stare zidove i odnosio kamenje da njime gradi svoju kuću. Našlo se tu mnogo starog novca, kostura, oružja i drugih predmeta. Čovjek kod koga smo svratili, pokazuje nam svoju »zbirku« i priča kako tu dolaze stranci da otkupe sve što se nađe i što je vrijedno. Tu je nađen i zlatni novčić s likom rimskog vojskovođe i političara Pompeja. Taj novčić je prodao u Beč neki profesor iz Mostara. Stranci ostavljaju adrese da im se javi ako se nešto nađe prigodom radova oko kuće, u vrtu ili u polju. »Čovjeka srce i duša zaboli kad vidi kako u strane zemlje odlaze predmeti iz naše zemlje«, kaže čovjek kod koga smo svratili.

Pred crkvom u Vidu vidjeli smo zanimljiv brončani kip zagrebačke kiparice Marije Ujević. Radoznalo sam ga gledao i osjećao da nema čovjeka u koga ne bi mogao sići da u njemu ostavi kitnjasto i sanjarsko raspoloženje.

Teško nam je otići s brda i rastati se s pogledom kojim su se oduševljavali i praktični rimski zanesenjaci. Ipak, odlazimo. Opet nema vremena. Žurimo dalje. Ne može nas zaustaviti ni Hutovo blato, poznato i u Europi kao bogato stanište ptica močvarica.

Matin brat Ivan je žedan. Peja se s njim slaže. I on je žedan. Njih dvojica se uvijek slažu kad se radi o tome da žeđ ugase žilavkom. Kod Bagina mosta svratili smo da se malo osvježimo i okrijepimo — žilavkom. U redu, čistoći i hladovini, uz dobru žilavku, ugodno je sjediti. Mate se boji žilavke pa pije sok od ribizla. Tu je i zahod čist. Svaka čast.

* * *

Putem prema Međugorju sretamo nove kuće, ne znaš koja je ljepša, restorane i autobuse odsvuda. U Međugorje smo stigli oko 18 sati. Dočekuju nas suvenirnice, ugostiteljske radnje, mnogobrojna vozila i narodi sa svih strana svijeta. Cigani su nanjušili posao i tu su. Ptice pjevaju na drveću. Okoliš je uređen i čist. Narod kleči pred Gospinim kipom i moli se. Svatko drži u ruci krunicu. Pred crkvom i oko crkve je mnoštvo svijeta. Žene zatvorenih očiju mole i molitvom dodiruju nebo, zemlju, svoje tjeskobe i svjetlosti svoje duše. Mnogi gledaju u brdo gdje se Gospa ukazala. Čekaju... Što? Nadu... Kraj mene prolazi čovjek s fotoaparatom i svome prijatelju kaže: »Ovo nitko nije u stanju organizirati, osim Crkve«. U sebi se slažem. Ima tu zdravog svijeta i bogalja. Jedni se mole da ozdrave, a drugi se mole da ne obole. Nitko se tu ne klanja kipovima nego onome što oni znače, njihovom duhu — i svome duhu. Svećenici sjede oko crkve na malim stolcima i pod otvorenim nebom ispovijedaju na različitim jezicima. Muškarci, žene, mladi i stari kleče, mole se i ispovijedaju. Na ispovijed se čeka u repu. Najviše svijeta je tamo gdje kraj svećenika piše: hrvatski.

Obilazim oko crkve, gledam i razmišljam. Jedan čovjek je pred crkvom turio glavu među ruke i udubio se u neku svoju brigu. I ja bih volio da se riješi te brige. Šušti religija i razlijeva se po prisutnim vjernicima. Svakome pruža mudru knjigu. Iz crkve dopire pjesma: *Ave Maria!* Ulazim u crkvu. Jedva se probijam između mnoštva naroda. Dvadeset svećenika vodi molitvu. Kroz mene klizi pobožna zemlja sve do pravednikovih ruku. Moja pažnja se zaustavlja na šarenim prozorima koje je oslikao slikar Branimir Dorotić iz Samobora. Na 14 prozora nalaze se biblijski motivi, a na drugih 14 motivi iz života crkve u svijetu. Slike na prozorima smiruju vjernike i potiču ih na duhovni život, izazivaju osjećaj sigurnosti i ponosa, zakoračuju u vjerovanje koje nema kraja.

Za vrijeme propovijedi svećenik je rekao: »Životom i duhom treba slijediti pravdu i vjerovanje. I mi kršćani smo grešnici. Molimo Majku nade i pomoći da nam pomogne, da nas udalji od grijeha i da nam otvori rajska vrata.« Dobrota duha zaokuplja svakog i pomaže mu da prođe kroz svaki brijeg sumnje. Jedinstvo vjerovanja i čistoće jako je kao zemlja kad se odupire potresu i vulkanima. Svi su se skrušeno uputili prema Gospodinovim pobjedama, prema spasilačkim čamcima, prema savladanim pustinjama.

— Gledam, gledam, divim se iskrenosti svijeta oko mene i razmišljam... Ima li taj svijet pravo na svoju dobrotu i nadu, na svoje viđenje i zadovoljstvo, na svoje vjerovanje i opredjeljenje? Ima. I nitko mu ne bi smio to oduzeti, posebno ismijavanjem, omalovažavanjem, zabranama i progonima. Nitko ne može reći da ne postoji ono što postoji u ljudskim mislima.

* * *

Došli smo u Međugorje koje postade zadnja nada i utjeha onima koji ne razmišljaju službeno ili pod pritiskom dobre dnevnice — kao neki naši novinari koji bi željeli tuđe mišljenje i osjećanje komercijalizirati, odnosno udaljiti od

temeljnog značenja.

Tu živi šarenilo svjetskih jezika i snaga vjerovanja o kojem službeno ideološke kule ne znaju ništa. Oni koji vjeruju, tu su našli lijek, a oni koji neće ili ne smiju vjerovati, tu vide samo svoje zablude, iako to ne smiju priznati.

Mnoštvo želi da ga obasja Božje svjetlo, a pojedinci koji ne vjeruju, to svjetlo pretvaraju u iskrivljene slike. Ipak, čitavo Međugorje pretvoreno je u jedinstvo duha i bajke, u susrete s ljekovitim porukama, u svjetlost na pustinjskim stazama.

U životu je tako: svojom nesposobnošću ne možeš objašnjavati tuđu sposobnost, svojim mrakom ne možeš objašnjavati tuđe svjetlo, svojim zlom ne možeš objašnjavati tuđu dobrotu; onaj tko ne vidi, ne može reći onome tko vidi da ne vidi.

Treba svakome omogućiti da se vara ili ne vara na svoj način. Tamo gdje ljudi vide Boga, neukusno je reći da je Bog nevidljiv. Onaj tko vidi svoga Boga, vidi svoju istinu, svoju stvarnost, svoj spas. To treba poštivati.

U mislima prevrćem zavidne poglede netolerantnih i kupljenih novinara i njihovih, zbunjenih, poslodavaca.

Arogantni siromasi duhom ismijavaju Gospu u ime svoje ideološke zatvorenosti, u ime svoga nepluralističkog ponašanja, u ime svoje ekonomske zbrke. Oni podrugljivo pitaju: hoće li nam Gospa pomoći da vratimo dugove, da liječimo sidu, da izađemo iz krize, da izgradimo ceste i standard... Zlonamjerni i pristrani drmatori svakodnevicom, krivci za sve nevolje, kamuflirano se okomljuju na druge da bi se sakrili iza svojih nesposobnosti i revizija istine. Zabludjeli mudraci tuguju zbog toga što se s Gospom dolazi do deviza; žao im je što je tu ekonomsku mudrost, po njihovom shvaćanju, izmislio netko drugi umjesto njih, iako su oni rođeni da izmišljaju eksploatacije, istine i propise, ideološki kič i politička podmetanja, historiju i sadašnjost.

Teško im je. Znam. Ti ideološki kičeri najradije bi Gospu vidjeli upregnutu u njihovom financijskom jarmu. Nije njima do Gospe. Njima je do novaca. Prihvatili bi oni i Gospu kad bi ona njihove džepove punila novcem — i ponašala se kao da to ne čini.

Sjećam se novinarke koja, pišući o Međugorju, polazi od shvaćanja da je zabluda nesklad sa svijetom, ali nesklad sa svijetom koji ona vidi pod kišobranom svoje (nekritičke, netolerantne i prizemne) ideološke misli, pod kišobranom zablude koju ona nije u stanju ni vidjeti ni priznati. Ta novinarka, zbog potrebe da piše za one koji je plaćaju, bez obzira na istinu, izvrće činjenice i meće ih u kontekst svoga ideologiziranog i nepluralističkog uvjerenja. Samo je ona, sirota, pametna, a sav taj mnogobrojni svijet je mutav, naivan i primitivan. Ona, u svom dogmatskom i prisilnom okviru, ne shvaća da deset milijuna hodočasnika nije došlo pod prisilom nego u ime slobodnog opredjeljenja, vjerujući kao i André Malraux: »dvadeset i prvo stoljeće bit će religiozno ili ga neće biti«. Ona u Međugorju ne vidi religiju, jer je ne smije vidjeti; ona vidi samo turizam i dolare. Ta, dolara gladna novinarka, zbog dolara bi i magarca poljubila ispod repa, kao i njeni gospodari.

Sve sam te misli preturio po svojoj glavi dok sam Matu i Peju čekao pred crkvom poslije mise, jer su se izgubili u potrazi za neobičnostima.

Vraćajući se kući, šutjeli smo. Pred Čitlukom prekidam šutnju i kažem: »Šteta što nismo svratili do Počitelja, srednjovjekovnog grada s utvrđenom kulom, i Radimlje, najveće i najljepše nekropole stećaka. Nisu daleko.«

»A vrijeme?« kaže Mato.

Oh, opet vrijeme. Prelomit će mi noge i začepiti usta. Mrzim njegove prolazne i uske prostore.

Dobra Matina nevista brižno nas je čekala s večerom, a Matina mama Slava s najljepšim željama i blagoslovom.

Poslije večere jedva smo završili razgovore. Priznajem: malo je bila kriva i dobra Ivanova žilavka.

* * *

Preko novih zanimljivosti — natrag

Odlazimo iz Čitluka. 27. IX. 1987. Nedjelja. Odlazimo, a nismo vidjeli ni čuvenu Čitlučku ispravu u kojoj bosanski kralj Tvrtko 1353. godine spominje glasovito vino žilavku koju smo, u najboljem izdanju, pili kod Matinog brata Ivana. Ne znam zašto nam Mate nije pokazao tu ispravu. Valjda nije stigao.

Kiše nema. Loza, duhan i grožđe još se drže. Drugdje bi svaki biljni život uvenuo. Vjerojatno djeluju podzemne vode.

Zaustavljamo se kod zgrade bivšeg novicijata, nekad gimnazije, a danas dječjeg vrtića. Našu pažnju zaokuplja stari srednjovjekovni stećak s tekstom:

»U spomen
hiljadugodišnjice
svome kralju
Tomislavu
na stećku dičnih pređa
požrtvovnošću svojih
Franjevačkih vođa
i glavnim doprinosom
o. fra Bone Andačića
podigoše harni Hrvati
Brotnjaci
925 — 1925.«

Kupujem novine na »Vjesnikovom« kiosku. Tražim »Politiku«. Nema je. Čitaju se samo zagrebačke novine.

Pred reprezentativnim hotelom mnogo je modernih vozila. Tu je i autobus Autotransportnog poduzeća iz Varaždina. Vjetar se digao i juri okolo kao nemirno dijete.

Buffet, koji pripada hotelu, nije dovoljno čist, ali WC je uzorno čist.

Za susjednim stolom u buffetu razgovaraju dva čovjeka. Jedan kaže: »Teško će se nadoknaditi ono što je iz Hercegovine otišlo«. Drugi odgovara narodnom poslovicom: »Hercegovina sve naseli, sebe ne raseli«.

Sviđa mi se Čitluk. Šteta što nema rijeku kraj sebe.

* * *

Idemo prema Širokom Brijegu kraj Čitlučkog polja, Malog i Velikog Ograđenika. Zaustavljamo se da pogledamo stećak koji je »ukrašen bordurom od povijene lozice s trolistovima, unutar koje je štit s mačem«. Mate bi htio da idemo do gradine na kojoj se nalazi toranj sa zvonom koje, pored ostalog, zvoni kad god prijeti opasnost od tuče.

»Ne treba«, kažem. »Sve je jasno«.

Putem nas dočekuju vinogradi, duhanska polja, moderne kuće i uzoran red. Ništa novo za Hercegovinu. Lišće je požutjelo prije jeseni.

U ovim su se krajevima borili ratnici koji nikog nisu puštali da prođe, jer tko je pred njih došao, nije prošao. Mate priča o junaku koji je četiri ograde preskočio dok ga metak nije pogodio. Tu je samo prevara mogla pobijediti.

Zaustavljamo se kraj gomile nekog bega. Ništa nisam razumio što je Mato pričao. Jedino mi je bilo jasno da svatko, tko tuda prođe, mora baciti kamen na gomilu. Bacio sam i ja, iako nisam znao zbog čega.

Pred Širokim Brijegom je Mokro polje. Zimi je obično pod vodom, a kad voda ode, ostaju dobri pašnjaci i plodna zemlja na kojoj uspijeva sve što ljudska ruka stavi u nju, osobito povrće i kupus. Uvijek je to polje bilo izvor dobre hrane, a ponekad je bilo i grobnica za mnoge ratnike.

* * *

Sa strahopoštovanjem, zebnjom, drhtanjem i ponosom dolazimo na veliki prostor pred crkvom na Širokom Brijegu. Borovi su sa strane. Historija diše slavom, zanosima, stradanjima i žrtvama. Tu se borilo, padalo i dizalo. Odatle se kamionima odvozile knjige i bacale u Mostarsko blato. A čovjek koji je rekao: »Nemojte, ljudi, bacati stare knjige«, na licu mjesta je ubijen. Krepki i ljubezni starac fra Blago Karačić vodi nas kroz slavnu, rodoljubivu i patničku prošlost Širokog Brijega koji se uvijek digao kad god je pokleknuo.

Obilazimo crkvu i samostan. Divimo se oltaru, svetohraništu, propovjedaonici i mozaicima, djelima akademskog kipara Ante Starčevića. Zapažamo umjetnička djela i drugih umjetnika, ali Starčević nas posebno zaokuplja, već i zbog toga što je iz Zagreba.

Nismo mimoišli ni riznicu, gdje su izloženi metalni predmeti, misno ruho, slike i nekoliko knjiga iz nekada bogate samostanske knjižnice.

Prolazeći kraj grobova dvojice posebno zaslužnih i poznatih franjevaca: fra Didaka Buntića (1871—1922), graditelja crkve i narodnog prosvjetitelja, te fra Rafaela Barišića (1796—1863), prvog hercegovačkog biskupa, rekao sam poluglasno: »Mirno i u zadovoljstvu spavajte dragi moji fratri: imali ste zašto živjeti.«

I za crkvu, i za samostan može se reći: sve je dotjerano, sve odiše snagom duha i podsjeća na veliku misao.

Nije bilo lako osnovati crkvu i samostan na Širokom Brijegu. Birokratskih i nebirokratskih prepreka bilo je mnogo. Trebalo je kupiti i prepisati zemlju (1845), dobiti odobrenje Sv. Stolice (6. II. 1844), pa isposlovati odobrenje sultana Abdul Medžida (22. X. 1845), pa odobrenje hercegovačkog vezira Ali-paše Rizvanbegovića (5. I. 1846), pa odobrenje mostarskog kadije (13. I. 1846), Na koliko različitih i udaljenih mjesta je trebalo sagnuti se dok 23. VII. 1846. fra Rafo Barišić nije položio kamen temeljac i dok nad samostanskim ulazom nije uklesan natpis:

»Odcijepljeni od Bosne
Brez kruha i krova
Bogati samo nadom u Boga
Ovi samostan sa crkvom
Iz temelja dne 23. srpnja 1846.
Pod okriljem uznešenja Gospina
Na nebo franjevci hercegovački
Podigoše«.

Tu se uvijek gradilo, dograđivalo, moderniziralo, a ponekad i stradavalo,

kao za vrijeme drugog svjetskog rata, kada je samostan s crkvom opustošen i 296 puta udaren topovskim granatama, kada je izgubio 29 svojih pripadnika, ostao bez arhiva, knjižnice, te fizikalnog, kemijskog i biološkog kabineta. Tu se uvijek mislilo i na fizički, i na duhovni život. Tu su djelovale glasovite škole, unapređivano je zanatstvo i voćarstvo. Tu su kosti pobijenih fratara, tu je sjedište hercegovačkog vjerovanja u budućnost.

Razmišljam: koliko puta se tu susrela moć i nemoć, koliko puta se poštenje branilo smrću, koliko puta su klevete i laži bile jače od istine, koliko puta su mnogi bili obilježeni zločinima koje nisu počinili, koliko puta su hrabri pojedinci, zbog hrvatskog osjećanja, prikazani kao ljudska strašila!

Tu je bilo najljepše po snu i javi, pazeći na ponašanje i u snu, i na javi. Tu je san uvijek bio poticaj za koračanje naprijed, a java novi poticaj za novi san.

Kažu da je iz tog kraja najviše svijeta otišlo u Njemačku. Prema nekim podacima, od 1967. do 1982. s tog područja je u Zapadnoj Europi kršteno 127 djece.

* * *

Toliko stećaka sam vidio da je teško reći gdje sam koji vidio. Žao mi je što ne zapamtih gdje sam vidio stećke sa kojih sam prepisao ovo:

Prvi — »Nikada mlogo ne imah
Nikada ništa mi nesta
A davah.«
Drugi — »Nisam bil omražen
Ni u zlu ni u dobru.«

* * *

Kočerin. Ponosna misao koja se razlijeva po vremenu. Nije ni san ni izgubljen u prostorima. Živi kao pogled u nebo i sutrašnjicu. Nije daleko od velikih centara jer je i on sam veliki centar. Svjedoči o čovjeku koji je postojan i mudar.

Crkva u Kočerinu, s prostorom oko sebe, mogla bi samosvjesno stajati u bilo kojem dijelu najmodernijeg svijeta. Svaka finesa je promišljena i vrijedna pažnje. Red oko nje je savršen.

Nedjelja. 10.45. Pred crkvom i u crkvi je mnogo svijeta, dobrim dijelom mladog. Na pročelju crkve je u svijetu najveći mozaik jednog od najvećih ljudi koji je sebe osjećao najmanjim, sv. Franje, djelo Ante Starčevića, čiji su također atraktivni vitraji, kao i kiparska grupa (stup) na ulazu u prostor pred crkvom. Na tom stupu je čisti, psihološki određen i životno otporan čovjek toga kraja. Taj čovjek živi s dušama svojih predaka, sa ženama koje su kod kuće ostale same, s mrtvima koji su živjeli za budućnost. Kakva snaga! Čovjeka zaprepasti veličina i značenje, kako Starčevićeva stupa, tako i ljudi koji tu žive.

U Kočerinu je čuveni stećak Vignja Miloševića (umro 1404). Pisan je bosančicom. Tekst glasi ovako:

»Va ime oca i sina svet(a)go d(u)ha. Amin! Se (ovdje) leži Vig(a)n' Milošević'. Služi banu Stipanu i kralu T(vr't)ku, i kralu Dabiši, i kralici Grubi, i krala Ostoju. I u to vrime doide, i svadi se Ostoja kral' s Hercegom' i z Bosn(o)m i na Ugre poe (pođe) Ostoja. To vrime mene Vigna doide kon'čina

i legoh' na svom' plemenitom pod' Kočerinom'. I molu vas', ne nastupaite na me! Ja s(a)m' bil' kako vi (j)este, vi ćete biti kako (j)esam ja.«

* * *

Što idemo više prema sjeveru, hrast je sve veći. Prelazimo brdo i žurimo kraj Posuškog polja u Posušje. Nema mediteranske atmosfere (duhana i smokava). Osjeća se da idemo prema sjeveru.

Mate nekoliko puta počinje pričati o Dalmatima, ali ga uvijek nešto prekine, ili ga mi dovoljno pažljivo ne slušamo. Kaže da su Dalmati (veliko ilirsko pleme) živjeli na prostoru od Krke do Neretve, da su Rimljani imali mnogo muke s njima dok su ih pokorili i da su po njima nazvali Dalmacijom svoju pokrajinu Ilirik.

Pitam ga, gdje je njihovo glavno sjedište Delminij. kaže: »Negdje u ovom kraju« i pruža ruku prema Duvnu, a to je kao da ništa ne kaže. Misli: ako je njemu jasno, da je i nama jasno da je današnje Duvno ilirski Delminij.

Kad smo prešli Šuljića brijeg, pred nama se prostrlo veliko i historijsko Duvanjsko polje, na kojem je krunjen hrvatski kralj Tomislav. Opet kuće, jedna bolja od druge. Vinograda nema.

»Nije ga pregazilo vrijeme«, kažem.

»Koga?«

»Tomislava. On je i danas oslonac hrvatskog naroda, kako na ovom polju, tako i u cijeloj Hrvatskoj, svagdje u svijetu gdje Hrvati žive. Istina s Duvanjskog polja stoljećima Hrvatskoj pomaže da se lakše odupre kojekakvim neprijateljima.

Idemo dalje. Vozimo se polako.

»Stani!« kažem Mati.

»Zašto?«

»Da ovdje udahnem malo historije. Ovdje.«

Stao je i pustio me da gledam u daljinu. Slavoluci se dižu do sadašnjosti. Vrijeme je obasjano uspomenom i vječnošću.

* * *

Duvno, srednjovjekovna hrvatska župa. Sam sebi čestitam što sam i tu došao. Živahan gradić kojemu povijest ne da da bude provincija, izlizano stepenište ili neproputovana staza.

Najprije idemo do Tomislavove bazilike, čiji su temelji postavljeni 8. srpnja 1924. i koja je sagrađena u čast tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva (1925). Njezinu gradnju, blaženog Nikolu Tavelića i tisućugodišnjicu hrvatskog kraljevstva, na pročelju crkve pozdravljaju: Braća hrvatskog zmaja, Hrvatsko žensko društvo, Hrvatsko kulturno društvo Napredak iz Sarajeva, Hrvatski radiša, Hrvatsko pjevačko društvo Majevica iz Tuzle, Hrvatski klub iz Sarajeva. Prigodom gradnje, kumovala su: Braća hrvatskog zmaja. Sve je to bilo 1924, a može se i danas pročitati na pročelju crkve. Tu Hrvati rado navrate. Potvrđuje to i autobus s putnicima iz Osijeka.

Ulazimo u crkvu kroz teška brončana vrata koja je izradio Jure Žaja. Ne znam što je ljepše i suvremenije riješeno: oltar s mozaikom, lusteri, kor s orguljama, ozvučenje, podno grijanje ili križni put. Tu je i vrijedni original Vlaha Bukovca pod naslovom: »Pustite malene k meni.« Za vrijeme drugog svjetskog rata crkva je bila toliko oštećena da je bila neupotrebljiva sve do 1958, kada je počela njena obnova (završena 1981).

Mladi fratar nam pred crkvom kaže da u Duvnu, odmah poslije drugog

svjetskog rata, nije bilo više od pedeset katoličkih obitelji, a da ih sada ima preko šest stotina. Sa zadovoljstvom ističe da je u čitavoj župi porastao broj katoličkih žitelja. Iznosi podatak koji pokazuje da je 1940. godine u župi bilo 5411 katoličkih žitelja, a 1982. godine 7840 žitelja. Dalje: iz župe je od 1967. do 1982. u Zapadnoj Europi kršteno 142 djece. »Neće ovaj narod propasti«, kažem.

Mate je na ulici sreo prijatelja, prosvjetnog radnika, simpatičnog čovjeka. Svratili smo u gostionicu da se njih dvojica porazgovore, a Peja i ja da se odmorimo i malo okrijepimo. U gostionici je na zidu slika zagrebačkog nogometnog kluba »Dinamo«, a na stalaži iza šanka su najvećim dijelom »Badelova« pića. I to govori o gazdi. Ne mogu, a da ne čujem razgovor Mate i njegovog prijatelja. Ništa novo. U malom mjestu težak je život prosvjetnog radnika, koga pritišće sramotno mala plaća i previše kontrolnih očiju. Kamo? U birtiju, u lov, u nemoral, u prazninu, ili u prodaju svoje duše.

Kad smo izašli iz Duvna, pitam Matu i Peju, da li znaju za Jozu Mašića iz Sarajlija, nedaleko od Duvna.

»Ne znate, a to je dobar prozni pisac«.

»Nismo čuli za njega«, opravdavaju se.

»Napisao je dobru zbirku pripovijedaka »Roman o Ljiljani«. Nije poznat, ali je solidan pisac. I nagrađen je bosanskohercegovačkom književnom nagradom »Zija Dizdarević«.

»Po čemu je on značajan?« pita Peja.

»Po postupku rekonstrukcije, po istraživanju okolnosti u kojima živi žena, po kritici prizemnih i uskih shvaćanja sredine koja ne zna otići dalje od instinkta, strasti i straha, a zatim po suprotstavljanju individualne slobode i materijalnih dobara, osobne bezličnosti i jakosti. Pred njim je budućnost.«

Idemo dalje, Šutimo. Mato vozi sigurno i nema ga kraj nas.

* * *

Vraćamo se. Desno je Buško jezero. Ručamo u restoranu iznad jezera. Janjetina osrednja. Jezero djeluje tužno. Narod se sjeća oduzete i upropaštene dobre zemlje.

Rijeka ne znam koja. Spomenik ne znam koji.

Mate na svakom brdu vidi stare gradine.

Prolazimo kroz Aržanska vrata, najniži prijelaz iz Hercegovine u Hrvatsku, u ovom kraju.

Trilj. Ne zaustavljamo se zbog približavanja noći i kiše. Zadar je još daleko.

»Trebali smo ipak stati«, kažem Mati i Peji, ali oni ne slušaju.

A trebalo je stati i pogledati to mjesto, jer neki smatraju da je Troja tu bila, da je Salinas Price u pravu, samo je pobrkao lokalitete. To tvrdi ing. Sikirica. Po njemu je Cetina prava Homerova rijeka, Mosor je Olimp, a Sinjsko polje je trojansko polje.

Peja kaže da su to neprovjerene i lakomislene priče. Možda i jesu. Ja to ne znam, ali ne zna ni on. Kažem mu ono što kaže ing. Sikirica:

»Salinas Price nije imao precizne geografske karte pa je zato krivo locirao Troju. Ali, ako se pogledaju precizne geografske karte, te ako se uzmu u obzir geološki podaci i cjelokupna trojanska situacija, dolazi se do Trilja.«

»To je privlačna izmišljotina«, ne da se Peja.

Kiša pada. Mate sigurno vozi. Vrijeme je pogodno za razmišljanje. Žurimo se prema Splitu.

Mnoštvo automobila na cesti. Svi žure u Split na utakmicu »Hajduka«

(ne znam s kim).

Kod Klisa bacam pogled na okomitu stijenu i tvrđavu na njoj. Jasno mi je da je ta tvrđava nekad bila važna, jer je branila prolaz kroz klanac.

Kod Splita smo se riješili automobilske gužve pa sigurnije vozimo prema Šibeniku i Zadru — uz kišu.

Žao mi je što nismo svratili da pogledamo oskvrnutu Salonu, sramotno djelo koje nisu učinila stoljeća sa svim hrvatskim neprijateljima. U ušima čujem svoje vlastite riječi: prošlost treba onima koji idu u budućnost, a previše ih je danas koji ne žele da Hrvati idu u budućnost.

Uzdrhtao sam kad smo prolazili kraj Šibenika, slavnog grada koji se u prošlosti uspješno odupirao: kugama, Tatarima, Mlečanima, Turcima, Austro-Ugarskoj, Napoleonu, talijanašima, Karađorđevićima i svim drugim tuđinskim vlastodršcima.

»Šta ti je?« pita Peja.

»Ništa! Samo naprijed!«

Zapadna Hercegovina je iza nas.

* * *

Zaključak

Mislio sam da je Hercegovina siromaštvo na kamenu. A nije. To je napredan kraj, daleko od siromaštva. U njoj se nisam osjećao udaljen od Europe. Mnogo je tu ideala, svijesti i čvrstine. Bez obzira na ove ili one granice, to je najjači dio Hrvatske i važan dio činjeničnog zajedništva.

Usprkos mnogim odlascima iz nje, broj stanovništva se ne smanjuje. Ima djece, ima koraka za budućnost. Čovjek ima osjećaj da se Hercegovina dešava vječno i da je dio velikog svijeta, da je dušom, srcem i umom jaka kao živac kamen, da može podnijeti nepravedne kazne i zločine, poraženu slobodu i napadnutu svijest.

U stanju je da kaže mnogo novih ideja, da bude vječni i očovječeni duh, da ne bude zalazak sunca prije zalaska, da ne prešuti svoje spomenike, muzeje, istine, poraze i pobjede.

Znam da neće izgubiti smisao za čiste ljepote nacionalnog i prirodnog čovjeka.

Stanislava ADAMIĆ

Poklon samoće

Kap po kap
gorko saće
Gospode
što da se kaže!
I molitve
i želje tlače.

Ako od misli
načas svete
nadahneš pjesmu
bit će dosta

Učitelju jedini —
za blagoslov je
i — samoća.

V. D.

Novo u izgledu Zagreba

Zagreb je prošlogodišnjom Univerzijadom '87 znatno izmijenio odnosno uljepšao svoju arhitektonsko—urbanističku fizionomiju a također i obogatio se novim sadržajima. O tome smo dali djelomični prikaz u našem časopisu (»Marulić« 1988. br. 1. str. 77—81). Sada nastavljamo odnosno nadopunjujemo.

Zagreb je dobio ono što već imaju neki naši gradovi. Dobio je *pješačku zonu*. To je Trg Republike s bližim dijelovima ulica koje ulaze odnosno izlaze iz njega (Trga Republike). U tu zonu spada i početak Gajeve ulice, gdje je podignuta statua »Razlistana forma« od V. Bakića. Ujedno je zasađeno drveće (5 stabala).

Zagreb je prvi put dobio javne pokretne podatke o vremenskim prilikama: datum dotičnog dana s podacima za sat, temperaturu i pritisak zraka. Ovo se nalazi visoko na zgradi na uglu početka Ilice i Trga Republike (iznad frizerske radnje »Bratstvo«).

Prošle godine bio je obnovljen *Oktogon*, koji povezuje Ilicu i Preradovićev (Cvjetni) trg. Prije je Oktogon karakteriziralo sivilo, sada je živnuo, jer je dobio krem boju.

Obnovljene su mnoge višekatnice neobaroknih (reljefnih) fasada bilo kontinuirano bilo pojedinačno. Trg Republike je obnovljen u cjelini, o čemu je bio govor u navedenom »Maruliću« 1988. br. 1. Ovo nadopunjujemo time da su na Kvaternikovom trgu obnovljene tri zasebne zgrade, koje sada sjaju u bjelini: 1) četverokatnica na uglu Kvaternikovog trga i Domjanićeve ul; 2) jednokatnica u neobaroknoj privlačnosti na uglu Kvaternikovog trga i Maksimirske (do nje je NAMA) i 3) jednokatnica Kvaternikov trg br. 9. (sada Skupština općine Maksimir).

Na Zrinjevcu je obnovljen također Umjetnički paviljon s kupolom (Trg kralja Tomislava 22) i prednji dio Kemijskog zavoda. Preinačena je unutrašnjost Glavnog kolodvora. Podignut je novi autobusni kolodvor neposredno južno od starog, koji se demontira.

Na Trgu Jože Vlahovića na ulazu u Račkoga ul. podignuta je žardinijera (pravokutnik sa zelenilom), a na ulazu u Martićevu ul. je postavljena barijera što smanjuje promet motorizacije, a to u cjelini oplemenjuje ovaj urbani prostor.

Prošle godine je na raskršću Ul. proleterskih brigada i Držićeve avenije (kod tramvajskog raskršća) *obilježen 16. meridijan*, koji prolazi ovim dijelom Zagreba znakom u obliku kamenitog rondoa oivičena krugom od umjetnog kamena. Dalje na jugu nalazimo između prometne petlje i Save novu džamiju, koja je dovršena prošle godine.

Uređuje se Maksimir. Među ostalim i pet maksimirskih jezera. Uz peto jezero su postavljene tri »Stepenice« od umjetnice M. Lach. Imaju oblik velikih kvadra, jedna njihova strana ima stepenasti oblik.

Novo na Kaptolu i Opatovini

Prošle godine u *katedrali* su obnovljene orgulje, čime je dovršena unutrašnja obnova zagrebačke katedrale. Povećan je broj registara, orgulje imaju 78 registara (prije 75). Orgulje je obnovila tvrtka Walker iz Ludwigsburga, koja ih je i postavila 1855. Ove orgulje su remek-djelo orguljskog umijeća. Najveće su na Balkanu, a po umjetničkoj vrijednosti spadaju među najbolje crkvene orgulje na svijetu. Njihova kolaudacija bila je obilježena raznim manifestacijama: koncertima i dr. U katedrali bila je izložba »Riznica zagrebačke katedrale« (5. VII. — 3. VIII. 1987) s oko 200 umjetnina. Tom prigodom se u programe uvukla jedna nepreciznost: spominje se katedrale sv. Stjepana, međutim titular zagrebačke katedrale je Uznesenje Marijino (Velika Gospa).

Na samom *Kaptolu* je prošle godine bilo obnovljeno nekoliko zgrada (kurija). Navodimo samo br. 5. (Turistički savez Zagreba), što je bilo dovršeno za 1. maj 1988. Obnovljena je zgrada osnovne škole, a dovršava se zgrada kazališta »Komedije«. Time je Kaptol obnovio svoju fizionomiju, što mu daje svježinu, skladnost i interesantnost. Jedino je ostala neuređena zgrada br. 15. koja je u lošem stanju, međutim ona nije u crkvenom vlasništvu.

U *Opatovini* je prošle godine obnovljena kuća br. 19. Time su za obnovu preostale još samo tri kuće (br. 21, 23 i 25). Kada se i ove preostale kuće obnove, tada će i Opatovina poput Kaptola davati slikoviti privlačni izgled.

Prošle godine su bile obnovljene i jednokatnice na početku *Vlaške ul.* (ispod Nadbiskupskog dvora) te sada taj dio Vlaške ul. podsjeća djelomice na Opatovinu, s tom razlikom da su u Vlaškoj ul. jednokatnice (na lijevoj strani) kontinuirane (jedna do druge). Ovaj sklad narušuje prva kuća-prizemnica na lijevoj strani, koja je u veoma lošem stanju, ali momentano je sve na mrtvoj točki, da ne bi trebalo iseliti stanare.

Novo na crkvenim objektima u Zagrebu

Obnovljen je župni dvor sv. Jeronima (Maksimirska 125), nalazi se na početku parka Maksimir.

Dovršena je obnova salezijanskog centra (Vlaška 36), kraj crkvice sv. Martina (ugao Vlaške i Palmotićeve).

Crkva sv. Katarine (Gornji grad) nastavlja s obnovom iznutra i izvana. Obnovljena je sjeverna strana vanjskog zida. Sada se radi na daljnjoj obnovi unutrašnjosti.

Obnovljena je crkvica sv. Jurja (u Jurjevskoj ul.) uz nju su ostaci starog groblja. Tu se od polovice travnja 1988. služi nedjeljom misa u 11 sati na latinskom.

Tomislavac, temeljac za NSB i nova bolnica

U rujnu 1987. otvoren je Tomislavov dom na Sljemenu, simbol izletničkog i planinarskog Zagreba, koji će nastaviti tradicijom prijašnjeg Tomislavca u proširenom obliku. Sada je hotel B-kategorije s 135 kreveta sa svim pratećim objektima za goste, izletnike i planinare.

U Zagrebu (na Trnju) je polovicom travnja 1988. položen kamen-temeljac za novu Nacionalnu i sveučilišnu biblioteku. To se zbilo na 210. obljetnicu smrti B.A. Krčelića (1715—1778), koji je bio zagrebački kanonik, kajkavski pisac, povjesničar itd. On je oporučno ostavio svoju veliku knjižnicu (preko 750 knjiga i 50 rukopisa) budućoj knjižnici Akademije.

Podno zelenih izdanaka Medvednice (Zagrebačke gore, Sljemena) izgrađe-

na i otvorena je polovicom travnja 1988. *nova velika vojna bolnica* između Maksimira i Dubrave. Ona je izdužena peterokatnica sa 750 kreveta. Ima neubičajenu vanjštinu: nalikuje na veliki brod zeleno-plave boje s ovalnim prozorima. To je sjeverno od tramvajskog i autobusnog terminala Dubrava. Do nje vodi novoizgrađena autostrada »Avenija izviđača«, koja izlazi na Šimunsku cestu, koja vodi dalje na sjever u Markuševac. Ova nova bolnica ima idealni prirodni smještaj.

Zagreb ima nekoliko prirodnih specifičnosti kao rijetko koji kontinentalni grad na svijetu. Zahvaljujući planinskom masivu Medvednice, koja se postepeno spušta prema Zagrebu, njegova sjeverna urbanizacija se penje na niže dijelove padina Medvednice. To je bio magnet da se glavnina zagrebačkih klinika i bolnica instalirala na tim padinama, koje karakterizira insolacija (sunce), zelenilo, bijeli cvat u proljeće, panoramske vizure i svježi zrak koji struji s Medvednice. Navodimo samo neke od tih klinika i bolnica: 1) Bolnica »J. Kajfeš« (Ul. Pavleka Miškina, prije Sv. Duh); 2) Klinička bolnica »M. Stojanović« (Vinogradska c.); 3) Infektivna (zarazna) klinika i bolnice za tbc (Zvijezda); 4) Klinike na Šalati 5) Ginekologija i rodilište (Petrova ul); 6) Bolnica »O. Novosel« (Zajčeva ul); 7) Bolnica za TBC (Srebrnjak) 8) Klinike na Rebru; 9) Bolnica za plućne bolesti i tbc (Jordanovac) itd.

Da se Zagreb razvio u jaki medicinski centar, zahvaljuje među ostalima također i ovoj prirodnoj okolnosti, jer zelena k tome brežuljkasta površina s panoramskim vizurama doprinosi uspješnosti liječenja: donosi dobro psihičko raspoloženje ne samo pacijentima nego i zdravstvenom osoblju. A dobro psihičko raspoloženje je polovica ozdravljenja.

Boris ARAPOVIĆ

Sahrana ljeta

Visoko nebo odlijeće
klin ptica selica,
a šuma se kupa oblivena suncem
i sa svojim tihim
a ponosnim stablima izgleda
kao kraljevska dvorana
sa jonskim stupovima,
po kojoj se raskošno prostro
baršunast pokrivač lišća
kao perzijski tepih u tisuću boja;
zvuk se preselio sa sjevera na jug,
sa krošanja na podnožje stabala;
ljeto se seli iz svjetla
u mrak podzemlja,
iz ovog u jedan drugi svijet,
da se na proljeće
vrati u uskrsnuće,
opet.

Nikola BIĆANIĆ

Turićeva socijalna reforma utemeljena na prosvjeti

Socijalni ideal dr. Jure Turića (Gospić 1861 — Zagreb 1944) država je rada u kojoj pojedinac u ljestvici društvenih položaja zauzima ono mjesto koje mu pripada po njegovim prosvjetom razvijenim sposobnostima. U toj državi svatko ima pravo na rad i na školu koja ga za taj rad osposobljava, a o njegovim prirodnim sposobnostima ovisi do kog će se stupnja uzdići u ljestvici društvenih priznanja i vrijednosti. Riječ je, dakle, o aristokratizmu, ali ni ovdje se, kao ni u političkoj i socijalnoj doktrini Platona, ne radi o aristokratizmu politike, nego duha i moralnih vrijednosti.

Turićeva država rada je radna i obrambena zajednica jednakopravnih ličnosti i staleža »organizirana na temelju istinitosti značaja i na međusobnoj povjerljivosti i jednoj osebujno shvaćenoj religioznosti, u kojoj je jednakopravnost svih osnovana na tom da razumno shvaćaju sve privredne i upravne uredbe svi normalni državljani.«[1]

Svaki je radni čovjek u toj državi državotvorac i država je njegovo neotuđivo pravo na kom zasniva svoj opstanak. Narodom u toj državi ne vlada demagogija, dogma, tradicija, nego njegov razum i moralna svijest. Zrelost svakoga pojedinca odmjerena je pak:

a) sviješću o potrebi da vlastitim radom osigurava sebe i svoju obitelj i da stječe sredstva i prilike za duhovni život,

b) sviješću da se sreća postiže samo vlastitim radom koji je na korist svima,

c) sviješću o potrebi čuvanja snage rada od vlastitoga razvratnog života,

d) sviješću o potrebi usavršavanja znanja i umijeća potrebnih za rad, da bi rad bio olakšan i da bi urodio obilnim i vrijednim plodovima.

Svaki državljanin u državi rada mora biti svjestan da mu sve dobro dolazi od njegova valjanoga rada i sve zlo od njegova nerada, te da je svatko graditelj i zapovjednik svojega udesa. Pojedinačna državotvorna zrelost i politička prosvijećenost ne sastoje se u znanjima nekih posebnih sadržaja, niti u nasljedovanju nekoga političkog programa, vjerovanja, nazora, nego u duhovnoj sposobnosti, spretnosti i u političkom instinktu pomoću kojih se može naslutiti budućnost i na tom temelju urediti ponašanje danas. Turić je, dakle, svjestan da budućnost nije predestinirana, nego da je u kompoziciji logičkoga slijeda i da je konsekvencija sadašnjosti, te ju je stoga jedino i moguće unaprijed znati, odnosno bar ju je moguće globalno predvidjeti. Politička svijest, pak, razvija se pomoću osjećaja ovisnosti svoga rada od velikog narodnog rada, tj. u osjećaju pripadanja zajednici.

U Turićevoj radnoj državi prosvijećeno seljaštvo je temeljni stalež, no usprkos tom statusu temeljnoga faktora, seljaci u toj državi ne dominiraju niti vlašću, niti bilo kakvim privilegijama pred ostalim staležima, budući da su i ovi u državi podjednako potrebni, i zajednička egzistencija ostvaruje se u harmoniji zasnovanoj na svijesti o uzajamnoj potrebi. Tako dr. Jure Turić reafirmira davnašnju ideju našega Markantuna de Dominisa iz 17. st. koji je

budućnost naroda i svijeta vidio u sintezi koegzistentnih faktora zasnovanoj na tolerantnom prihvaćanju pluraliteta razlika.

U državi rada nema, dakle, uzvišenih i potlačenih, nema eksploatatora i iskorištavanih, nego svaki pojedinac radi posao određen staležom kojemu pripada, ali ga radi s visoko razvijenom sviješću o potrebi rada i o njegovoj koristi, i oboružan temeljnim tekovinama do kojih je znanost u vremenu u kom živi stigla.

Obilna i ni izdaleka iskorištena prirodna blaga obećavaju Juri Turiću mogućnost da se, socijalnom reformom utemeljenom na prosvjeti njegova Hrvatska pretvori u zajednicu u kojoj će rada biti za sve i u kojoj će svi biti zadovoljni. Uspije li to, nestat će, nada se dr. Jure Turić, besposlice, gladi, kriminala, obustava parlamentarnoga rada, ograničavanja slobode tiska i govora, koncentracionih logora, deportacija, interniranja, tužbi na korupciju, protekcionizma nesposobnih, svih onih, dakle, zala koja su, kako Turić reče, »dokaz i očit znak naše današnje nesposobnosti za poslove oko uređenja valjane države.«[2]

Suprotno postojećoj zbilji u kojoj je narod pretvoren u sužnja čija se državotvorna zrelost sastoji u neprestanom osvješćivanju ideje o potrebi pokornosti zbog čega taj narod, kako Turić slikovito naglašava, »svoj državotvorni ispit zrelosti polaže u ispovjedaonici«[3], suprotno, dakle, tomu, dr. Jure Turić zahtijeva da narod u svakom svomu pojedincu bude pravni subjekt i izraz suvereniteta, a ne podanik! U vezi s tim Jure Turić zamjera Stjepanu Radiću i vodstvu Hrvatske seljačke stranke što »zavedoše seljake u zabludu, da je seljakova državotvorna snaga i politička prosvijećenost u želji za blagostanjem i za slobodom od tereta gospode«[4]. Turić, naime, često ističe da izlaz prema sretnijoj budućnosti nije i ne može biti u nekoj pukoj seljačkoj slobodi, niti u društvu u kom bi seljaci bili privilegirani, već u državi rada u kojoj bi kao u zajednici prosvijećenih bilo u slobodi osigurano blagostanje svih, pa se tako Turićeva socijalna koncepcija države rada usuglašava s idejom političkoga telosa u Aristotelovoj politeiji.

Zbiljska demokracija u državi rada temeljila bi se na činjenici da svi državljani shvaćaju državne uredbe i o njima mogu rasuđivati, a to je, uvjeren je Jure Turić, i najprimarniji uvjet, tj. conditio sine qua non, da bi na njih mogli i utjecati. Zahvaljujući tomu, sadašnji bi podanici u državi rada postali državotvorci, te ne bi tražili vođu, gospodara, dobrotvora, ustav, politički program, dogmu, teorije i historične utvare i simbole, već bi sami određivali život svoj i svoje države.

Na temelju racionalnoga shvaćanja prirodnih pojava i ekonomskih postulata valjanog života i gospodarenja, na temelju fiziologijskoga znanja o higijenskom uzdržavanju zdravlja, na osnovi političke prosvijećenosti i razvijene državotvorne svijesti, razvijenoga morala i savjesti, na osnovi težnje k višim oblicima duhovnog života — u Turićevoj koncepciji države rada ostvaruje se sloboda kao temeljni uvjet ljudske moralne opstojnosti i »disciplinirano stado rada i eksploatacije, fanatizirani čopori borbe, pretvaraju se u demokratsko društvo jednakih i ravnopravnih.«[5]. Dr. Jure Turić uvjerava da narodni i državni interesi traže pod hitno da se ovaj kvalitativni skok od »države stada« u »državu radnog naroda« i kod nas čim prije učini. Prvi korak u tom kvalitativnom socijalnom preobražaju je radikalna promjena školskoga sustava koji treba obuhvatiti sve uzraste: mlade i odrasle!

Tako se kod dr. Jure Turića, usprkos činjenici da mu je pedagogija primarna orijentacija i da mu je učiteljstvo životni poziv, gledajući kroz kontekst kauzalne veze, pedagogija, prosvjećivanje, andragogija ukazuju kao posljedice njegove socijalno-reformatorske dimenzije. No svejedno je hoćemo li reći da

se ovdje pedagogija javlja kao posljedica određene socijalne i političke ideje, ili ćemo prihvatiti da se nužnost socijalne reforme u koncepciji Jure Turića ukazuje kao logična konsekvencija na određeni način shvaćene pedagogije — činjenica je da je to dvoje u prosvjetiteljskom i socijalnoreformatorskom naumu dr. Jure Turića sjedinjeno pod ciljem izgradnje novoga čovjeka. Razvijena svijest i duh obrazovanjem uzdignut do viših razina ljudskoga nužno će stvoriti i nove socijalne relacije — to je uvjerenje na kom se temelji iskreno Turićevo domoljublje.

Obrazovanje je, dakle, nužan uvjet društvene promjene, ili — kako Jure Turić reče: »Socijalna su pitanja više pitanja odgoja i obrazovanja, nego su gospodarska, jer najprije mora da bude svijet jednako obrazovan, da bi mogao da riješi socijalne opreke, budući da ljudi svi, cio narod, moraju i mogu da uklone te opreke, a nikada i nikako državni zakoni, dok ih stvaraju i samosvjesno slijede pojedinci ljudi. A isto to vrijedi i za političko uređenje države: neupućen narod mora ili da vrluda, ili da slijepo slijedi najzubatije i najradikalnije, koji obećavaju sve i najviše. Dok nije cio narod jednako upućen u državni organizam, dotle nema govora o općem pravu glasa, nego o općem pravu nezadovoljstva i rovarenja, gdje prevareni neprestano ruše ono, što su pomagali sagraditi, dok nijesu opazili, da su varani. Nema druge pomoći i sredstva, da se to ukloni, osim jednakog političkog prosvjetljenja cijelog naroda, da ne bude slijepoga vodstva i vođenja, nego svatko razumno prosuđuje i samostalno se odluči!«[6]

Misao o potrebi obrazovanja naroda radi rješavanja postojećih socijalnih opreka Jure Turić vrlo često ističe u raznim oblicima. Na jednom mjestu on kaže: »Ako kad društvo bude htjelo da prepriječi izrabljivanje radnika i uopće puka, morat će najprije da puk obrazuje.«[7] Na drugom mjestu kaže: »Dok god terorizirani slabići ne budu politički i svestrano obrazovani, neće se moći ujediniti i osloboditi od malobrojnih terorista!«[8] A da bi se ocrtale sve ondašnje naše neprilike ne treba riječi boljih od ovih Turićevih: « »Neobrazovan, neprosvijetljen puk je gomila koja nikad ni za koje svoje stradanje ne traži razloge u sebi, nego uvijek u vlasti. Nikad ne traži u sebi snagu i sposobnosti da popravi svoje stanje, nego traži spasitelja. Nudi joj se revolucionar, lakomi demagog, ili na jeziku okretan idiot, slijep za spoznaju zbilje i tup za moralnu osjećajnost, ali zato tim jači spasitelj gomile!«[9]

Obrazovanje mora najširim slojevima prosvijetliti um i omogućiti im da »... u svim poslima i brigama ovoga svijeta nađu pouzdanje samo u svojoj snazi, u svojim sposobnostima i vlastitim vrlinama, pa u svojoj narodnoj državi, koju tvore svojom pameti i voljom od sebe i poradi sebe.«[10] Sve dok to ne bude, stradavat će i seljački stalež i zajedno s njim svi ostali — cijelo društvo, jer sve što je štetno za jednoga, to je štetno i drugima i »sve što je dobro i korisno po pametna, razborita, istinita i duševna seljaka, korisno je i pametno za takove ljude svih drugih staleža, a tekar za cio narod i narodnu državu. Zato kad mnogobrojni seljački stalež bude sposoban da otkrije ono što je doista dobro i korisno za njega, bit će to ubrzo ostvareno i provedeno po narodnom društvu i u narodnoj državi. Bit će zato, jer će ogromna većina moći i umjeti da prema tomu udesi sve prilike u državi i u privredi.«[11]

No obrazovanje nije potrebno samo seljacima, nego i predstavnicima tzv. viših staleža: upravnim činovnicima, intelektualcima, kapitalistima, jer je društveno zlo nemoguće izolirati. Za sve te »više staleže« Turić kaže da su postali »viši« po krivomu kriteriju, tj. po vlasti i po položaju, a ne po svojoj duhovnoj vrijednosti, jer su — ističe Turić, »prošli kroz školu koja ih nije obrazovala, nego im je glavu napunila mehanički upamćenim činjenicama koje u stvarnomu životu nemaju velike koristi. Prošli su ti staleži kroz školu koja ih je

navikla da se dive i klanjaju praznim formama koje ni sami ne razumiju i u kojoj su uglavnom gladovali kao vukovi, učili kao konji i ispite polagali kao papige, da bi nakon toga postali kotarski predstojnici u vječnom strahu za svoje položaje, bez ponosa i bez znanja, da bi bili robovi svih protivnarodnih režima i da bi u državu i u narod unosili razne glupe i nepotrebne novosti koje narod nikad neće srcem prihvatiti, a da bi rušili mnoge drevne ustanove isprobane u narodu kao dobre.«[12] Dabome, vjeruje Turić, da su ti »viši staleži« nesposobni da društvo poprave, jer nedostaje im pravog znanja i vrlina koje bi im podigle moral i od njih učinile rodoljube!

Kruhoborstvo, nedostatak inicijative, nekritičnost, slabo poimanje narodne duše, zahirenost značaja, fraziranje o nebuloznim opstojnostima radi neke nazovi uglađenosti i kulture, površnost u radu — eto glavnih odlika duha predstavnika više klase u Hrvatskoj u Turićevo vrijeme. Jasno je da narod u takove nije mogao imati povjerenje i da mu se stoga lako mogao nametnuti svatko koji je lukavom demagogijom htio da pomoću tog naroda izbori svoje interese.

Odgovor dr. Jure Turića na pitanje što da se radi bio je jezgrovit i sastojao se u apelu upućenom najsvjesnijem i najrodoljubnijem dijelu naše sredine da učine sve da se prilike poprave. Prvenstveno je Jure Turić pri tom mislio na to da se poprave prosvjetne prilike. »Intelektualni redovi, vršioci vlasti državne i kapitalističke, pa autoriteti nauka moraju poradi sebe da pomognu seljaku osloboditi se od pogrešaka stečenih u prošlosti i da mu pomognu steći duhovnu snagu, sposobnosti i vrline!«[13] »Potrebno je da svi mi«, kaže dr. Jure Turić na drugom mjestu, »umjesto odgojnog i prosvjetnog sistema, što ga je cijelom narodu našem nametnuo tudinac i razvila prošlost, a koji je sistem spremao gomile za strpljivo stradanje i umiranje, za nemilosrdno ubijanje i slijepo razaranje, da svi mi stvorimo novi odgojni i prosvjetni sistem koji će spremati, umjesto gomile i stada, ljude!«[14] Pri tom je Turić vjerovao da objektivnu podlogu za taj novi odgojni i prosvjetni sustav imamo u zdravom i u talentima obdarenom duhu našega naroda, te da su potrebne samo subjektivne snage, dobra volja i sprega svih pozvanih da se Turićevom prosvjetiteljskom i socijalnoreformatorskom apelu odazovu i da svoju pozornost i svoj rad koncentriraju na rješavanje te neodgodive potrebe.

Svoju koncepciju socijalne reforme dr. Jure Turić, dakle, nije oslanjao ni na kakve idejne i političke temelje, niti je na kraj pameti imao konstituiranje bilo kakve revolucionarne i političke stranke koja bi se zalagala za konkretne statutarne i idejno-političke ciljeve i najmanje je, pak, težio za vlašću i za nasilnim nametanjem svoje inicijative. Uzdižući svoj odgojiteljski poziv do razine učitelja nacije (slijedeći tako na neki način Antu Starčevića kao osnivača stranke kojoj je i sam Turić velikim dijelom svoga života pripadao) on nas, zapravo, silno podsjeća na Sokrata koji je, kao što je i sam govorio Atenjanima, pokušao svojim sugrađanima razbristriti glave, ne bi li ih spasio od skore propasti koju je predosjećao ne samo snagom onog svoga čudnog unutarnjega daimona nego i svojim zdravim kritičkim razumom. Iz istih razloga i za dr. Juru Turića, kao i za Sokrata, prikladnije je reći da je bio i ostao učitelj, a ne vođa. Zato je u borbi za svoje ciljeve i koristio prosvjetiteljsko oružje: snagu i uvjerljivost pisane i govorene riječi, etičku svijest i rodoljublje. A to što je morao stati u času kad je počeo ostvarivati svoje ideje, ne afirmira misao da su njegove ideje bile utopijske, već potvrđuje Turićevo uvjerenje da su ondašnje naše prilike bile nesretne i preteške![15]

BILJEŠKE

1. Jure Turić »Radom gojeni elementi čovještva«, Knjižnica praktične pedagodije, urednik Dr. Jure Turić, Zagreb, 1925, str. 47.
2. Jure Turić: »Ispit državotvorne i radničke zrelosti uvjet izbornog prava, državnog morala, općeg blagostanja. Inteligentnim i civiliziranim intelektualcima Dr. Jure Turić«, Zagreb, bez godine, str. 12.
3. Jure Turić: ibid, str. 15.
4. Jure Turić: ibid, str. 9.
5. Jure Turić: »Osnova za preobražavanje naroda školom«, St. Kugli Zagreb, 1919, str. 20.
6. Jure Turić, ibid, str. 17.
7. Jure Turić, ibid, str. 30.
8. Jure Turić »Ispit državotvorne i radničke zrelosti...«, str. 17.
9. Jure Turić »Radom gojeni elementi čovječštva«, str. 5 i 6.
10. Jure Turić »Uprava seljačkim posjedom i uvjeti za uspjeh«, Knjižnica za seljake i seljačke zimske škole, Zagreb, Knj. II, 1936, podlistak na naslovnoj strani.
11. Jure Turić, ibid. — predgovor.
12. Opis takvih likova Turić daje u više svojih novela, osobito u novelama: »San i java« i »Supersko šetalište«.
13. Jure Turić »Uprava seljačkim posjedom i uvjeti za uspjeh«, str. 25.
14. Jure Turić »Radom gojeni elementi čovještva«, str. 6.
15. Godine 1932. Dr. Jure Turić je u vezi sa svojom idejom o nužnosti socijalne reforme u Hrvatskoj pokrenuo u okviru Higijenskog zavoda u Zagrebu Seljačko sveučilište koje je kao jedinstvena ustanova u nas u cijeloj našoj povijesti plodonosno djelovalo do rata.

Vera VALČIĆ

Sjeta

Kad prođeš kraj mojih starih dvorova
i dotakneš se mirisom obojanih borova,
što ih je moj otac posadio
u predvečerje svog velikog odlaska
pa kad pokucaš tiho na prozore
oronulog kućerka,
ne traži izvezene zavjese,
koje je nekad moja majka
tamo stavljala
davno prije svog velikog putovanja.

Kad zašeliš oživiti dane
zlatom izvezene,
borom okađene,
srećom proživljene,
zatvori oči,
da ne vidiš suhe grane
i prozore bez zavjesa
oronulu kuću staru
I sve će opet nazad oživjeti:
otac, mati, borovi i vez ljubavi
na zavjesama.

Gospe trogirskih polja

ponizne u travi
pastirice
neba u nebeskoj slavi
kraljice

imaju na licu osmijeh
ljiljana blijedih
Gospe trogirskih polja
i gorku otajnost plača
beskonačnih sutona u čempresima
uskislih pogača
imaju u pletenicama
utkane pletere mirte i brnistre
i grlica krila
Gospe trogirskih polja
s nitima žutim sunčevih svila
božanske aureole imaju
od zavjeta i zapisa
zlatnih zvijezda
imaju oči
Gospe trogirskih polja
ko masline mira
suzni svitnjaci noći
a u plašta naborima
svih mora modrinu
Gospe trogirskih polja
i grešnika mučninu
za njih na usnama molitvu
toplih mlinova tišinu
u srcu imaju virovitu ružu za čuda
na lomnim rukama nose
otkupitelja SINA
kao kaplju rose
s visina
Gospe trogirskih polja

Anto KOVAČEVIĆ

Musa Ćazim Ćatić i hrvatska književnost

Čar hrvatskog slova sačuva u duši
Ti na tuđoj grudi. I gle naši kraji
A i naši ljudi — sve se milo skruši
S umorne ti priče, što im duša raji

(M. Ć. Ćatić — Matošu)

Ove 1988. godine navršila se sto i deseta obljetnica rođenja Muse Ćazima Ćatića. Rođen je 1878, dakle iste godine kad je ugledao svijet, nekoliko mjeseci kasnije, Mihovil Nikolić (29. 7. 1878), jedan od šestorice vodećih pjesnika prve generacije hrvatske moderne, ako se ovako sportsko-takmičarski mogu vrednovati pjesnici, i šesti po vrijednosti i značenju među njima uistinu[1]. Iako dakle nešto mlađi vršnjak najboljih pjesnika prve generacije pisaca razdoblja »hrvatske moderne«, on je nešto kasnije nego oni ušao u djelatni život[2]. U trajnije veze i suodnose sa središtem hrvatske književnosti Zagrebom stupio je mnogo kasnije, tek krajem prvog desetljeća ovog 20. stoljeća, 1909. i kasnije kad se javljala veća izrazita nova skupina pisaca, koju možemo uvjetno nazivati drugom generacijom doba »hrvatske moderne«, ili kako ju obično nazivaju generacijom »hrvatske mlade lirike«[3].

Vjerojatno je da su godine 1909. i 1910. bile Ćatićeve dvije godine boravka u Zagrebu, ali je moguće da se radi o dvije pune godine življenja u Zagrebu, recimo od jeseni 1909. do ljeta 1911, naime dvije školske studentske godine, pa bismo ovu nebitnu kronološku nedoumicu zaista mogli smatrati nevažnom za dublje i savjesnije proučavanje njegova pjesništva.

Kao što bibliografija njegovih pjesama bjelodano pokazuje, njegove pjesme objavljivane su u zagrebačkim (hrvatskim) književnim časopisima još od 1900. godine (Pobratim), a od 1906. do 1912. neprekidno, iako ne u tako znatnom broju, kao u njegovim trajnim književnim uporištima i boravištima, sarajevskim listovima: *Beharu* i *Gajretu*, te mostarskom *Biseru*. U jednom od tekstova o pjesniku Musi Ćazimu Ćatiću napisanom prigodom 100. obljetnice rođenja »Hud usud Muse Ćazima Ćatića«, koji je napisao suvremeni hrvatski pjesnik Dubravko Horvatić[4], prva rečenica glasi:

Hud usud pratio je pjesnika Musu Ćazima
Ćatića (1878 — 1915) za života, hud usud
prati mu djelo nakon smrti.

Mislim da se tako negativna tvrdnja ne smije olako izreći niti u prigodnom članku, jer ne odgovara znanstvenoj književno-bibliografskoj istini. Naime nije točno da ni sto godina po njegovu rođenju »nisu sabrana njegova sveukupna djela«, kako zapisuje Horvatić, već je istina drugačija. Bolje ikad nego nikad. Za devedesetu godišnjicu rođenja pjesnikova, 1968. izašla su »Sabrana djela« u redakciji dr. Abdurahmana Nametka u dva sveska u nakladi Narodnog univerziteta, Tešanj[5].

Moguće je da se o hudom usudu može donekle govoriti u povodu slabijeg cijenjenja i vrednovanja njegove poezije za kratkotrajna mu života. (Umro je u 37. godini.) Vjerojatno, ako pogledamo relativno skromnu literaturu o njemu u razdoblju između dva rata, o njegovom djelu, i još više rijetka izdanja, zapravo jedino iz 1928, mogli bismo smatrati da ga je nesretna sudbina pratila i poslije njegova fizičkog nestanka, pa tu posmrtnu »hudu« sudbu eventualno produžiti do god. 1965[6].

Ali od pojave knjige »Odabrane pjesme« 1965, baš u Zagrebu ponovo počinje renesansa interesa i nastojanja za konačnim vrednovanjem pjesničkog i cjelokupnog djela Muse Ćazima Ćatića u bosanskohercegovačkoj, i u širem smislu hrvatskoj književnosti njegova vremena. Prikazi te knjige — koju je priredio Abdurahman Nametak, koji je već od 1957. izučavao njegovo djelo, bijahu brojni i raznoliki a svi prikazivači bijahu jedinstveni u sudu da je Musa Ćazim Ćatić bio prvi suvremeni moderni, rekao bih čak modernistički pjesnik među bosanskohercegovačkim Muslimanima[7]. I sve do danas literatura se o Musi Ćazimu Ćatiću neprekidno gomila i produbljuje, a njegova poezija ušla je u nekoliko antologijskih zbornika hrvatske ili bosanskohercegovačke lirike, pa i u čitanke i književno-povijesne preglede, iako još uvijek ne u onom obujmu i broju koje bi njegovo, posebno pjesničko, djelo zasluživalo[8]. Ipak kategorička izjava pjesnika Dubravka Horvatića »o hudu usudu« ne bi smjela ostati bez ove skromne, ali potrebne opaske i ispravke. Tema »Musa Ćazim Ćatić« nakon ovog književno-povijesnog i bibliografskog uvoda i uvida tek sada može, u punini svog obujma i zamišljenog konteksta međuodnosa, paralelnih tipoloških, stilističkih, motivskih veza, srodnosti i razlika započeti i odvijati se na sljedećim stranicama ovoga moga kratkoga prikaza. Tema »Pjesnik Musa Ćazim Ćatić i hrvatska književnost« može se, recimo, barem dvojako tumačiti, u jednom površnijem biografijskom smislu; u podrobnom iznošenju svih malobrojnih podataka o Ćatićevim vezama sa Zagrebom i zagrebačkom književnom boemom, i u drugom, pravom, temeljitijem, u otkrivanju dubljih unutarnjih odnosa između njegova lirskoga stvaralaštva i poezije hrvatskih pjesnika, od onih koji su mu i kronologijsko-povijesno prethodili (Harambašić, Kranjčević itd.) i onih s kojima se u Zagrebu sretao i družio u svom kratkotrajnom boravku u središtu hrvatske umjetnosti i kulture (A. G. Matoš, Ujević, Wiesner, itd.). U ovom poglavlju to dvojstvo pristupa, vanjskog i unutarnjeg, dokumentarnog i tipološko-estetskog bit će trajno u poimanju autora teksta i o obje te komponente vodit će se dolična pažnja, naravno, s naglaskom na onom drugom bitnijem postulatu traženja paralela, analogija, srodnosti i veza između pjesništva njegova i drugih hrvatskih pisaca, a onaj prvi služit će samo kao uvodna, životopisna okvirna pozadina tom suštinskom cilju ove rasprave. Književnopovijesnih, vjerodostojnih činjenica, zapisa, podataka i slika o stvarnim životnim i pjesničkim vezama Muse Ćazima Ćatića s hrvatskim književnicima njegova vremena imamo zaista neobično malo, skoro ništa[9]. Mogli bismo slobodno reći, doduše bez podrobnijeg pregleda tadašnjih svih zagrebačkih dnevnih novina i ostale periodike, da osim iscrpnog portreta-eseja Muse Ćazima Ćatića od njegova zagrebačkog mlađega sudruga u boemskom svijetu oko 1910. Augustina Ujevića i nema zaista ništa drugo. Sve što znamo o boravku Muse Ćazima Ćatića u zagrebačkoj književnoj sredini, svi koji su poslije o tome pisali crpu iz jednog izvornog, autentičnog svjedočanstva Ujevićeva, također naknadno pisanog 1936. godine kada je taj zapis prvi put objavljen.[10] Tako profesor Mirko Žeželj, pisac nekoliko romana i biografija hrvatskih književnika u svojem »životopisu« — Veliki Tin — u poglavlju »U sjeni Rabbija« piše između ostalog:

nerazdvojan je od njega (Ujevića; A.K.)
bio stariji student Musa Ćazim Ćatić, ali
s književnim ambicijama, pripadnik kruga
oko Matoša. Možda je on uveo Tina u
taj krug, ali Krešo Kovačić svojata
za sebe tu čast.[11]

U novijoj literaturi o Ujeviću i o Musi Ćazimu Ćatiću ponavljaju se i prepričavaju uvijek zapravo Ujevićevi podaci, jer nikakvi drugi ne postoje. Moglo bi nas začuditi da Antun Gustav Matoš — »Rabbi« zagrebačke boeme od 1908. do 1912/1913. — nije ostavio ni retka u svojim brojnim feljtonima o Musi Ćazimu Ćatiću. Ali ako pažljivo pogledamo indekse spominjanih imena u njegovim »sabranim djelima« vidjet ćemo da osim Ujevića i Janka Polića Kamova s kojima je polemizirao i Frana Galovića, koje spominje češće, glavne svoje krčmarsko-boemske učenike i sudrugove veoma malo spominje. I onu trojicu najvjernijih pratilaca i dugogodišnjih trabanata svojih: Karla Häuslera, Ljubu Wiesnera i Nikolu Polića, tek vrlo rijetko, kadikad usputno. Antun Gustav Matoš osjećao se kao središnja osobnost te boeme i po svojim godinama, kao senior toga društva, i po životnom i književnom iskustvu, jer je imao iza sebe ne samo nekoliko knjiga već i »evropsku kulturnu« samosvijest i znanje, ne iz knjiga već iz stvarnoga boravka u centrima umjetnosti na prijelazu stoljeća (Beč, München, Ženeva, Pariz), a i po odanosti i oduševljenju s kojim ga je boemska mladost prigrlila kao svog učitelja i mentora. Logično je onda da i simpatičnog došljaka iz provincije, iz daleke relativno udaljene kasabe Odžaka, bosanskog vilajeta iako ga je lijepo primio u svoj »cénacle«, nije smatrao potrebnim spominjati u svojim tekstovima za njegova, i tako kratkotrajna, boravka u zagrebačkoj sredini. Osim toga i on je nažalost ubrzo umro mlad, a dok je čovjek u središtu zbivanja suvremenosti, ne zapisuje svoja sjećanja i uspomene. Ujević koji je 1911. godine raskinuo svoje drugovanje s A. G. Matošom, nakon obostranih polemika između njega—»discipulusa« i »Rabbija«—A. G. Matoša, pokazao je kasnije u svojim za života neobjavljenim dijelovima velike studije o Matošu toliku netrepeljivost, zlopamćenje i neobjektivnost prema Matoševu djelu. Ipak u jednom od rijetkih svojih tekstova prikazuje Matoša kao humanog i samozatajnog pisca, koji odaje priznanje vrijednosti pjesničkog djela Muse Ćazima Ćatića. Radi se o anegdotskom zapisu iz 1909.[12] U ogromnoj anegdotskoj, memoarskoj, književno-kritičkoj, interpretacijsko-analitičkoj i povijesno-idejnoj literaturi o A. G. Matošu, koja je nastala nakon njegove smrti i koja je ovih dana prisutna u najvećem dijelu, skupljena i ocijenjena u knjizi-časopisu Dubravka Jelčića: Literatura o A. G. Matošu (1896 — 1974)[13] Musa Ćazim Ćatić nije nažalost ni spomenut, i ako se u toj golemoj hrestomatiji nalazi bar jednom ipak zapisan, sa svojom pjesmom Matošu[14], samo sa pseudonimom Omer, koji autoru Jelčiću nije bio poznat, dosta ima slabosti u toj literaturi o A. G. Matošu, ali kritika toga bibliografskog kompendija nije zadatak ove radnje. Ta sudbina zaborava na Musu Ćazima Ćatića, koju vidjesmo i u ovoj literaturi, da nije bilo zaista izuzetnog i savjesnog istraživača i prijatelja Tina Ujevića, bila bi uistinu sudbinska i užasna. Ali je Tin Ujević, osim već spomenutog eseja, u svojim drugim tekstovima koji se nalaze u pojedinim knjigama »sabranih djela« često spomenuo ili usput zapisao i ime svog, kako iz tih tekstova vidimo, istinskog i vjernog druga i supatnika tih svojih prvih boemskih zagrebačkih dana od 1909. do 1911 — Muse Ćazima Ćatića.[15] Drugi sudionici zbornika »Hrvatska mlada lirika« iz 1914. i naravno prije toga stalni prisutnici i sudruzi u boemsko-umjetničkoj skupini oko A. G. Matoša, nisu svojim sjećanjima »iskopinama« i »prisjećanjima« i uspomenama iz te svoje mladosne Matoševske početne književne karije-

re zapisali niti jedan redak o Musi Čazimu Ćatiću.[16] Trojica najpoznatijih i najplodnijih memoarista-discipulusa A. G. Matoša, koji su se intenzivno, napose prva dvojica Ljubo Wiesner i Karlo Häusler, družili i bili s Matošem u društvu po zagrebačkim krčmama i kavanama, baš između 1909. i 1911. kad je Musa Čazim Ćatić bio u Zagrebu, nisu njegovo prezime također ni zapisali, a treći Nikola Polić koji je u Matoševo društvo stigao kao najmlađi po godinama, najkasnije već u ljetu 1910, vjerojatno ga nije ni poznavao. Ipak ta nas »zaboravnost« i nehaj prema Musi Ćazimu Ćatiću, posebno prve dvojice spomenutih uistinu začuđuje, jer iz Ujevićevih sjećanja vidi se da je osebujna i pitoreskna osobnost Muse Ćazima Ćatića bila izuzetno zapažena u tom književnom krugu oko A. G. Matoša.[17]

Konačno u relativno bujnoj biografskoj i književno-kritičkoj literaturi o A. G. Matošu, njegovu djelu i življenju spominjem još tri značajna priloga u kojima također nema Muse Ćazima Ćatića. Radi se o dvije zanimljive knjige »Misli i pogledi«, A. G. Matoš, izbor dr. Mate Ujević, Zagreb 1954, LZFRN, str. 864 i informativno-eruditske biografije »Tragajući za Matošem«, Zagreb 1970, str. 472, prof. Mirka Žeželja.[18]

Uvjerljivo svjedočanstvo da A. G. Matoš nije nažalost ostavio ni jednu pismenu potvrdu ni zapis o svom druženju s nešto mlađim Musom Ćazimom Ćatićem jest i katalog izložbe A. G. Matoš iz 1954, koju je uredio kao i samu izložbu akademik, hrvatski književnik Dragutin Tadijanović. Među stotinama slika i pismenih svjedočanstava nema baš nijednog pismenog dokumenta niti fotografije gdje bi se spominjao Musa Ćazim Ćatić.[19]

Napokon da zaokružimo ovaj mali bibliografski osvrt podatkom da lik i djelo Muse Ćazima Ćatića nisu navedeni u literaturi o piscima iz i oko grupe, koja se kasnije, 1914. našla ujedinjena u zborniku »Hrvatska mlada lirika« a potom po periodičnom glasilu »Grič« (1917—1920) nazvane »Gričani«, u kojoj su vodeću riječ imali najvjerniji Matoševi »discipulusi« Ljubo Wiesner, Karlo Häusler i Nikola Polić. Spomenimo da ni u prvoj eruditskoj studiji, zapravo doktorskoj tezi, pjesnika Jure Kaštelana: *Lirika A. G. Matoša,* također nema ni usputnog spomena o tome pjesniku Matoševog kruga, u godinama 1909 — 1911.[20] Izgledalo je da se jedino već tada po vlastitu sjećanju osjetljivi i pomalo introvertni Ujević sjetio i dvadeset pet godina kasnije zanimljivog njemu po značajkama bića očitog supatnika o kojemu piše:

> *Meni je mogao da se čini jedan od najzdravijih, najkrepkijih i najprirodnijih tipova... Musa je čovjek prirode i života... prema svojem tadašnjem osjećanju koji se mijenjao, on je bio i suviše zdrav i suviše elementaran i suviše snažan, pa ako hoćete i suviše prirodan i suviše narodan ili narodski.*[21]

Antun Gustav Matoš, središnja osobnost, kritik i feljtonist, duhovni vođa unutar druge generacije »hrvatske moderne«, prema Ujevićevu svjedočanstvu bio je često obnošen Musom Ćazimom Ćatićem.[22]

Iako nažalost sam A. G. Matoš nije u svom ogromnom opusu od dvadeset omašnih knjiga ni nabacio usput ime nesretnog i zaboravljenog Ćatića, i ovdje bismo mogli slikovitu Horvatićevu naslovnu sintagmu o hudom usudu uistinu bolje i točnije primijeniti. Međutim, za tu optužbu, olako nabačenu, ne možemo zaista Antuna Gustava Matoša prekoravati jer je on ubrzo umro u strašnim mukama 1914. u 41. god života, a u tim godinama ne pišu se još memoari i uspomene, pa je razumljivo da tu zamjerku upućujemo više »discipulusima« Wiesneru, Poliću, Häusleru, koji su svoja sjećanja o svom Rabbiju zapisivali u razdoblju između dva rata, a najkasnije po vremenu nastanka objavljivane su Häuslerove »Uspomene« u časopisima 1937 — 1938, u knjizi su izašle 1941, mogle su imati i dimenziju kritičke distance, ali i još uvijek svježinu mladenačkih impresija, koje se obično kod književnika najjače u zapamćenjima odražavaju, što iskustvo povijesti na nizu primjera najbolje iskazuje. Očit je utjecaj Vladimira Vidrića. On se vidi u pjesmama ditirampskog karaktera, ispjevanim na osnovama poganske mitologije s panteistički intoniranim završetkom

Sad svuda život elizejski buji:
Stabla šumore, ko struna na liri
I Zefir cvijeću popijevajuć, piri
I cvrčak cvrči i roj pčela zuji.[23]

Bako vodi pjesmu, Heba toči,
Ovjenčana neuvelim cvijećem.
Sve je pjano! Sve je uzigrano
Divnim pilom Bakovim umijećem.

Sve se kreće. Divne, nage žene
Nad oblaci lebdeć kolo viju,
U rumene hvataju se ruke,
U usta se ljube pa se smiju (...).

Grle se i ljube vječni bozi,
S usta njinih buči stih i vrije.[24]

Nakon tmurne zime treperi simfonija proljeća. U njima ima optimizma oduševljenja, sunca, himničkih akcenata.

A tamo za bujnim gajem
Žubor se čuje vala:
To Sava ravnicom teče
Do dragih rodnih mi žala,
Gdje moja Gjulizara
Vječiti sanak snije,
A mjesec po grobu njenu
Cvjetne trakove lije.

Temu »Noturno« imaju osim Ćatića Matoš, Karlo Häusler i Vidrić. Dosta sličnosti imaju Ćatićev i Vidrićev »Noturno«.

Dignuv na ruke ženu
Mag je na stube stao,
Zvijezde se roje visoko
I dasi će sad da krenu,
U zraku se kupa mjesec
I sipa svjetlo i sjenu.
A krasna se žena budi
I grud joj otajno diše
I svilene vjeđe obara
I noć je i biva tiše.[25]

Vidrić i Ćatić su obrađivali mnogo sličnih tema kao npr. Dva Pejsaža, Mjesec, Jutro, Noturno, Grijeh itd. Po poetskim elementima u pjesmi očituje se sklonost baroknim rekvizitima.

A kud se žure plašljive sjene?
Kud noćne ptice se spremaju?
U zagrljaju te šume snene
Zar svojih gnijezda nemaju?[26]

Svitaše. Još bi tama u lugu.
Pan se ukaza s omašnim mijehom.
On stupi na čistac pod jasiku tanku
I tu se oglasi smijehom.[27]

Neke od ovih pjesama predstavljaju spoj artizma moderne hrvatske lirike i trubadurskih motiva ali prilično jalov i verbalistički prazan, s općim mjestima ljubavnog osjećaja. U drugim pak pjesmama odnos direktnog obraćanja ženi i subjektivno postavljanje prema elementima prirode predstavljaju onaj emocionalni supersupstrat koji im daje izuzetno umjetničko obilježje. I sonet »U lovu« je ispjevan pod utjecajem Vidrićevim. Ovaj sonet, za razliku od soneta u kojima centralno mjesto zauzima pejzaž sa simbolom ili refleksijom, na kraju prelazi od mitološke scene do konkretnog sadržaja.

Ko drevna bajka diše planina,
S daha joj prhte snovi —
U miru njenih tajnih dubina
Sad lov Dijana lovi (...).
I mi smo lovci. Ja s usne tvoje sokove lovim:
Sjenke i boju mreže mašte plahe...

Doživljaj grijeha je identičan:

Hrapavim krilom jedna mrska sova
Lice je, evo, osjenila moje —
U duši mjesto rumenih mi snova
Olovni mraci i sablasti stoje.[28]

Ja vidim grijeh. Gle! gola,
Divlja hrid
I oblak tavan, vihorom raskidan,
A s hridi zublja. Krvav joj je žar,
I pada u noć i u okean.[29]

Po jezercetu vrh masnih vala
Bijeli labud je plivao
A na njedrima čipkasta žala
Umorni satir je snivao.[30]

A dalje iza tih krovova
Zlatno se polje stere
Valovito, mirno i spokojno
I s huma se k humu vere...[31]

Ćatić je umio da asimilira i probudi literarne utjecaje kojima je bio izložen. Pored Vidrića u njegovim stihovima vidljiv je utjecaj Frana Galovića, Petra Preradovića, Augusta Harambašića, Silvija Strahimira Kranjčevića, A. G. Matoša, Karla Häuslera, Rikarda Jorgovanića i mnogih drugih. Zajedničku

temu Sahare ima Ćatić s Preradovićem.

Tek ja — putnik zalutali
Kroz pustinju još te stupam
I u znoju lica kupam,
A ko otrov žeđ me pali!

I na sve me kruži strane
Pustoš gluha i nijema:
Hlada, vode nigdje nema,
Pa ni lahor da se gane...[32]

Mili Bože, kud sam zašo?
Ne znam puta, ne znam, staze
Noć me stigla u tuđinu,
Svoda goli kamen gaze
Trudne noge po pustinju[33]

Kako vidimo, svijet Sahare, Beduina, Afrike nije prvi put ušao u hrvatsku književnost kroz Ćatićevu poeziju — nego je kao književni motiv prisutan još od ranije u hrvatskoj književnosti. Temu »Nox« ima Ćatić zajednički s Karlom Häuslerom, Matošem, Vidrićem i Ujevićem. Venus-žena prisutna je u Matoševoj pjesmi »Poznata neznanka«.

Tek slutnjom glasa i slatkog profila
Ja primih od nje labudova krila
Što nose pean zvijezda Venus k tebi.[34]

Tu se divna Venus šeće,
A u plaštu od etira
I nebesko baca cvijeće.[35]

O ženi pjeva Matoš 1913. u Savremeniku, a paralelno s njim i Ćatić objavljuje ciklus pjesama o ženi u Biseru I, 1912. 13.

Ja ne znam što si, sjena ili žena,
Ja ne znam što si, radost ili tuga,
Ja ne znam što si, oblak ili duga,
Ja ne znam što si, žena ili sjena. (...)

Na raspućima — ko Ezekijela
Prokletstvo žene što se nudi stojiš,
U zagrljaju tuđemu se znojiš,
Ko psalam crna, kao ljiljan bijela.
O što si, reci! Đavo ili dijete?[36]

Bijaše ona kao i druge žene:
Anđeo i demon — skup kontrasta svih.
Život je bio i buran i tih,
A lednim ognjem gorile joj zjene, (...).
Za jedan vječni tren otrovne slasti
Žrtvom je njene uzburkane strasti
Tisuću palo muških života...[37]

S Karlom Häuslerom ima zajedničke pjesme »Carmen«, »Vizija«, »Iluzija«, »Sapfo«. Interesantan je njegov odnos prema Kranjčeviću i njegovoj poeziji. Posebno jak utjecaj Kranjčevića na Ćatića vidi se u socijalnoj poeziji. Ista tematika ne samo u smislu istovrsnosti tema nego i u smislu identičnosti pjesničkog stava. Takva je pjesma »Zimska slika« koja se završava stihovima:

Sirotinjo, hodi k meni, na mom srcu ogrij
ruke, jer toplo je srce moje a vrela je
moja duša.

Kranjčevićevu snagu i samosvijest postigao je Ćatić i u pjesmi »Dva soneta«, koji su upravljeni protiv tiranije i farizejstva.

Visoko čelo samosvijest mi kruni
Srce nemirom demonskijem bije!
U njemu gnjev se proti tiranstvu buni
I mržnja protiv farizejstva vrije.

Ja nikad neću na koljena pasti
Ni pokloniti se pred ičijom silom
Ja apostol sam ponosa i časti...

Ako usporedimo koju strofu Kranjčevićeve pjesme »Iseljenik« ili »Moj dom« ili »Krist djetetu u crkvi«, zapazit ćemo u Ćatića karakterističnе inverzije riječi radi ujednačivanja ritma s Kranjčevićevim pjesmama.

Na krilu, poletnog duha beskrajne u regione,
Kad mirijade zvijezda geniju svijetle pute,
On je hrlio živo i tamo vasione
Rješavao tajne krute.[38]

Kud si zalutalo dijete? Što će na mramornoj ploči
Pamučno, tvoje koljence? Čemu da anđeli
sliječu klecat po hasuram amo, žive da uzdišu
oči, mrtvom po oltarskom cviječu?[39]

I Ćatićeva pjesma »Težaku« ispjevana je pod utjecajem Kranjčevićeve pjesme »Radniku«:

Sto put ti blago!... U tvom nastojanju
Spas je i sreća c'jelog roda Tvoga;
Daj pruži meni vr'jednu ruku, na nju
Da spustim cjelov poštovanja svoga.

Vidimo da Catić kao i Kranjčević promatra čovjeka — radnika ne više kao patnika — nego kao pobjednika.

Amo ruku, junače, pruži žuljnu,
Amo ruku, nabore da ti mučne
Pjesnikova drhtava usna, druže,
štujući ljubne?[41]

Ideja slavljenja težaka—radnika koji je pokretač svega, ali nepriznat, ponižen i uvrijeđen, ima svoje duboke korijene u slavenskom svijetu. U to vrijeme, dok je Ćatić pisao svojega »Težaka«, braća Antun i Stjepan Radić osnivaju Hrvatsku seljačku stranku. Položaj slavenskog seljaka je bio teži nego onog na Zapadu. Tada je socijalna problematika bila u slavenskom svijetu zaoštrenija nego drugdje i zbog toga velik dio poezije u to vrijeme vuče korijen iz idealizacije pojma rada kod jednostavnog i poštenog svijeta temeljnog za život svakoga, ali nepoznatog i malo priznatog. Tu tematiku nisu iscrpili »hrvatski modernisti« — nego ta tematika okuplja naše vodeće književnike od Kranjčevića preko Krležinih »Balada Petrice Kerempuha« pa sve do naših dana.

Koliko je Ćatić volio Kranjčevića, svjedoči nam Salih Mešić:

Od naših književnika je neobično volio i
poštivao Kranjčevića. Kad je bio u »ćejfu«
često bi citirao Kranjčevićeve stihove pa
i čitave pjesme. Jednom prilikom je bio
u »ćejfu« u našem društvu i mi se zdogo-
vorimo da pokušamo pred njim omalovažiti
Kranjčevića i da vidimo kako će reagirati.
Nagovorimo njegovog mlađeg školskog druga
iz šerijatske škole s kime je on bio in-
timniji od nas da mu prigovori kako može
tako veličati i obožavati Kranjčevića kao
»Vlaha«. Na to je on skočio bijesan kao ris
i htio za uvredu da fizički obračuna s
ovim našim drugom rekavši: »Što Vlah, ka-
kav Vlah, to je moj Bog.« Jedva smo ga
umirili i dokazali da je to bila samo šala.[42]

Oba pjesnika otklanjaju ljubav koja im se nudi, no razlozi odbijanja su ipak različiti. Jorgovanićevi su moralističke naravi: cvjećaricu Fioraju, odbija stoga što na njezinu licu vidi »trag žestokih izgorjelih strasti« koje je stekla na »trgu bestidne sramote«, iako su mu crte njena lica, kako veli, drage. Međutim Ćatićevo odbijanje istodobno je dublje, sudbinskije odricanje. Premda ne iskazuje svoju ljubav bogatašici, ona je ipak nazočna u stihovima kojima izražava bojazan da bi ta žena morala dijeliti s njim njegovu neimaštinu. Razlog Ćatićeva odbijanja jest također moralne naravi no. korijen mu je, nedvojbeno, u društvenoj razlici. Ćatić ne samo da je bio pod utjecajem hrvatskih pjesnika nego je i sam utjecao na druge, »Uz Musine stihove«:

Ah, daj mi mira, Fioraja,
Ah, Fioraja daj mi mira,
Traž drugoga si kavalira
Tvoj pogled mene ne opaja.[43]

Ne gledaj me, ljepote ti tvoje,
Jer tvoj pogled mir mi samo muti.
Ne gledaj me, jer do tvog su skuta,
Mom sevdahu zagrađeni puti![44]

Dosta ima sličnosti i s Jorgovanićem, npr. pjesma »Jednoj bogatašici« podsjeća na Jorgovanićevu Fioraju, što je nastala točno godine 1875.

Ja nijesam sanjar, na sunčanom traku

Što zida sebi dvore od biljura;
Ta ja sam patnik kog po crnom mraku
Na lednom krilu silna vitla bura...

I nehotice nam se javlja pomisao na kasnije Ujevićeve:

Nisam li pjesnik, ja sam barem patnik...

Kod Ujevića, koji je od svih Ćatićevih suvremenika pokazao najviše zanimanja za nj, vidljiv je i njegov utjecaj. Ne samo da je Ujevićevoj antitezi pjesnik-patnik korijen u Ćatićevoj sretnik-patnik, i ne samo da se u Ćatićevim sonetima »Moja vila« može naći stihova koji neodoljivo podsjećaju na neke Ujevićeve iz »Leleka sebra« nego se taj utjecaj očituje i u uporabi turcizama kod Ujevića, koje je Ćatić prvi uveo u hrvatsko pjesništvo. Dotada su turcizmi upotrebljavani samo zato da bi se naglasila lokalna boja, kao u Mažuranićevoj poemi »Smrt Smail-age Čengića« kako je to već i Horvatić istaknuo. Ćatić ipak ne preza da istodobno upotrijebi riječi iz simboličke zaklade ili da spomene osobe iz antičke mitologije (čemu je također podrijetlo u simbolizmu) uz izrazite turcizme, dotada nepoznate u našoj književnosti. Nije naodmet spomenuti da se turcizmi u Ćatića češće javljaju u njegovu zagrebačkom periodu i nakon njega, što upućuje na mogućnost da su ga na to potaknuli svojim proislamskim stavovima starčevićanci, s kojima je drugovao i kakvim se sam osjećao. Uz utjecaj Ćatića na Ujevića valja još zabilježiti da je upravo Ćatić svojim esejima o turskoj i perzijskoj književnosti i prijevodima iz tih literatura upoznao Ujevića s nekim pjesnicima koje Ujević češće spominje, kao što je to Galib Dede. Ujevićevo pisanje o Ćatiću je jako simpatično. Ujević se nekako kaje što se Ćatića nije razumjelo — i nije se prema njemu najbolje postupalo. Ujević s poštovanjem piše o Ćatiću kao da mu na nečem zahvaljuje:

Među pjesnicima ove škole obično se zaboravlja ime Muse Ćazima Ćatića; s te strane ga najviše obrađujem u novom Beharu, god. X, br. 1 — 5, 1936.

Ili u izostavljenom fragmentu iz članka »Hrvatska mlada lirika«, 1954:

Hrvatska mlada lirika ipak ima neku vidljivu prazninu: U njoj nema Muse Ćazima Ćatića. Osim svoje »narodne« žice i druge, više kranjčevićevske, Ćatić je imao i onu artističku, a ta je došla do izražaja u nizu soneta, koji su izašli u Biseru (1913—1915) a po kojima on potpuno spada u ovu istu artističku skupinu. Premda su te pjesme izašle tada, one su napisane ranije (1911).[45]

U knjizi XVII iz Sabranih dijela — u autobiografskom fragmentu »U septembru 1909. došao sam u Zagreb«:

U to vrijeme 1909 — 1910. viđao se Ćazim u Zagrebu vrlo često u društvu s Rudom Štagljarom i mladim književnicima. Svi Hrvati iz Bosne studenti bili su u Zagrebu uz Starčeviće ipak Bosanci... Vremena su bila teška, za mlade književnike... Prijateljska pomoć nije mogla izostati Musi, koji je važio kao dobar poznavalac orijenta; ali Musi koji je imao nesrećnu prirodu poput više trudbenika iz toga vremena prijateljska pomoć nije mogla biti dostatna. Tada se, naime bez falsifikata, i u mejhani znalo da je to temperament, dert, sevdah, mehrak..

Mnogi su pjesnici važili kao autentični prijatelji čaše i krigle i vrli nazdravičari (Harambašić, Vidrić) a iz predratnih studentskih vremena još se sjećamo ispičuturskih podviga pokojnog Marka Obradovića, Muse Ćazima Ćatića kada 1910. u Jazlu u Gundulićevoj ulici pjevaše: udaralo ture uz tambure, tambure su od suhoga zlata a strune su kose djevojaka. Tako je to bilo u eri grabancijaša, kada se još smatralo da su dar i čestitost vezani uz čašu vina i uz naglašenu nastranost.[47]

U »Sabranim djelima«, knjiga VII. na strani 292. Tin Ujević piše:

Uz Salka spomenut ću Musu Ćazima Ćatića, koji je umro 6. travnja 1915. u 37. god., života tadašnjeg reprezentanta bosansko-hercegovačkog Parnasa, o kojem sam napisao esej, tiskan u dva broja Novog behara. Od Ćazima pa do Salke pojavio se veći broj pisaca u prozi no mnogi se nisu održali ili su samo bljesnuli a zatim naglo ugasili.

Ujević često govori o Ćatiću u svojim pjesmama. U pjesmi »Improvizacija u katakombi« II, Sabrana djela, str. 314—319, u devetoj strofi pita:

Pio je August Harambašić. Pio je vrli
umjetnik Lacko Vidrić. Pio je A. G. Matoš.
Pio je Musa Ćazim Ćatić. A narod, on
se pjesnicima najviše divio kao pijancima...
Umrli su Lacko Vidrić, Musa Ćazim, Donadini, drugi, žive, piju i pit će. Ja pijem i umirem svakog dana, bez mogućnosti
da umrem, pijem do neiznemoglosti, mene
vino još jača i razvija. Tjelesno mi donosi skoro onoliko koliko mi duhovno oduzima.

U napisu »Banketokracija i cvjetanje kulture banketa«, Sabrana djela, knj. XVIII, str. 132—133, Tin Ujević piše:

Je li ovdje, rumen Lacko Vidrić drijema
Ili Musa Ćazim sevdalinku snatri?
Klerik Donadini nov igrokaz sprema?
Ili Martin Luther pripravlja se vatri?

U pjesmi »Zebnja promenada na dolasku kometa«[48]:

— Stol: za čašom vode pjesnici soneta...
Ništa ne ometa let do svake mete
— I Ljubo, Krešo, Karlo i Nikola se dižu,
Stihovi kraju svijeta se nižu,
I nude listak Musi Ćazimu Ćatiću
1910. data Nirvane
Potpis pod drugom tercinom.
Brzo kataklizma, za slavni čin platit ću
Stihotvorstvom odličnom vještinom.
Šteta što nam riječi sevdalinski Musa,
Nisu primjeren nagovještaj trusa.[49]

No nije došao kraj
Devetstodesete 19. maja,
Istom kasnije smo svi stigli do kraja
Kada se zemlja sama sruši,
Dok dim paleža sve nas guši,
A Musa do raja
Došla je 12, 13, 14 —
A istom kasnije došla prava kriza.
Kometu smo gledali iz bliza,
No ubrzo nam oku nesta
I nevidljiva posta svaka meta.
Musa je pošao za zvjezdanim repom,
A ja sam svijesno s praznim džepom,
Nad čepom.[50]

Musa Ćazim Ćatić je surađivao u mnogim hrvatskim književnim časopisima: Domaće ognjište VI/1905—1906, br. 7, 9, VII/1906—1907, 8; Pobratim XVI, 1905—1906, br. 8, 9, 14, 18, 19; Sijelo II/1905—1906, br. 3, 7, 9, 10; Prosvjeta, 7, XVII/1909. br. 13, 15; Mlada Hrvatska II/1908—1909, 9/10, IV/1911, 5, 7, III/1909, V/1912, 3; Hrvatska smotra 1908, IV/22 — 24; Savremenik VI/1917, VII/1912, 12.

Odani sudrug boemskih dana i noći Musa Ćazim Ćatić odužio se svom nešto starijem pjesničkom idolu sa sonetom »Matošu«. Svom »dragom Silviju« odužio se krasnim nekrologom u kojem naglašava svoje hrvatstvo i teško žali za smrću koja znači veliki gubitak za hrvatsku književnost.

Oh, blijedi pobratime muza, u hramu ljepote drage
Na grudima sa zvučnom lirom tamjan je palio Febu,
I tog se tamjana miris ko dašak duše mu blage
Dizao dalekom nebu.

On, pjesnik ljubavi, koja ko oganj medžuski gori,
Nejake, radnike, slabe na svom je srcu grij'o;
A gdje se sa tamnom laži vječna istina bori,
On joj je barjaktar bio.

Na krilu poletnog duha beskrajne u regione,
Kad mirijade zvijezda geniju svijetle pute,
On je hrlio živo i tamo vasione
R'ješavao tajne krute.

Ozgor je orlovskim okom gledo zemnog života
Potpuno jasnu sliku pod velom prašine tmine;
Gledo je svoj mili narod, kako se u klupku mota
I jarmom pod tuđim gine.

Pa to ga u srcu peklo i on je pravde Bogu
Dizao pred oltarom pehar bola i tuge,
Isko je Hrvatstvu svome slobodu zlatnu i slogu:
Dan posl'je noći duge.

Al vrijeme njegova žića vrlo je kratko bilo,

Jer kad je na zrenik svoje gigantske snage stao,
Na liri pukla mu žica, a duhu klonulo krilo
I on je ko listak pao.

Danas mu hrvatska vila viš groba jada jade,
Za suzom suza s oka poput kiše joj kapa —
I vila skuplja suze, pa ih u tužne kajde,
U smrtno opijelo stapa.

Tu sliku u mašti gledeć i jedno islamsko d'jete,
Štono ga s pjesnikom mrtvim jezik i povijest spaja,
Ko zadnji pozdrav evo ovaj mu vjenčić plete
Od suza i uzdisaja:

Slava ti Silvije dragi! Velikom duhu Ti slava,
Koji se k'o golub sada u carstvu etira vije!
Nek t'jelo trošni ti pep'o spokojno, slatko spava,
Njeg zemlja hrvatska krije.[51]

Ova pjesma upućena Kranjčeviću oponaša namjerno Kranjčevićev slog, kao što i sonet Matošu nastoji biti matoševski.

Suvremeni hrvatski pjesnik Dubravko Horvatić piše o Ćatiću sljedeće:

Nastavljajući liniju Jorgovanić — Harambašić — Kranjčević, plaćajući, kao sin svog doba, obol simbolizmu i modernoj, koristeći neke Matoševe i Vidrićeve zasade, učeći od Baudelairea, što je već i Ujević istaknuo, ali i od Poea (»U mom ateliјeru«), Musa Ćazim Ćatić djelovao je mnogima samo kao epigon. Usuđujem se reći da ni Kombol, ni Delorko i Tadijanović nisu dublje proniknuli u njegovu liriku, jer ga u tom slučaju ne bi izostavili iz svojih antologija.[52]

Ove svoje misli o pjesniku Ćatiću i hrvatskoj književnosti htio bih zaključiti jednom parafrazom Antuna Gustava Matoša, jednom mišlju koju je on izrekao na grobu Augusta Harambašića — a koja se može primijeniti i na sudbinu ovoga pjesnika:

Hrvatska smrt je i ovoga puta imala više
ukusa od hrvatske čitalačke publike.

BILJEŠKE

1. Ostala petorica bijahu, ovdje, poredani ne po nekoj vrednosnoj ljestvici već po godinama rođenja: Antun Gustav Matoš (1873), Vladimir Vidrić i Dragutin Domjanić (1875), te Milan Begović i Vladimir Nazor (1876).

2. Prvu pjesmu je objavio tek u dvadeset i prvoj godini, 1899.

3. Datiranje njegova dolaska u Zagreb nije čvrsto određeno. Čak i najpoznatiji znalac i stručnjak za »život i djelo Muse Ćazima Ćatića«, dr. Abdurahman Nametak se u tome, mislim, malo koleba. U pogovoru zbirci »Odabrane pjesme«, Zora, 1965. piše sažeto ovako: »Za Ćatića je od presudnog značaja bio njegov boravak u Zagrebu 1910. i 1911. godine.« U predgovoru izboru iz djela Muse Ćazima Ćatića, u ediciji »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, svezak 67, Zagreb 1966. od istog autora stoji zapisano, međutim, drugačije: Godine 1909. i 1910, proveo je u Zagrebu kao student pravnog fakulteta, ali ni jedan ispit nije polagao.« U uvodnoj studiji »Sabranih djela« M. Ć. Ćatića, Tešanj 1968, napisao je slično prethodnom podatku: »Uz potporu Ademage Mešića otišao je u Zagreb i 1909. i 1910. godinu proveo kao student Pravnog fakulteta, ali ni jedan ispit nije polagao.« Najbolji prijatelj i jedan od rijetkih svjedoka, sudionika i supatnika njegovog zagrebačkog boemskog življenja i kruga pisaca, Tin (tada još Augustin) Ujević sjećajući se svog »ahbaba« Muse u svom velikom eseju, do sada osim disertacije Abdurahmana Nametka i eseja Muhsina Rizvića »Musa Ćazim Ćatić između erotike i mistike« (Izraz, 1966, Sarajevo, br. 1), najopširnijem tekstu o pjesniku Ćatiću, prikazujući zbivanja i atmosferu u tadašnjem zagrebačkom književnom životu, neodređeno veli: »Bilo je to 1909. i 1910. u Zagrebu« — da bi nešto kasnije nadodao: »U to vrijeme 1909 — 1910. viđao se Ćazim u Zagrebu vrlo često u društvu s Rudom Štagljarom i nekim mladim književnicima« (Ujević, Sabrana djela XVII, fragment »U septembru 1909. došao sam«). Ove dvije godine također ponavlja još nekoliko puta. Npr. u istom tekstu, u drugom odlomku: »Ćatić je znao da sam 1909 — 1910. u Zagrebu živio s vrlo skromnim sredstvima.« Ili u drugom zapisu »Autofragmenti« (isto, sv. XVII, str. 12): »U Zagrebu 1909. nađoh Krešu Kovačića, S. Baričevića. Bio je tu i Musa Ćazim Ćatić i Rude Štagljar. Našli smo se s Karlom Häuslerom i Ljubom Wiesnerom.«

4. Marulić, X, br. 6, 1977, str. 455—458.

5. Musa Ćazim Ćatić, Sabrana djela I (Izvorna poezija — Prevodi pjesama i prepjevi), str. 306; Sabrana djela II (Izvorna proza — Prevedene proza), str. 320, Tešanj, 1968.

6. U eseju Tina Ujevića »Funus acerbum«, 1936, on spominje među primjerima rano umrlih pjesnika uz Galovića (27), i Vladimira Vidrića (34), između ostalih, i Musu Ćazima Ćatića (36). U literaturi o Ćatiću baš se ova dvojica spominju češće kao njegovi učitelji (Vidrić) ili pjesnički srodnici (Galović).

7. Izabrane pjesme, Sarajevo 1928, 180 str. (Priredio) Hifzi A. Bjelevac, životopis Hamdija Kreševljaković. Prigodne napise, nakon nekoliko nekrologa 1915—1916, u vremenu između dva rata pisali su: Hifzi Abdurezak Bjelevac, Sait Orahovac, Munir Šahinović-Ekremov, Rešad Kadić, Ivan Aziz Miličević, Ahmed Muradbegović, Edhem Mulabdić i Alija Nametak, Šemsudin Sarajlijić i još poneki manje znani zapisničari.

8. Rukopis doktorske disertacije dr. Abdurahmana Nametka o Ćatiću nosi već datum 1957, a 1965. je redigiranu verziju iste, objavio u knjizi »Musa Ćazim Ćatić« (studija), Tešanj, str. 199. I poslije toga uz pogovor knjizi »Odabrane pjesme«, 1965, Nametak je objavio još dva veća studijska teksta o Musi Ćazimu Ćatiću u »Izabranim pjesmama«, Zagreb 1966, str. 407—416, kao i u Sabranim djelima, I, 1968, str. I — X; a da bibliografske priloge posebno i ne spominjem, u svim tim edicijama. Među prikazivačima i ocjenjivačima te prve zbirke pjesama Muse Ćazima Ćatića, nakon skoro četrdesetgodišnjeg muka i zaborava bijahu između ostalog slijedeći poznatiji suvremeni srpski, hrvatski, i bosanskohercegovački kritičari: Kasim Deraković, Nasko Frndić (Republika, 1965, 10) Isaković Alija, Krnjević Vuk (Odjek), Palavestra Predrag, Feliks Pašić, Rizvić Muhsin (Izraz, 1966, 1), Smail Terzić, Vaupotić Miroslav (Kolo, 1966, 2), Vučetić Šime i drugi.

9. Prvi suvremeni književni povjesničar, koji je pjesnika Musu Ćazima Ćatića uveo na stranice književne povijesti, jest njegov suvremenik do danas nedovoljno priznati i zaboravljeni dr. Dragutin Prohaska (1881—1964) u svojem priličo osporavanom i književno-povijesno i metodološki kritiziranom »Pregledu suvremene hrvatsko-srpske književnosti«, Zagreb 1921, Matica Hrvatska. Tu nalazimo obilje nepoznatih i korisnih podataka, pa čak i sudova, koji nisu ni do danas izgubili svoju vrijednost. Na

stranama 275—276 nalazi se koncizni biografsko—estetski sud i o Musi Ćazimu Ćatiću, s ovim točnim zaključkom: »Ćazim Ćatić je jedan od najboljih pjesnika, s njim je muslimanska književnost stigla i izravnala se u svojoj književnoj kvaliteti s ostalom književnošću nemuslimanske jugoslavenske braće«. Od novijih pregleda suvremene hrvatske književnosti spominjem knjigu dr. Miroslava Šicela »Pregled novije hrvatske književnosti«, Zagreb 1966, str. 163, i u izdanju 1971, str. 163—164. U velikim književno-povijesnim monografijama dr. Muhsina Rizvića, danas neosporno najboljeg znalca muslimanske književnosti 19. i početka 20. stoljeća, u njegovim djelima »Behar«, književno-istorijska monografija, Sarajevo 1971, i u knjigama »Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine«, I—II, Sarajevo 1973, nalazimo oveći niz odlomaka i detalja o književnom stvaralaštvu Muse Ćazima Ćatića. U velikoj hrestomatiji—antologiji »Novija jugoslavenska poezija«, 1. izd. 1962, 2. izd. 1966, Zagreb, nažalost među skoro dvije stotine pjesnika Musa Ćazim Ćatić, bolji pjesnik od skoro polovice tamo predstavljenih pjesnika, nije zastupljen. To svjedoči o diskriminaciji prema njemu osobno i »muslimanskim pjesnicima uopće« u toj ediciji. Ipak »eppur si muove«. Poslije izlaska njegovih »Odabranih pjesama«, 1965, skromno, ali sve postojanije pjesništvo Muse Ćazima Ćatića pojavljuje se u antologijama i zbornicima. Evo samo nekoliko najzapaženijih 1966. — Antologija hrvatske poezije XX. stoljeća od Kranjčevića do danas, Zagreb 1966, Poezija Sarajeva, Sarajevo 1968, Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva od početka do danas, Zagreb 1970, te »Biserje muslimanske književnosti«, Zagreb 1971. U knjizi Giacoma Scottija, L'ombra dei Minareti, Siena 1970, prvim zbornikom bosanskohercegovačke književnosti na talijanskom Ćatić je također zastupan.

10. Tin Ujević, Musa Ćazim Ćatić, Novi behar X, br. 1—3, 4—5; 1. 8. i 1. 9. 1936.

11. Veliki Tin, Zagreb, Znanje, 1976, str. 53. Na slijedećim stranicama 56—57 Žezelj citira spomenuti Ujevićev esej o Ćatiću, a prije toga navodi iz pričanja Saliha Alića Tinovu verziju, kako ga je Ćatić odveo u Matoševo društvo. Prije toga olako i proizvoljno proglašava Musu Ćazima Ćatića, koji je ipak završio šerijatsku sudačku školu u Sarajevu 1908. g., »grabancijašom i ispičutorom« bez posla i zanimanja.

12. Tin opširno pripovijeda cijeli događaj, iz svog sjećanja na str. 213—214, SD, Znanje, Zagreb, sv. VII, 1965. Jedan Bosanac, katolik je Tinu na ulici u Zagrebu »kategorički izjavio«: »Od svih ovih mladih pjesnika i novatora, u koje možemo ubrojiti i Matoša, Ćazim je jedini pravi pjesnik i pjesnički talenat. Jer on jedini osjeća sa životom i živi, a svi su drugi verbalisti i ljudi zatvoreni u svoje apstrakcije: Svi su drugi izvještačeni, a on je iskren.« — Gornju je izjavu netko dostavio Matošu, očekujući da će se Matoš izjasniti protiv Ćatića. Ali se dogodilo suprotno (rijetki slučaj da Matoš opovrgne svoje pristalice ili hvalitelje): — No, pa kaj dečki, šta ćemo! Ja ne sporim da u tome ima jedna velika istina. Mi smo svi ljudi izučeni, ljudi istančanih nerava. S mnogo traženja, nategnutosti. Ćatić je iskren, životan, prirodan... On je od mnogih nas bliži zemlji, tradiciji, ukusu naših sredina. On je čovjek zemlje i krvi... Tin zaključuje: »Time je Matoš demantirao pomalo i sam sebe, ali točnije prestigao je sam sebe, uzvisio se, povrh svojih nastojanja, i onih koja bijahu od jednoga dijela njegove okoline.«

13. Croatica, Bibliografija, II, sv. 4—6, 7, 1976, str. 544.

14. Croatica, Literatura o A. G. Matošu, bibliografska jedinica, br. 328, odmah iza velike deskriptivne jedinice 326 — Augustina Ujevića: »Em smo Hrvati« (In meoriam A. G. Matoš) — Savremenik IX, br. 5, Zagreb 1914, Pjesma je Ćatićeva »Matošu« objavljena u listu »Hrvatska svijest«, Sarajevo, I, br. 7, str. 1, 1. 5. 1914. Međutim, ona se nalazi već u »Odabranim pjesmama«, Zora, Zagreb 1965, str. 91, gdje ju je trebao pronaći i pravo ime autora otkriti Dubravko Jelčić.

15. Osim tog najvećeg eseja iz 1936, pretiskanog 1966. u sarajevskom »Izrazu«, iz »Sabranih djela« VII, 1965, str. 201—224, Ujević ga je spominjao u kraćim ili duljim odlomcima slijedećih eseja, feljtona ili autobiografskih zapisaka: »Bog u flaši«, SD VIII, str. 50; »Funus acerbum«, SD VI, str. 212—213, SD VI »Moj pogovor lirskom dnevniku«, str. 292, u članku »Hrvatska mlada lirika«, SD XVI, str. 124. Potom u autobiografskim zapisima iz ostavštine: »U septembru 1909 došao sam«, sv. XVII, str. 77—78, »Autofragmenti«, XVII, str. 92, »Banketokracija i cvjetanje kulture banketa«.

XVII. str. 132—133. Zatim u feljtonima autobiografskog značenja u svesku XIV SD, — »Moja bolovanja«, str. 133 i »Bez anakreontike i skandalizma«, XIV, str. 221. Zatim u pismima Stanislavu Šimiću iz 1937 i 1938, SD XIV, str. 469 i 491. I konačno, na kraju ovog opširnog bibliografskog pregleda spominjemo da je Ujević u dvije svoje značajne pjesme unio lik Muse Ćazima Ćatića. U SD II, str. 314—315: »Improvizacija u Katakombi« (drugu: SD III: »Zebnja promenade na dolasku kometa«]19. svibnja 1910], str. 326—327). Pjesme su objavljene, prva 1940 u Zagrebu, a druga 1935 u Sarajevu, u listu »Novi behar« IX, br. 7—8, manje od godinu dana prije njegovog velikog i već često citiranog eseja o Ćatiću.

16. Tako ne nalazimo ni spomena Ćatićevu imenu, osim kod Tina Ujevića, nigdje, ni u dva zbornika posvećena A. G. Matošu. Niti u prvom »A. G. Matoš — In memoriam o 20-godišnjici pjesnikove smrti«, Zagreb 1934, ni u drugom »Uspomeni A. G. Matoša«, koji je priredio dr. Branimir Brlić u ime odbora za podignuće spomenika Matošu, Zagreb 1938, str. 160.

17. Tako ne spominju Musu Ćazima Ćatića u nizu njegovih feljtona o Matošu, kao ni Nikola Polić u svojim »Susretima s A. G. Matošem« i »Iskopinama« (vidjeti knjigu 85 u »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, Wiesner, Polić, Donadini, Zagreb 1970), kao i Sabrana djela Janka Polića Kamova, sv. I, predgovor, Nikola Polić, Rijeka, Otokar Keršovani, 1956, Karlo Häusler u svojim »Uspomenama na A. G. Matoša ne zapisuje u svojim sjećanjima na Matoševo društvo oko 1909—1911, Musu Ćazima Ćatića. Taj minijaturni Eckermann našeg Rabbija i »šefa« zagrebačke književne boeme, po vlastitim zapisima, ali i po sačuvanim njegovim pismima kod Matoša (obratno Matoševa se kod Häuslerove supruge nisu sačuvala) bio je uistinu najodaniji pratilac i Matošev savjetnik u tim godinama, ali nigdje u podrobnim opisima i anegdotama baš iz tih godina nije zapazio prisutnost Ćatićevu u Matoševu društvu.

18. Žeželj je autor ne samo spomenutog »Velikog Tina« već i životopisnih povijesti Ive Vojnovića, Vladimira Nazora i A. G. Matoša. U potonjoj u pretposljednjem poglavlju »Povratak«, gdje opširno na stranicama knjige od 381—391 opisuje povijest te boemske družbe mladih pjesnika, grabancijaša i kavanskih »Zgubidana« uz imena Häuslera, Kreše Kovačića, Wiesnera, Tina, Pjera Križanića i drugih, nema spomena o Musi Ćazimu Ćatiću.

19. Vidjeti katalog izložbe A. G. Matoš (Originalni rukopisi, Bilješke, Pisma, Dokumenti, Fotografije, Izdanja djela, Zagreb 1954, str. 48).

20. Rad JAZU 310, Zagreb 1957, str. 5—145.

21. Tin Ujević, Musa Ćazim Ćatić, Sabrana djela VII, 1965, str. 205, 208, 209.

22. »Bio je (Musa Ćazim Ćatić; A.K.) vrlo poznat u krugu oko Matoša... Ćazima se tada brojilo ili moglo donekle ubrojiti u Matoševu grupu.« (Tin, ibid., SD VII, str. 211).

23. Ćatić, Proljetni soneti, Osmanu Đikiću, Gajret 4/1911, 13—14, 196—197.

24. V. Vidrić, Bako vodi pjesmu.

25. Vladimir Vidrić, Noturno.

26. M. Ć. Ćatić, Majsko jutro.

27. V. Vidrić, Jutro.

28. M. Ć. Ćatić, Grijeh.

29. V. Vidrić, Grijeh.

30. M. Ć. Ćatić, Pejsaž.

31. V. Vidrić, Dva pejsaža.

32. M. Ć. Ćatić, U Sahari.

33. Petar Preradović, Putnik.

34. Matoš, Poznata neznanka.

35. Ćatić, Venus.

36. Matoš, »Canticum Canticorum«.

37. Ćatić iz ciklusa o ženi: Kleopatra.

38. Ćatić, Kranjčeviću.

39. Kranjčević, Krist djetetu u crkvi.

40. Musa Ćazim Ćatić, Težaku.

41. Silvije Strahimir Kranjčević, Radniku.

42. Pismo Smaila Mešića nalazi se kod autora ovog rada. Smail Mešić — pismo

Abdurahmanu Nametku, 18. 1. 1956.

43. Jorgovanić, Fioraja.

44. Ćatić, Jednoj bogatašici.

45. Tin Ujević, Sabrana djela, sv. XVI, str. 42.

46. Tin Ujević, Sabrana djela, sv. XVI, str. 124.

47. Tin Ujević, Sabrana djela, sv. VIII, str. 50, »Bog u flaši«.

48. 19. svibnja 1910. objavljeno je u Novom beharu, god. 9, str 7—8, str. 103, 1935.

49. Ujević, nastavak pjesme »Kraj svijeta«.

50. Str. 326—327.

51. M. Ć. Ćatić, Silvije Strahimir Kranjčević, Behar 9/1908 — 1909, 15, 230.

52. Marulić, X, br. 6, 1977, str. 458.

Tone OTOČAN

Opsjela me željomora

I.

U zatonu Burinboka
nesanica znojna lica
uprla se o struk kroka:
poteže se migavica.

U zanosu od cvrčila
zavrje prizor od obilja
strgna blaga i mrčila:
draž udvoje — san i zbilja!

S ruba jave prebir — bajka:
škripa iga i rokoča,
zov galeba i štrkoča.

A još dalje, iz prikrajka,
razdragana tlapnja dašće,
zahuknu zrcalo: daž(d) će!

II.

Planinom se razastrli
oblaci ko biljci,
po vrsima tek zamrli
mrtvoglavi ljiljci.

Oplinulo preko dvora,
južni vjetri pušu,
opsjela me željomora,
rastrže mi dušu:

lovio bih (kada spline)
pod Rtićem žotre;
oblačine s vrh Planine
mrgodno me motre.

III.

Ča će i iće, ča će piće
kada tunja se odmiče?!

Gle, na buru zaokriće;
podlanica uz kraj skiće,
na prstavca se zaliće...

Kad na tunji zakopiće,
kad na tunji zalaskiće,
ča će iće, ča će piće?!

TUMAČ MANJE POZNATIH RIJEČI:

Krok = konopčić (pripasan služi ribaru pri potezanju migavice); migavica = mreža potegača; strgno blago = bijela riba (sarag, pic, luben, podlanica, zubatac itd); mrčilo = glavonošci (hobotnica, sipa i lignja); rokoč = rukohvat vesla; štrkoč = svračak; Planina = Velebit; žotra = knez (riba); tunja = povraz, ometac; podlanica = lovrata, orada (riba); Prstavac = = šljanak (školjka).

Spačva

(Na spomen šumaru dru Ivi Spaiću)

Šume šume s proljeća, s jeseni.
I oblaci ponad Spačve plove.
Šume šume u dolu, u meni.
Svako stablo djetinjstvo nam zove.

Minu vrijeme. Život škrti ode...
Pate šume s gubara i suše.
Tiho sniju nujne, crne vode.
Sve je teži teret ponad duše.

Šume šume. Riječ se tvoja stiša.
I zamuknu. Starci, gle, othode.
Opet proljet. Zelengrane. Kiša.
Da l' još vile šumom kolo vode?

Mašta. Doziv davnih, vedrih dana.
Čemer. Odziv godina u padu.
Sve ožiljci starih, ljutih rana,
sve spomeni o strepnji i jadu.

Šume šume s proljeća, s jeseni.
Šume stenju, stabla im se ruše...
Al' na Spačvi u lišću, u sjeni —
vječno osta dio tvoje duše.

Tomislav DOROTIĆ

Još uvijek svake noći...

Još uvijek svake noći
prije molitve
u tuđini uspomene prebirem
i pitam
što u zemlji dalekoj uzalud tražim
i zašto u nepovrat skitam
samoćama...

Izgubljen
u tišinama tuge
pticama se jadam
i svaku noć povezujem
svilene niti sna
(tanke, isprekidane, duge)
dok ne svane zora,
tiho patim...

Lastin let preko mora
često pratim —
i umoran se budim.

Krležin »prijekor« o. Plenkoviću

U br. 2/253 naše revije PZB je čitateljima kratkom bilješkom objavio odlazak u vječnost dominikanca o. Zlatana Plenkovića (umro je u Korčuli 30. XII. 87. u 74. g. življenja).

Plenković je bio čovjek pera i glazbene kulture (vodio je i pisao za crkvene zborove mladih pri raznim samostanima), misaon, meditativan redovnik, ali i biće zdrave ljudske topline. Kao duhovnik ponirao je u čovječju dušu. Uz o. Randa Paršića godinama je bio urednički stup naklade »Istina« na Korčuli, gdje su izašla i njegova razmišljanja o Majci Božjoj i kratki govori za sve tri liturgijske godine, te druga njegova izvorna djela, a u Zagrebu još i nekoliko prijevoda velikih francuskih mislilaca (Pascal, A.M. Boguet i dr.)

Kad su iza rata dominikanci preuzeli na čuvanje drevnu crkvu sv. Jeronima i samostan augustinijanaca na Trgu Riječke rezolucije, o. Zlatan je tada tu bio jedan od prvih dominikanaca u Rijeci. Veoma se zauzimao za obnovu i uređenje drevnog samostana.

Prikupljajući sredstva za tu osnovu zapuštenog samostana i crkve išao je i Krleži — za preporuku.

Radi lakšeg pristupa — pošao je u civilu.

Sve je išlo u redu. Ali kad je Krleža — zaljubljen u spomenike naše vjerske starine, kako je to pokazao osobito kod priredbe zadarskih dragocjenosti za izložbu u Parizu, — doznao da je posjetilac u civilu dominikanac, brzo će, gotovo »prijekorno«:

»Pa gdje vam je vaš habit?«

Ne jednom je to pričao o. Zlatan, kojega je to Krležino reagiranje još više ukrijepilo u njegovoj odanosti bijelom dominikanskom habitu.

Dijete najsunčanijeg mjesta, drevne neostarive hvarske Sv. Nedije — »Plaže«, duhom i cijelim bićem plemenit čovjek, volio je zdravu prirodu, osobito m o r e i sve posle oko barke. Posljednjih godina u tome mu je nešto nedostajalo, a to nije mogao lako podnositi... stoga je i otišao prije...

Stanislav ŠODAN

Istina je negdje drugdje

U početku bijaše Riječ. I Riječ bijaše od Boga.

A onda, počeo je čovjek. Homo sapiens.

Ah, kako smo zaboravili? Bijaše to najveće onodobno dostignuće. Silan izum tek krenulog čovječića. Vatra!

Koliko li je samo toga trebalo protrljati da bi se uspjelo oponašati tek jedan zalutali udar groma!

Plamen postade vrhunac spoznaje. Znati upaliti vatru značilo je biti NAJPAMETNIJI MEĐU SEBI RAVNIMA! I životinje su uvažavale one s vatrom u ruci.

I tako je zasvijetlila povijest. Čovjek se ogrijao.

Ah, koliko li je tek čovjek sretan bio kad je ugledao vlastiti palac! Ta, on može granu u ruku primiti. Čak i batinu! Koliko li je tek to bilo otkriće tada još uvijek sirovog i svježeg čovječjeg uma.

(Neki su palcolozi zbog ovoga skloni tvrdnji da je to najvažnija razlika između čovjeka i životinje!)

I sretan bijaše čovjek što nema kopita ili papke. Uostalom, nemojte mi reći da poznajete veće otkriće!

Proučavao je čovječić tek otkrivenog sebe. I ženu je otkrio. I žena je otkrila njega.

Koliko li je to bilo saznanje!

I dogodi se prvi put u povijesti. Žena rodi čovjeka. Dakle, čovjek stvori samoga sebe.

E, to je već nešto značilo!

A nakon što je ugledao samog sebe u obrisima vode šumskog potoka, ponosno je uskliknuo: »Ja čovjek!«

To je ujedno značilo i opasnost, jer nakon što je na drvetu bila samo jedna banana, a dolje puno gladnih usta, počelo je.

Čovjek je mlatnuo čovjeka! Svježeg mozga bilo je na sve strane. Krv je potekla.

I pojaviše se prvi pećinski grafiti. (Ne dokazuju li današnji grafiti da se povijest vrti u krug, i da smo zapravo opet u pećini!)

Čovjek se počeo diviti svojim crtežima. Ljubomorno je pogledao vlat trave koja je drhtala pod jutarnjom kapljom rose i uzdahnuo:

»Što je to, ja to mogu bolje nacrtati!«

I legenda kaže, tako je malo iza čovjeka krenula i umjetnost. A to je već nešto značilo.

Osobito se to vidjelo kad se čovječić smjestio u polis.

Gomile nastranih umova stvorile su ljudsku pamet! I pod biljegom te pameti mi i dan-danas tumaramo poviješću. Polis nam je tetovirao um. Za svagda!

Novi urisivački ubod bio je — mislim, dakle jesam.

Čovjek je konačno otkrio vlastitu glavu.

Time su i pećinski slikocrti dobili na značenju. Njihov autor bila je ljudska tzv. misao. Nijedna životinja to nije mogla sebi atribuirati.

— To sam ja stvorio kad sam bio ushićen! — zaključio je anthropos aisthanomai.

— Tebe je stvorio Bog! — jeknu povijest.

— Mene!? — prenu se čovjek.

— Ne brinite se, tjeskobni, za sutrašnji dan, nek se sutrašnji dan brine sam o sebi! — opet grunu netetovirani glas.

Razbježaše se obilježeni. A bijaše to Prvi koji je sve shvatio. Nikakve škole nije završio osim što je ponekad cijepao drva, a znao je sve. Kad su ga pitali — tko si? — odgovorio je: »Ja jesam.« Ali, čovjek ga nije shvatio. Urisi su bili i te kako duboki. I povijest se nastavila. Na isti, svoj način. Opet su najpametniji ispred svoga imena gomilali raznorazne priloge kao dokaze za što su sve pametni.

Čovječići su se opet razmnožili i, umjesto spoznaje, čovječanstvo je dobilo različite tipove utjehe.

Na pladnjevima povijesnih zabluda počeše se servirati estetski zaboravi. Stvorena je znanost(!?) o lijepom. Najuspješniji ljudski surogat Boga.

Svirajte da vam bude lakše!

Pjevajte da vam bude lakše!

Crtajte da vam bude lakše!

Pišite da vam bude lakše!

Čitajte da vam bude lakše!

Ili, jednom riječju, uzdišite da vam bude lakše!

Zaista, kažem vam, estetika ne ide dalje od uzdaha. I ne može. A ponekad je teško razlikovati uzdisanje ili štucanje, naprimjer. Hej, vi, ljepotani duha, svojim versima, bojama i notama, stvorili ste lažnog boga. Taj vaš bog možda i može pobijediti na nekom provincijskom sajmu ljepote. Sa svim svojim estetskim puderom, on možda i uspije šarmirati poneki nevini pogled, ali tko ima oči, taj će vidjeti!

»Zaista, kažem vam, tko ima uši, neka čuje!«

Istina je negdje drugdje.

Džemaludin LATIĆ

Čador

Tvoj čador natkrilio čitav zemni šar:
pod njim spavam dok se ne prekine san
pa iz Bašča Osam voćem tažim ah
i sladim se bolje nego padišah!

Mirko VALIDŽIĆ

Aforizmi od A do Ž

Augustinu Korparu
(+ 8. 2. 1988. u Brezovici)
umjesto nekrologa

Prikaz o petoj i posljednjoj knjizi aforizama Augustina Korpara napisao sam za »Marulić« prvih dana veljače 1987. Moj je prikaz čekao na objavljivanje zbog opširnog članka našeg uglednog pisca Ante Sironića o svim Korparovim knjigama aforizama koji je i objavljen prošle godine. Nagla i zloćudna bolest koja se pojavila sredinom 1987. učinila je završnicu Korparova života u prvim danima 1988. Neizmijenjen prikaz njegove pete zbirke aforizama »Od A do Ž« nek bude i moj cvijet prijatelju i kolegi na njegovo obilato ostvarenje na području aforizama, čime je nezaboravno obdario suvremenu hrvatsku kulturu i književnost i time još jednom potvrdio da katolički svećenici stoje poput čelnika na obogaćenju baštine naroda iz kojega su nikli i za koga su živjeli.

* * *

Smion i pomalo izazovan naslov. I poprilično neobičan. Mogao bi netko naivno pomisliti da su tu zbijeni »svi aforizmi ciloga svita«. Takvih naivaca valjda nema. Iako je *Augustin Korpar* poznat (bio) kao domišljat kozer, šaljiv u dosjetkama, spreman na bujnu veselost, ipak naslovom svoje *pete* (!) knjige aforizama nije imao ni u snu želju da bilo što reče, osim zgoljne istine. A ta je: svoje najsvježije ili najnovije aforizme naslovio je i poredao slovima naše abecede. Baš onako kako smo u prvoj početnici naučili: od A do Ž. Dakle, 29 poglavlja-jedinica. U svakoj pojedinoj cjelini (A, B, C, itd.,,Ž) svaki aforizam počinje istim početnim slovom. Nesumnjivo i artizam uz svojevrstan sadržaj.

Mogao bi netko pomisliti da je to žonglerstvo, poigravanje, ekzibicionizam ili nešto slično. To je samo vanjski nedomišljeni dojam, prvi, prolazni. Korparu nije bilo lako smišljati i nizati aforizme, pogotovo s njima ispunjati knjige, bez obzira na rekorderstvo, o čemu on i nije sanjao. Njega je u slaganju aforističkih cjelina uvijek vodila određena tematika. A naslovljavanje imalo je i sadržajni i formalni karakter.

Abecedne markacije u ovom petom svesku ne vezuju ispisane misli, već ih samo drže u određenom nizu. Time je i lakše i teže vući pređu misaonih domišljaja.

Stalna Korparova zauzetost ispoljava se s jedne strane prema nadsvijetu, duhovnim stvarnostima; a s druge strane prema središnjici svemira — Čovjeku. Ne diviniziranom u hegelovskom poimanju ili operušanog u materijalističkoj dedukciji. Njegov je Čovjek stvarni, postojeći u vremenu i prostoru, živi, duhovno-tvarni, pravedni, grešni, umski nadaren, slobodnom voljom osmišljen, nevezan, sukobljavan, društveno vezan; kulturom, domoljubljem, radom prepleten i ne spleten, zemaljski i eshatonski upravljen, zbiljski mikrokozmos u makrokozmosu, ali uvijek stožina svemira, kako mu je Tvorac odredio. Korpar

se u ovom smislu i izrazio u jednom sažetom intervjuu. Neka aforizmi sami govore o svom ocu.

Moramo se složiti: *»Za istinu nema lijesa«.* (12) Ili: *»Na zemlji zapravo nema Gazde — svi smo samo prolazni upravitelji«.* (ib.) *»Ako je život robijašnica — smrt je osloboditeljica«.* (13) *»Boj bojuj sa sobom, a druge pusti na miru«.* (16) *»Jedno je pričati o istini, a drugo je živjeti istinu«.* (34) *»Ratno počinje u čovjeku, a završava na fronti«.*

Uočljivo je da Korpar obilato i brzo misli, lovi trenutke uzavrelih osmišljaja, ne ostavlja poticaje u praznini, bilježi i nastoji biti što sažetiji. Osobito je značajno da se ne ponavlja. Kao i u prijašnjim knjigama daje ponešto oduška literarnom žongliranju (čitave poprilično smislene stranice svaka riječ počinje istim slovom-glasom), poseže i za stihom. Ne želi se sputavati, voli slobodniji let.

Pojavljuje se pitanje: Hoće li Korpar sustati? On kao da naginje težnji: ne produljivati više s aforizmima. To »ka biva«, rekli bi dobri Bošnjani, negovještava i na naslovnoj i na poleđinskoj stranici korica ove pete knjige. Može on to pokušati i vjerojatno je da hoće, ali je u pitanju ono osnovno: da li će mu dozvoliti nutarnji poticaj, nutarnja prisila (jednostavno rečeno). A što, ako taj isti-drugi kaže: naprijed! U tom slučaju ne može biti neposluha! Taj skriveni a živi poticatelj rijetko se povlači. U konkretnom slučaju Augustina Korpara vrijeme će pokazati tko će biti jači. Moramo čekati. A možda i ne dočekati.

Nema sumnje da su aforizmi za književnost i kulturu svakog naroda zreo doprinos misaone i umjetničke i vještinske vrijednosti. I to specifičan. Aforizmi su svojevrsna književna, misaona proza. Bez njih bi riznica književnog izražaja bila siromašnija, kao i bez odnjegovanoga govorništva.

Augustin Korpar je kod nas u aforističkom stvaralaštvu na čelu ne baš brojne družine istodjelatnika. I kvantitativno i kvalitativno. Želja nam je (bila) da ne sustane. I da ima što više dobrih nasljednika.

* * *

Dodajmo:

On je otišao s pozornice života. Njegovo je djelo ostalo. I živjet će dok bude njegova naroda i naše književnosti.

Završimo ovaj prikaz i nekrolog s njegova samo dva aforizma:

Samo nastavak moga života poslije smrti
daje pravi smisao i mom početku.

Mirovina je svećenika bolest ili grob.

N. NEKIĆ

Gralov pehar

Perdidit antiquum litera prima sonum.

Obično se čini da se čovjek samim rođenjem udaljava od svoje sretne biti jer cijeli život čezne za djetinjstvom. Kad se do kosti ogoljele uspomene pojave sunčanog zimskog jutra u svojoj neizrecivoj, bolnoj i slatkoj obmani, čini se da je nestalo svega tužnog i pustog iz našeg djetinjstva a ostalo je samo ono što je i tada bilo nestvarno — slutnje, drhtaji duše, tajne misli, nadanja u neku još neviđenu, a meni dosuđenu budućnost. I ako se na travi, zbog čudne igre godišnjih doba, umjesto snijega pojave tratinčice, tako beznačajne u neko drugo vrijeme, bljesnut će kao kristali *snovi* u dubini mračne duše obnovivši davne slike. Kao u Gralovom peharu tajnovita tekućina našeg tijela doziva nostalgično djetinjstvo nekog nepoznatog *JA* koje je davno nestalo, ubijeno prozaičnim i tupim doživljajima.

Tako je kod većine ljudi.

Mirjam je o svom djetinjstvu mislila drugačije. Nije znala da li bi racionalno prihvatila da se cijelo to vrijeme ponovi sa svim detaljima, jer bilo je praznih i beznadnih dana, mučnih scena koje su na granici ljudske egzistencije skidale dostojanstvo s njenih bližnjih pretvarajući ih u glodavce i nesretnike koji zaudaraju po siromaštvu duha i duše. A najviše je bilo bola. Ako se vrati u najmračniji kutak sjećanja, tamo nalazi fizičku bol izmiješanu s tugom. Sve se to prelijeva i talasa kao sablasna tekućina u njenom tijelu zgrbljenom od djetinjstva. Mirjam tada nema predodžbu što se to s njom zbiva, samo vidi da je različita od ostale djece u selu. I dok druge majke hvale svoju djecu, njena odmahuje rukom — ah, ona moja nesreća!

Najranije sjećanje je staklenik prepun zelenila. Vani buja neki drugi život, a ovdje iza stakla ima lišća i cvijeća, ali to nije ono što Mirjam veseli. U toj kući koja nosi neko čudno ime baltičkih Slavena treba se Mirjam naviknuti da nije za pokazivanje. Zato će puno puta biti smještena u staklenik. Iz njega će često bježati u dvorište pa kroz bašču na livadu i potok. Tada nije znala da mušice koje iznad dugih vlati trave igraju naizgled besmislenu pletušu žive samo jedno sunčano poslijepodne i da su im svi pokreti bili suđeni još davno prije pojave na ovom svijetu. Pljesnula bi ručicama, a one bi se razmaknule i zaplesale malo dalje istu igru. Već tada je razlikovala pobožnost pravih voda i trava od onih iz staklenika, dubine neba koje se krililo nad njenim sitnim grbavim tijelom upijala čežnjivo jednim pogledom. Trava, trava, nebo, nebo... to je najljepše i najranije sjećanje. Čuvat će ga u snovima a oni će odigrati presudnu ulogu u njenom životu.

* * *

Već u bolnicama gdje provodi najveći dio godine i zbog čega se njeno djetinjstvo pretvara u dane velikog iščekivanja majke, te široke i jasno omeđene seljanke s bogatim suknjama koje razgrće prije nego sjeda, Mirjam spoznaje što je lažna nada. Ona to ne imenuje, ne zna nazive za sve nijanse bola, odricanja i razočaranja. I kao na vrtuljku koji je jednom došao u njeno selo gdje se u ludoj vožnji vinula uvis i pokušala rukom uhvatiti susjednu košaricu s lijepom djevojčicom čija je kosa vijorila na vjetru, plava i sjajna, tako i sada, za tih kratkih posjeta, ona pokušava uhvatiti svoju majku, privući se na njene grudi, u široko krilo, uz sjajna zrcala njenog prsluka. Svaki put je bolnička sestra odvaja od majke koja odahne čim zatvori vrata bolničke sobe. Onda nastupa grčeviti plač i šutnja.

Noću dolaze snovi. Boji se često.

Tako se puni njen pehar.

* * *

O tajni je krišom slušala još kao dijete. Ona stara Marija iz kućice uz rijeku dolazila je više puta njenom ocu i ulomci razgovora i svađa prodirali su u staklenik. Priča je s vremenom poprimila jasnije obrise ostavši ipak u izmaglici nejasnog i mitskog. Neki njeni preci doselili su iz baltičkih prostora. Brat i sestra. U selu se to nije znalo. Uzeše se. Tako se zače njen djed. Njega se sjećala i bojala zbog zloće koju je širio oko sebe. Pričalo se da je oteo zemlju staroj Mariji, sumnjivim poslovima proširio kuću i imanje. Selo je priželjkivalo kaznu za ta djela.

O toj crnoj krvi voljela je misliti na svom tajnom mjestu, sivoj ruševnoj kapeli, obrasloj dračem i bršljanom. Uz obale Save u čijoj se vodi ogledala ova ruina zamišljala je slike iz mračne djedove povijesti. U gustišu su se gnijezdile ptice i noću se javljale usplahirenim kricima, a vlaga i sjene ispreplitali se s mirisima trava i zemlje. Kupine su baš tu bile najveće i njihova crna slast razlijevala je pretvoreno sunce u ljepljivi sok. Nisu znali da tamo sjedi čitava popodneva i gleda u žute vode rijeke ispunjena čežnjom za nejasno lijepim u životu koje mora postojati. O tome su napisana jasna svjedočanstva u knjigama koje je čitala.

U lokvicama vode ogledala su se nebesa, oblaci plovili po beskraju, a njen pehar se punio i nikako da se zasiti, čuda stanu u njega, prostrana i neviđena.

* * *

Vlakovi su prolazili noseći sobom lica u daljine. Mirjam luta uz prugu i odlazi sa svakim vlakom. Dugo ga prati pogledom dok oko nje oporo mirišu impregnirani pragovi dozivajući je u sadašnjost. Malo niže od pruge stajala je dostojanstveno oronula gospodska kuća u kojoj je, kažu, nekada živjela bogata nasljednica. Zatvorena iza žaluzina ispraćala je prosce, a onda je jedne noći nestala netragom. Vele da je Ciganin-svirač bio. Mirjam misli o njoj i zavidi joj na hrabrosti.

Bože, kad dođe tužna jesen i ubije svu ljepotu ovog začaranog mjesta, kraj ruševine zahuji vjetar u praznim i golim krošnjama, potamni voda Save i nestane ptica, daj da i ja mogu otići, moli Mirjam uveče u postelji, daj da mogu otići...

* * *

Svoje izobličeno tijelo naučila je tužno voljeti. U petnaestoj godini otkriva Dostojevskog i on će ostati trajni i najdublji susret u njenom životu. Mistič-

na joj se duša pretvara u junakinje iz knjiga, pati, guši se, oslobađa i predaje. Sve je tu po njenoj mjeri — od bola do ushita. I postoji li uopće neka druga stvarnost, osim one naše, iako mi za nju ne znamo? Postoji li toga časa za Mirjam, za njeno crvoliko tijelo, neko primjerenije u koje bi taj ogromni pehar mirisne krvi, baš takav kakav jest, mogao stati? I što bi se dogodilo s mojom tekućinom u tom nepoznatom obličju?

Tako je počela poštovati svoju ružnu posudu.

* * *

Veliki grad zaprepastio je Mirjam svojom bestidnom slobodom, a ujedno oslobodio osjećaja izloženosti. Bila je sakrivena u gomili. Obilazila je stare fontane, parkove, muzeje, otkrivala zaljubljeni svijet mladih na gornjogradskim šetalištima, mirisi pečenog kestenja vraćali su je u selo kraj Save, zavjese na stoljetnim prozorima skrivale neke sudbine... Sumračne prostore u kojima se sjedi na olinjalim plišanim stolicama Mirjam doživljava kao povlasticu. Evo tu postoji taj čudesni odavno ispunjen svijet koji sluša tiktakanje satova iz vremena Napoleona, a u njemu nema za nju mjesta. Ona je tek sakriven beznačajni promatrač, ružan i izobličen koji može viriti onoliko, koliko joj dopušta tijelo. Kroz te prozore u otmjene mirisne sobe prepune čipkanih stoljnjaka, porculanskih figura ljupko naherenih glava na tankim vratovima ispod kojih se ružičaste grudi izvlače iz haljine rokokoa.

Pravi šok doživjet će onog dana kad je kolegica s fakulteta povede svojoj kući. Vila na sjeveru grada, otmjena ljepotica diskretnog mirisa u koju se ulazi kroz staklena vrata između dva atlanta. Dubina hodnika završava vrtom suludo isprepletenim nepoznatim zelenilom koje titra na žućkastim prozorima dugačkog blijedog predsoblja i neviđenim predmetima duž kineskih tapeta na kojima se bore zmajevi i cvjetovi u fantazmagoričnom pejzažu brda i ptica. A onda su je uveli u sobu profesora X, koja je mirisala na slatkasti duhan njegove lule, i sve knjige i slike bile su obojene čudesnom žutom bojom duhana, pa i ribe koje su bešumno plivale u ogromnom akvariju i vodenbiljke, lelujave na zelenom svjetlu u vječnoj harmoniji i tišini. Gledala je kao začarana u taj akvarij koji joj unatoč ograničenosti dočarava beskonačnost vremena i prostora. Tu, u toj sobi, shvatila je odjednom da njen pehar, iako ima ograničen oblik, ružan, s nepotrebnom i bolnom ručkom na leđima, predstavlja božansku amforu bez dna, beskonačnu, tajanstvenu, prepunu svjetla i neslućenih dubina.

* * *

Prve je stihove baš tada napisala:

i šetali su zaneseni
za maglen skut su takli varku
kroz mjesečeve zrake blijede
na logu u zrcalu se sreli
ne videći s druge strane
iscerenu staru parku

Željela je da bude kao u starim baladama, te je hvatala slike i stavljala u okvire s naznakom Ljubav, Smrt, Pijanstvo. Ponovno je sanjala teške i dugačke snove, a jedan se ponavljao, tako da se navikla: Na krhkoj splavi, okružena crnim prijetećim vodama mora, koje se valja i tmasto ljulja kao gusto ulje, plovi u susret kopnu. Pustoš... ikona sv. Trojice koju je vidjela na nekoj

davnoj izložbi... ta ikona se njiše u zraku nad strahom i neprozirom. To je to — ona je sama, sasvim sama, užas je hvata i nikoga i ničega se ne može dosjetiti što bi u pomoć pozvala, a bezdan jeze sve je veći. Ali ta strašna samoća ima ipak slatku i čudesnu privlačnu moć jer se osjeća očišćena, bliža astralnosti nego životu, ustreptala u svojoj prometejskoj osuđenosti na tišinu i bol.

* * *

Pogled iz njezine sobe pruža se na pusto polje koje završava u daljini punoj vrana. U jesenja jutra, kad se magle preliju kao na Breughelovim slikama, sjedi na prijestolju samoće u svom sarkofagu držeći u jednoj ruci san, a u drugoj Dostojevskog. Život se čini kao tanka blistava, ali lažna pokožica ispod koje titraju i njene izbezumljene i omamljene žilice. Sada razumije praiskonski zvuk prve kaplje u svom peharu, zvuk bola i samoće koji je veći i vredniji od svega, kako se opet ravnomjerno iz Kronosove ruke slijeva i kristalno ječi udarajući u stijenke svih prošlih i budućih dana.

Ante KRALJEVIĆ

Nestajemo vječni

Nestajemo vječni, tihi u samoći
Odnoseć svu ljubav i ljepotu svijeta
Nikad više, svjetlo moje, ove noći
Nikad više, zimo moja, ovog ljeta

U bojazni da je voće otrovano
Mi smetnusmo da su otrovni nam zubi
Da ugrizom prvim postajemo smrtni
I poljupcem mrži onom tko nas ljubi

Najslađe su nikad nekušane slasti
Tek pričom nas vuče kanjon Colorada
Mi smo pokradeni čim počnemo krasti
Prazni čim trampimo svu vječnost za sada

Izgubismo i to što imali nismo
Da li to je sudba, da li to je bitak
Naslovljeno srećom da li svako pismo
Neizbježno čitanjem postaje gu-bitak

Sad smijemo se kroz plač, bliski a daleki
Naše mutne suze postat će kristali
Što lomit će svjetlo da pomisle neki:
O kako su veliki, o kako su mali

Tomislav DOROTIĆ

Podijeliti s tobom želim...

Sad kad smo posve sami
tiho se primakni k meni bliže,
oboje znamo da nas jesen ostavlja,
a zima uskoro stiže.

Priđi mi ko nekad,
pričati s tobom želim
o moru,
izvoru naše radosti,
i livadi zelenoj,
tvojoj kosi,
darovati sve što mi osta
od topline proljeća
i ljeta.

Podijeliti s tobom želim
sve što nam život nosi,
ali ako ponekad ne progovorim
ni jedne jedine riječi,
ne budi tužna,
neka te ne smeta
tišina u meni —

Ante JAKŠIĆ

Ne mogu ti reći

Ne mogu ti, što me boli, reći,
crne vode što u sumrak nose,
da su sijede njene drage kose,
da od sreće kasni bol je veći.

Smiješak što je na usnama cvao,
modre oči pune neba plava,
rani cvijet, koji sam joj dao,
sve u krilu prolaznosti spava.

Uvenule oči su i grudi,
uspomena zalud me oblijeće.
Bolje, bolje neka se ne budi
što se vratit ne može i neće.

Ako nešto tješiti je može,
gorkom piću kap utjehe dati,
blagoslovi njenu starost, Bože,
neka sniva, neka manje pati.

Nek joj briga srce ne cijepa,
već radosti poznih dana pruža.
Još je, kao uvenula ruža,
tako čista, uzvišena, lijepa.

A.V. MIHIĆIĆ

Ticijanova oporuka

Petnaesto stoljeće talijanske historije stoljeće je kompleksnih genija krvi i umjetnosti. Giovanni delle Bande Nere, Cesare Borgia, Julije II. della Rovere, Leon-Battista Alberti, Bramante, Leonardo da Vinci, Michelangelo i Giorgione daju mu pečat. Svi su oni samo njegovi izdanci. Kroj im je isti, mjera zajednička — gigantska. U svakom ima materijala za sveca, kondotijera i umjetnika. To su geniji bujni i tragični, nikli nakon stoljeća sazrijevanja, nakon što je zemlja otpočinula i zgusnuti sokovi buknuli istodobno cvijećem i bujadi, krvlju i otrovom, genijima i zločincima.

U istom stoljeću rodio se i Ticijan u friulskom selu Pieve di Cadore, na terenu ukrštenih bastarda Mlečana, Germana i Slavena. Život je proveo, bar naizgled, kao jedan dugi, beskrajni, cjelostoljetni trijumf, bez i tračka sjene do sjene lovora.

Slava mu je pukla s brcima. Uspjeh ga je pratio kao sjena. U Veneciju je došao kao dječak od deset godina i ušao u školu mozaičara Sebastijana Zuccata. Nadrastavši ga prije vremena, prešao je u školu Gentila Bellinija, odatle u školu njegova brata Giovannija. U trideset i prvoj godini surađuje sa Giorgionom na Fondaco dei Tedeschi, par godina nakon toga postaje baštinik Giorgionove slave, slikarski prvak i umjetnički idol Venecije.

* * *

Umjetnost mu je, na izgled, vedra kao i njegova mladost. Ali u dubini je mutna: u boju unosi krv, a u velaturu strast. Radi od jutra do mraka, temperamentno, svježe i kritički, jer je realist, jer je gorštak, jer je seljak. Oko mu je osjetljivo za svaku nijansu u tonu, a sjetilnost budna pred svakom pojavom ljepote u prirodi.

Kuga je prošla, Venecija se zabavlja i pjeva. Ticijan živi u svom elementu: danom za poslom, a naveče u društvu plemstva, književnika i lijepih kurtizana.

Nepotvrđena legenda pripisuje mu u to doba kao ljubavnicu raskošnu Violantu, navodnu kćerku Jakoba Palme starijega. Bila Violanta Palmina kćerka ili ne, ona je ovih godina Ticijanov model, koji ga opaja, posvaja i zanosi. Umjetnik je prikazuje u bujnom liku uficijske »Flore«, u pradskoj kompoziciji Bogorodice sa svecima pod likom sv. Brigite, u »Amore sacro e profano« kao personifikaciju zemaljske ljubavi. Violanta je posvuda vidljiva. Posvuda upadaju u oči njezini bogati plebejski volumeni, bjelokosna bjelina njezine puti, teške grudi i, nadasve, blistava i zlatna njezina kosa, meka i valovita kao najmekša svila, kroz koju probija sunce. Modelirajući njezine forme, Ticijan postaje pjesnik: ton mu je glazbeno pun i istodobno sav u hlapljivom prijelazu, lazure tople, osnova zadahtana potmulim žarom krvi, a sjene nadahnute

toplinom strasnog sna.

Ticijan je slavan, Ticijan je velik. Njegovo ime postalo je čuveno i preko granica mletačke republike. Leon X. poziva ga u Rim, Alfonso d'Este, vojvoda ferarski, šalje mu u naročitoj misiji svoga intendanta s molbom da mu izradi tri slike za njegov kabinet.

Narudžbe stižu, novac se gomila. Ticijan radi i uživa. Bol mu je tuđa i neshvatljiva. »Poklon Veneri«, »Bakanal« i »Bakhus i Arijadna« predstavljaju triptih pobjedne ljubavi, umjetnikove slave i njegov životni Credo.

Bitnost njegova genija nije u invenciji, nego u beskrajnoj asimilativnosti svih mogućih elemenata, koje ticijanizira otanjenim selektivnim ukusom, prilivom bujnog erotizma, jedinstvenim osjećajem boje i golicavom suptilnošću valeura. Iživljava se u scenama paganizma. U njih unosi svoju veliku umjetnost, svoje zanose i sama sebe. Misterij kršćanske žrtve mu je nepristupačan. Uznesenje Marijino, velika »Assunta« u franjevačkoj crkvi dei Frari, samo je po sadržaju kršćanska. Marija, koja se diže prema nebu, okružena sarabandom anđela, sličnija je poganskoj boginji nego Majci bola. Ona je samo velika, bujna i lijepa, ali duša joj ne probija kroz nabujale oblike. Apostoli ispod nje deklamiraju patetično i lijepo kao dobri glumci na pjaci di san Marco. Svaka njihova poza dostojna je dlijeta i mramora, ali tragika njihovih gesta je izvanjska.

Ticijanovu umjetnost probudit će bol, a kristijanizirati je tek blizina groba.

* * *

1576. Ticijan ima devedeset i devet godina. U Veneciji hara kuga. Plemići su se povukli u svoje dvorce na italskom kopnu i tu provode dane u plesovima i zabavama. Bocacciov »Decamerone« se obnavlja. Ticijan je u Veneciji. Živi u svojoj luksuznoj kući na Biri Grande, uz svoga posljednjeg sina Orazia. Lukrecija, njegova žena, Lavinia, lijepa njegova kćerka, Pomponio, njegov sin mazunac i raskošnik, već su davno umrli. Pred deset godina umro mu je i prijatelj Aretino. Smrt je sad vrebala i na njega.

U starcu se rađa očaj. Možda i ne toliko zbog sebe, koliko zbog ugrožena života Orazija, njegovog jedinog sina, jedine nade i jedinog baštinika njegovih ogromnih bogatstava. Toliko je godina radio, služio, ponizivao se moljakanjem, prikupljanjem posjeda, beneficija i naslova, i konačno — čemu? Pred njim je stajala smrt. Venecijom obilaze »bekini«, crne zloguke utvare, zalaze u kuće i dvorove i iznose u crne gondole, kao u mrtvačke kovčege, ljude polugole, iscrpljene, mrtve i polumrtve i odnose ih nekamo da ih sve ukupno zakopaju u nekoj grobnici bez imena, počasti i blagoslova.

Ticijan strepi pred istom sudbinom. On je doista star, prastar, stogodišnjak, sit života i slave, ali njegov Orazio još ima pravo na život. Kako da ga spasi? Kako da odvrati smrt od svojih vrata?

Ticijan je nekad poklonom jedne slike sticao prijatelje, zaštitnike, počasti, darove i položaje. Pavao III. Farnese, zbog par portreta lijepih i krvničkih, obdario ga teškim zlatom i počastio trijumfalnim dočekom u Rimu, Karlo V. digao ga na čast nasljednog palatinskog grofa i viteza zlatne ostruge, Federico Gonzaga, markiz i kasniji vojvoda mantovski, obasipao ga miloštama, Alfonso d'Este, vojvoda ferarski, slao mu je svoje poslanike kao vladaru, Guidobaldo urbinski d'Avalos, Lucrezia Borgia i toliki drugi smatrali su se sretnicima što su mogli imati od njega svoj portret ma uz koju cijenu. Njegova djela bila su vagana zlatom. Cijena njihova stajala je iznad svega što je onodobna umjetnost stvarala u Evropi.

* * *

Ticijan se osjećao star, ali još uvijek u snazi da stvara. Sokovi života su u njemu zamirali, ali genij je još uvijek bio bodar i svjež. I u njegovoj duši neizrođenog gorštaka, sina seoskog kneza i ratnika, zarodila se misao ne bi li ipak mogao iskupiti poštedu i milosrđe pred Bogom jednom slikom koja bi bila dostojna njega i milosti koju od Neba traži. I prihvatio se posla. Razapeo platno, veliko, ogromno, da na nj prenese svoju posljednju molbu i svoju umjetničku oporuku.

Hoće da dirne na milost Nebo, i kao motiv uzima mrtvog Krista na krilu žalosne Majke, u čijoj boli i samoći želi predstaviti svoju bol. I počinje da postavlja na platno osnovu: bijelu, sivu i hladnu i na tu podlogu konture centralne grupe, Bogorodice s mrtvim Sinom na krilu. Do njih stavlja starca — sebe — pokleknuta, koji više plazi nego kleči, i hvata se ruke mrtvog Krista, da Ga probudi. Glavu primiče glavi da mu reče svoju molbu, izrazi svoju ljubav i svoju pokajničku skrušenost.

Ikonografski tip toga starca podsjeća na svetog Jeronima. Ticijan ga je već ranije neki put slikao i unosio u njegov isposnički lik nešto od sama sebe. Ovoga puta vjerojatno je to i ponovno učinio. Ali nagađanje je prazno, kombinacije proizvoljne. Činjenica da oko glave starca nema aureole ne govori ništa, jer je nema ni oko glave Madone. On je samo star, sijed, ćelav, polugol, bijedan kao Job, ponizan kao evanđeoski Lazar, koji ne traži ništa do mrvica milosti i oproštenje.

U ovom starcu Ticijan je svakako personificirao sama sebe, svoju bijedu, svoju vjeru, svoju molbu i svoju bol, i raskrio svu svoju dušu. Je li prikazao i sama sebe u svome vlastitom liku, sa sigurnošću to ne možemo utvrditi. U posljednjem autoportretu, koji je poslao Filipu II, a potječe iz njegove osamdeset i osme godine, lice je umjetnikovo isušeno, pergamentno, slijepočice su hladne, čelo visoko i golo, brada duga i bijela. Oči prodorne kao da kroz stvar gledaju u bit, u tajnu njene uzročnosti i u ono nešto što iza stvari stoji nevidljivo čovječjim očima.

Dvanaest godina poslije toga Ticijan je bio svakako iscrpljeniji, njegovo tijelo bilo je slabije, starost vidljivija. Starac, naprotiv, koga je prikazao na slici, pun je, mišićav, čvrst. Je li to Ticijan? Problem. Nije li Ticijan u svom fizičkom liku i obličju, to je njegova personifikacija.

S centralnim motivom, kako izgleda, umjetnik nije pošao dalje. Ostavio ga je nabačena u »grizaju«. Pušta ga za svršetak i prelazi na tumačenje drame i na arhitektonski dekor, kojim unosi u scenu atmosferu sublimnosti i tragike. U pozadini srednje grupe su pročelna vrata mletačkog arsenala pretvorena u nišu. Sa svake strane po jedan kip podignut na kamenu bazu, koja predstavlja masku iskešena lava, dugih očnjaka, sumračnih obrva s dubokim ljudskim očima. To su oči koje urliču dopunjajući atmosferu bolom i stravom. Kip s desna predstavlja Mojsija, kip s lijeva impozantnu Sibilu s velikim križem u ruci. I jedan i drugi slikani su sivim tonovima starog nahukanog kamena i pridignuti mrakom pozadine. Tama ih nosi, produbljuje im planove, utvrđuje konture i daje im izgled dviju utvara niklih iz tame podsvijesti. Predstavljaju fatalitet kazne i uporište nade. U prvom planu, do Kristovih nogu, vrišti Marija Magdalena, koja će sada da s urlikom poleti u noć, u mrak, u smrt, u propast. Lijepa je, veličanstvena ta pokornica. Bol joj je pomračila um, u oči ubacila noć, u dušu očaj, koji je s njome zavitlao kao vjetar, rasuo joj kose, zanio joj odijelo i pretvorio je u lik jedinstvene ljepote i beskrajnog očaja. Opita

ljubavlju ona je i u pokori bahata. Ticijan je takove tipove poznavao, možda ih je i volio, jer je volio sve ono što je predstavljalo zanos, ljubav i ljepotu. Zato je njegov kist i miluje, kiti i čini najljepšom i najrječitijom figurom boli ljubavi.

Do njenih nogu, jedan mali anđelak, lijep kao božurov cvijet, pun kao jabučica, zguren i podignutih krilašca, sav bucmast i zaplašen, drži čvrsto ručicama alabastrenu vazu, kao u strahu da je ne bi Magdalena, izludjela bolom, prevrnula.

Visoko nad Kristom lebdi anđeo s upaljenom bakljom, točnije, upaljenom mrtvačkom svijećom u obliku složenog torčuna: Smrt je tu. Njezina veličajnost i strahota vidljiva je u svemu, najmanje u mrtvome Kristu. Njegovo tijelo nije deformirano, on sjedi, ali njegovi udovi padaju, mišići su opušteni, inkarnat plavičast, lice mirno. Samo očni kapci blistaju hladnoćom smrti i aureola oko glave toplim zrakama svetosti. Marija, po srijedi dinamične dijagonale na kojoj je građena kompozicija, prikazana je u punom realizmu jedne oduhovljene mletačke žene. Niti plače, niti očajava. Ona je bez riječi, samo dok rukama podržava klonulo tijelo svoga Boga i Sina, glavom se odmiče da ga bolje uoči, ne vjerujući, kanda, da je to doista On: njena nada, njena vjera, njen Bog. Ta spoznaja bila bi previše strašna. Ali ne, Marija je već svjesna da je ostala bez Sina, ali ne bez Boga. Lice joj to ne govori grimasom, nego mirom, mračni podočnjaci pogledom koji upija i vrišti do neba mukom. Krist je doista mrtav. Marija više nema Sina, ali ima Boga. I mrtva mu svetost zrači zrakama aureole.

Starac mu se i mrtvome klanja i kao da šapće: Oprosti, Gospodine, i smiluj se. Ticijan radeći sliku, molio je. U boju je unosio dušu, u likove i u atmosferu očaj, u svaki kucaj kista molitveni vapaj pokajnika: Miserere, miserere...

U podnožje Sibile urezao je svoj grb i postavio malu zavjetnu sličicu s likom dvaju bijednika, Orazia i sebe, pokleklih pred Majkom milosti koja nad oblacima lebdi. Pod svodom niše, na zlatnoj osnovi mozaika, raširio je krila mistični pelikan razdrtih grudi. To je posljednja riječ i posljednji simbol.

* * *

Smrt se približavala. Ticijan ju je naslućivao i zato se žurio. Kucaj kista postaje mu zadahtan, boja sve dublja, sivila sve čamnija, tiša i čemernija, dubine sve stravičnije. Slike ipak nije dovršio. Orazio je umro. Ticijan više nije imao za koga da radi i živi i pao je kao stogodišnji hrast. Oborila ga kuga? Više tuga nego kuga. Palma Mlađi, njegov đak i pomoćnik, zatvorio mu je oči, dovršio djelo »Deoque dicavit opus 1576.«

* * *

Ticijan je naslikao mnogo veličanstvenih djela: genij je bio i genijalno je stvarao. Iz pisama, koja je pisao raznim vladarima, prinčevima, papama, kardinalima, dade se razabrati da je bio oskudne izobrazbe, ali misaon, uporan i samosvjestan. Nije bio knjiški čovjek, ali je znao misliti i sanjati i pjevati. Svoje kompozicije koje je radio za Karla V. nazivao je »poesie«. To su i bile motivom, bogatstvom zamisli, ljepotom, sadržajem i zvukom dubina.

Mnogu mu je misao mogao sugerirati Pietro Aretino — kum mu je bio —, a možda i Vasari, pa i Lodovico Dolce, ali nitko mu nije mogao sugerirati kako da dopre preko motiva do genijalne realizacije slike. Tu je bio umjetnik sam sa svojim umijećem, duhom i ukusom. Sam je stvarao, komponirao, crtao, gradio i ugrađivao pjesmu svoga duha i osjećaja. Da je onako dobro crtao kao

što je slikao — Michelangelo reče Vasariju, — bio bi najveći među slikarima.

On je i ostao najveći, od djela do djela se penjao. U starosti od 99 godina izrekao je kistom svoj Miserere i svoju oporuku u djelu najdublje duhovnosti i skromnosti. Naslikao je svoju oporučnu misao, u kojoj je sažeo svoje umijeće, bol, vjeru i očajanje. Umro je s kistom u ruci i orlovski sam.

Iva ČUVALO

Odlazak

Mi krećemo na put.
U pokisloj noći
gradske su ulice puste i nijeme,
usnuli domovi u naručju čuvaju
pregršte snova,
i dobrih i zlih.
Beskrajna polja tame
čekaju na nas.
I rijetke svjetiljke,
i kuće osamljene.
Tamo daleko,
kuda teče ova nemirna cesta,
na olujnom nebu.
Huče nabujale rijeke
hrleći nizini,
šušte preplašene šume
na obroncima divljih planina,
i lome se vali,
nespokojni.
A iza nas,
kao anđeli-čuvari
dalekog djetinjstva:
blagoslov oca,
molitva majke,
i jedna zvijezda

Majstor Radovan — lik evropskog mjerila

Nedavno objavljene znanstvene postavke povjesničara umjetnosti docenta dra. Ive Babića u novoj monografiji o Trogiru i u Likovnoj enciklopediji Jugoslavije II o majstoru Radovanu, tvorcu ne samo znamenitog portala u stolnici sv. Lovre u Trogiru već i mnogo širih zahvata, daje naslućivati da se tu radi o umjetniku evropskoga formata u dalekim danima 13. stoljeća. Smatrati ga pukim oponašateljem nekog anonimnog majstora portala crkve sv. Marka u Mlecima neosnovano je, veli taj naš znanstvenik: naprotiv, majstor Radovan postaje štoviše »tvorac nekih najboljih dijelova mletačkog portala, kao i autor nekih najboljih mletačkih skulptura toga doba«. Natpis o njemu na samom trogirskom portalu »kao najbolji od svih u ovoj umjetnosti«, uz njegovo ime i godinu izrade 1240, nije ni preuzetan a ni slučajan, jer je taj vrsni majstor bio vrlo učen čovjek, upućen u mnoga područja znanja svoga vremena, osobito u geometriji i matematici. To potvrđuje i njegovo ponovno otkriće tzv. zlatnog reza u izgradnji lunete trogirskoga portala, koji je rez bio već poznat i u antici a kasnije prihvaćen i u renesansnom graditeljstvu. Tim se, naime, zlatnim rezom mogu povezati na spomenutome portalu sve figure, tako da okomica spuštena na lunetu prolazi točno kroz zvijezdu repaticu, usta Krista djeteta i ponovo kroz njegov desni dlan. Ta je činjenica, inače poznata u graditeljstvu, jasan dokaz da u osobi majstora Radovana imamo pred sobom vrlo stručnu osobu koja je bila glavni izvođač svih graditeljskih radova na trogirskoj stolnici, pa i šire.

Pozivajući se na stranu stručnu literaturu o tim pitanjima te osobnim zapažanjima, dr. Babić izvodi vrlo zanimljiv zaključak da je naš majstor Radovan čak izravni tvorac najboljih dijelova glavnoga portala crkve sv. Marka u Mlecima. Taj je mletački rad on, majstor Radovan, izvršio prije onog na stolnoj crkvi u Trogiru, koji, međutim, nije dovršio zbog svoje prerane smrti.

Još jedan osobiti detalj potkrepljuje mišljenje našeg znanstvenika o visokoj stručnoj razini majstora Radovana. Radi se, naime, o klesarsko-graditeljskim znakovima — njih tridesetak na broju — koji se u obliku fino isklesanih cvjetova, polumjeseca i sl., nalaze razasuti po svim zidovima trogirske stolnice. Iznenađuje i znanstvenikov podatak da se slični znakovi nalaze i na crkvi sv. Ivana Krstitelja u Trogiru. I ta činjenica sa sigurnošću potvrđuje raniju znanstvenikovu postavku da je i sama luneta te crkve izravno djelo Radovanovih ruku. A da stvar bude još zanimljivija, te se figure nalaze jedino razasute po zidovima francuskih sakralnih objekata, dok ih susjedna Italija, pa i naše područje, uopće ne poznaju. To je, veli dr. Babić, dokaz više da je majstor Radovan putovao po zemljama Evrope te da je francusko iskustvo gradnje gotičkih zdanja prenio u domovinu.

Sve ove znanstvene postavke dr. Babića nailaze i na doličnu pažnju mnogih znanstvenika na području povijesti umjetnosti i graditeljstva prošlih stoljeća. Dr. Babić je ujedno i prvi Trogiranin, koji se bavi glavnim naučnim pitanjem svojeg rodnog zavičaja, a to je značenje Radovanova djela u njegovom najširem smislu. Babićeve postavke predstavljaju vrijedan izazov drugim stručnjacima na tome polju, jer, kao što je poznato, jedna teorija potiskuje drugu, poput valovlja na moru, kako to već jednom reče Rimljanin Horacije u osvitu naše ere. I još nešto: ovim, zaista smionim, tvrdnjama, naš znanstvenik opovrgava onu Njegoševu: *Iz grmena velikoga...*, jer su i pripadnici malih naroda kadri i sposobni ostvarivati djela koja, poput svjetionika, obasjavaju staze ljudskog duha i stvaralaštva.

Budući da smo mi početak naše umjetne književnosti, pa s time i naše kulturne samobitnosti, odredili pojavom Marka Marulića i drugih začinjavalaca u 16. stoljeću, te, zahvaljujući utemeljenim znanstvenim postavkama dr. Ive Babića o majstoru Radovanu i njegovu djelu, ne bi bilo neumjesno, kada bismo naše kulturno poslanje u ovom dijelu svijeta, pa i šire, prebacili nekoliko stoljeća ranije, naime u samo 13. stoljeće, gdje nas djelo tog majstora dlijeta i te kako dostojno zastupa. Istinabog, slovo je u smislu Marka Marulića već biblijski bilo od »početka«, a likovnjašto je prema znanstvenim svjedočanstvima staro tek nekih 60 tisuća godina... No bilo kako bilo, *saxa loquuntur* — kamenje govori, a nove naučne postavke naše suvremene povijesne znanosti, kao ova dr. Babića o našem Radovanu i njegovu djelu, dolaze na kraju drugog tisućljeća naše ere u pravi čas, držeći se one prokušane: *praestat sero quam nunquam* — bolje kasno no nikada!

A da o majstoru Radovanu i njegovim djelima mi, obični smrtnici, kažemo nekoju riječ, ostavljajući po strani nedavno ispjevanu nadahnutu pjesan »Radovanovo čudo«, djelomično objavljenu i u našem časopisu od čakavskog pjesnika Mirka Slade-Šilovića. Parafrazirajmo nešto starijeg pjesnika sjeverne hrvatske Atene — Slavonske Požege, autora »Florentinskih elegija« Franju Cirakija: »Krasna i lijepa, vjere mi, tada bijahu vremena, kad si, Radovane, vječni stvarao rad!«

Traguriensis

Osvrt na naše glazbene kritike

Čitajući nakon pojedinih opernih predstava, koncerata i drugih glazbenih priredaba kritike o njima često sam se u posljednje vrijeme začudio: naši kritičari svoje ocjene obično uopće ne obrazlože. Specijalno sam to primijetio kod kritika vokalnih izvedbi (što je i prirodno jer sam po struci pjevač). Takve kritike nisu konstruktivne ni poučne. Ako je u nekom osvrtu pjevač hvaljen ili negiran bez obrazloženja, onda to nije kritika, nego samo konstatacija, koja ne može biti objektivna jer nema ni stručne ni znanstvene podloge. Kritika je konstruktivna kad stručno odgaja interpretatora i publiku.

Prije izvjesnog vremena pročitao sam članak Willa Crutchfielda u »The New York Timesu« pod naslovom »Glasovno sagorijevanje na opernoj sceni«. Kako se dosta toga iz navedenog članka može primijeniti i na našu situaciju, citirat ću neke njegove dijelove:

»Posljednjih je godina najviše kritike Metropolitan-operi upućeno zbog neodgovarajućih podjela uloga u predstavama, a slične zamjerke mogu se očekivati i u sezoni koja sutra navečer počinje 'Walkürom'. Uzgredna opaska koja

se mogla čuti na prošlogodišnjoj premijeri opere 'Carmen' direktno ukazuje bar na jedan od problema. Bivša MET-zvijezda iz 1930-ih i četrdesetih godina obratila se jednom obeshrabrenom članu MET-boarda: 'Želite li znati u čemu je stvar? Reći ću vam: imate Josea koji forsira glas, Micaelu koja forsira, toreadora koji forsira i Carmen koja ne forsira, ali i ne pjeva.' Zvijezda je bila u pravu. Ali ne radi se samo o MET-u. Svjetske operne kuće raspolažu generacijom pjevača koji zvuče istrošenije i nesigurnije no što bi trebalo.

Fenomen preranoga glasovnog sagorijevanja dovodi do potpunog opadanja kriterija jer se tako i publika navikava slušati glasove u jadnom stanju. Tako se jedan od centralnih elemenata opere — ljudski glas — degradira. Mnogi su pjevači istrošili svoje glasove dok još nisu postali ni kandidati za avionsku jurnjavu s kraja na kraj svijeta. Problemi su tih pjevača upravo u načinu njihova pjevanja. Naravno, postoje i izuzeci — pjevači koji su na pragu svojih udarnih godina i koji obećavaju da će ih i privesti kraju u dobroj formi. Šta to, međutim, ne valja kod onih drugih, o tome će u nastavku jedan upućeni gledalac iznijeti svoje mišljenje.

Karijera koju priželjkuje operni pjevač duža je od karijere atlete ili plesača, no ipak je ograničena fizičkim procesom starenja. Scenska karijera najčešće počinje u pjevačevim dvadesetim i postiže vrhunac u tridesetim i četrdesetim godinama. Uz dobro vokalno zdravlje neki glasovi traju dulje od drugih, ali — općenito uzevši — povlačenje iz punog scenskog rada (ili opadanje kvalitete glasa) prije pedeset petih godina — prerano je. Mnogi pjevači nastavili su pjevati i poslije te dobi, smanjujući (ili čak i ne!) zahtjeve svom glasu. Talijanski bariton Giuseppe Taddei, sedamdesetogodišnjak, postigao je prošle sezone u MET-u izvanredan uspjeh kao Falstaff. U historiji opere mnogo je takvih primjera. Ključna je stvar način pjevanja koji ne uništava glas prije nego što ga godine istroše. Kultiviranje takve vrste tehnike danas izumire.«

Nažalost — to je istina, i upravo s tog razloga naveo sam neke dijelove spomenutog članka. I kod nas se potpuno zapustila tehnika koja ne troši glas. Mi nemamo MET-operu pa naša kritika možda zato nije tako rigorozna (i mnogo toga propušta), ali smo i mi nekad imali Operu u rangu svjetskih opernih kuća. Tada su i naši kritičari drugačije pisali. Lako bi bilo dokazati da su u to doba upozoravali na impostacijske i vokalne greške pojedinih pjevača.

Iz iskustva znam kako mladom pjevaču nakon završenog studija kritika (dakako: samo ako je stručna i objektivna) može biti korisna. Podučava ga, upozorava na pogreške i time mu pomaže da se u radu uspješno razvija. Kritičar ocjenjuje onoga o kome piše, ali istodobno i čitaoci kritičara, njegovu stručnost i objektivnost.

Kad sam radio u Münchenu, pitao sam jednog uglednog opernog stručnjaka: »Zašto je u zadnje vrijeme u Njemačkoj tako malo dobrog pjevačkog podmlatka?« Odgovorio mi je: »Mi smo tome krivi. Kad se pojavi mladi talentirani pjevač, opteretimo ga repertoarom kojemu još nije dorastao, on stoga forsira i za kratko vrijeme ostane bez glasa.« Neki pjevači upuštaju se pjevati Wagnera, a nisu kadri bez muke otpjevati pjesmu »Caro mio Ben«. Ovakvih slučajeva ni kod nas ne manjka. Ne znam iz kojih razloga naša kritika to ne primjećuje (osim, naravno, časnih iznimaka). Veliko je zlo mladog talentiranog pjevača pretjerano hvaliti i ne ukazati mu na pogreške. Time mu činimo vrlo lošu uslugu. Nema mladih pjevača bez grešaka (čak i iskusni griješe)! Ako mladog pjevača dobronamjerno ne upozorimo na propuste, on umišlja da sve zna, sam pogreške ne može primijetiti, počinje forsirati i prije vremena istroši glas. Njegova je pjevačka karijera vrlo kratka. Stanislavski je svojim učenicima stalno govorio: »Čuvajte se obožavatelja i primajte gorku istinu.«

Ne bih želio da se ovaj moj osvrt shvati prvenstveno kao kritika kritičara. Meni je mnogo više do toga da i ovim putem mlade pjevače upozorim na opasnosti forsiranja i nekritičnosti i tako im pomognem u pravilnom i uspješnom razvitku.

Mario Gjuranec

Nekoliko uzgrednih primjedbi

(Povodom knjige: Ivo Frangeš, Povijest hrvatske književnosti, 1987)

Pred nama je luksuzno opremljena knjiga Ive Frangeša, s pretencioznim naslovom »Povijest hrvatske književnosti«. Naivni čitalac će očekivati doista *kompletan* pregled ne samo starog i starijeg razdoblja hrvatskog književnog stvaranja već i suvremenog, ali s Frangešovim djelom dobili smo, nažalost, samo *djelomični pregled* suvremene hrvatske književnosti koji je takav kakav je, i krezub i krnj, te potvrđuje ono isto što se jasno zapaža i u vezi s objavljivanjem brojnih svezaka »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, naime: ispuštanje znatnog broja pisaca, brušenje oštrijih bridova u životopisima pojedinaca, lekturu koja si dopušta neke naoko sitne zahvate ali bez suglasnosti pogotovo onih autora koji fizički nisu na životu.

Poneki naši kroničari, recenzenti i urednici objavljuju ili uređuju rasprave, odnosno knjige (preglede ili zbornike) na obilju papirnatih stranica, ali s mnoštvom zjapećih šupljina, a sva ta ispuštanja dolaze otuda što im je kriterij formiran u znaku brojnih dilema, kao i klasične poštapalice »s obzirom na obzir«, što će reći — u znaku aktualnih političkih utjecaja koji im ulijevaju respekt i pri tome uškopljuju onu i najmanju mjeru smjelosti. U duhu takvoga pisanja, ni u istovrsnim i također pretencioznim knjigama M. Šicela ne nailazimo na bolje rezultate. Jednako tako ni u kritičkom sagledavanju (s evropskog visinskog poligona?) Branimira Donata, ne uočujemo niti dovoljno širine, niti studioznijeg (i nesputanijeg) sagledavanja naših ne samo književnih djela nego i ljudi i sudbina, s njihovim usponima i padovima u toku burnih izminulih godina. Frangeš (kao i Šicel i Donat) pristupa suvremenoj književnosti, tako reći, u fraku i rukavicama, a to je s visoka i sa stanovitim superiornim podsmijehom, s uvjerenjem o svojoj »bogodanoj« autoritativnosti i strogosti, svojstvima koja su u takvome radu poželjna, ali u onome slučaju kada odabirač i procjenitelj može i smije pristupiti pojavama, djelima i ljudima otarasivši se fatalnog balasta — svojih predrasuda, nonšalantne površnosti i smišljene ležernosti, dakle svoje uočljive ovisnosti o utjecajima i karijerističkim ambicijama i obzirima, — te smjelo i nezavisno pristupiti tretmanu pojedinog pisca od vrijednosti. Frangeš, što je očito, nije kritičar i odabirač takvoga kova. On se ne osvrće na sudbine i teške povijesne okolnosti kao uzročnike padova i slomova pojedinih naših ljudi od vrijednosti na prelomu vremena u ratnim i izaratnim godinama, žrtava mnoštva tragičnih okolnosti nagomilanih na našim geografskim prostorima. Pojedini naši književnici, s talentom i kvalitetnim djelima, slabo su prolazili u selekcijskim rešetima i Frangeša i Šicela, pa i nekih drugih, upravo zbog svojih ili svjetonazorskih ili antikomformističkih uvjerenja, neusklađenih s gledanjem tih koji su, plivajući na površini, imali u rukama redakcije i kriterijska mjerila, ali umjesto smjelosti da svakome od-

mjere po vrijednosti, mjerili su ili po ličnim sklonostima, ili po grupaškim opredjeljenjima, ili pak u znaku — karakterističnom za hrvatske umjetničke prilike — mjerilom »elitističkog« potcjenjivanja, s posljedicom tihog i zakulisnog bojkota.

Dileme i kolebanja I. Frangeša pri izradi ove knjige očite su njene oznake. K tome, ovoj knjizi manjka predgovor i pogovor, tj. studija u kojoj je Frangeš bio dužan objasniti koje pisce nije uvrstio u svoju »povijest« i *zašto* ih nije uvrstio. Tim prije što je u novinskoj reklami za ovu knjigu isticano da će obuhvatiti književnu povijest »od najstarijih dana, *do danas.*« Kao i I. Frangeš, procjenjivač i kroničar, M. Šicel imao je slične poteškoće i u prvom i u drugom izdanju svoga »Pregleda hrvatske književnosti«. Šicel u prvome izdanju gotovo i nema književnika muslimana, a u drugome ipak donosi Musu Ćazima Ćatića, Safetbega Bašagića, Ahmeda Muradbegovića, Hasana Kikića, Aliju Nametka, Edhema Mulabdića, Saliha Alića. Predrag Palavestra, naprimjer, u ne tako davnom svom djelu »Posleratna srpska književnost«, uvrstio je sve muslimane za koje zna da su se izjašnjavali kao srpski književnici (Midhat Begić, Muharem Pervić, Izet Sarajlić, Meša Selimović, Husein Tahmiščić, Sead Fetahagić). Frangeš, međutim, izbjegava i trunak rizika, pa zbog toga izbjegava muslimane, ali iznimno u tekstu *spominje* trojicu: slikara Omera Mujadžića, pisce Fadila Hadžića i Feđu Šehovića, dok jedino Hasana Kikića i obrađuje. U knjizi niti ne spominje Bašagića, Maka Dizdara, Aliju Nametka, Ahmeda Muradbegovića, pa čak ni Saliha Alića, koji je sav život proživio u Zagrebu, te nema dvojbe da je hrvatski književnik, a nije ni slabiji ili manje značajan pjesnik od Drage Gervaisa, ili Vlade Kovačića (obrađenih), ili Vanje Radauša, kao pjesnika (spomenutog). Uostalom, tajanstvena su kriterijska mjerila autora »Povijesti hrvatske književnosti«. On nije u knjigu uvrstio — osim ako je kojeg tek spomenuo — npr. Miroslava Mađera, ili Vladu Gotovca, ili Zlatka Tomičića, te još čitav niz takvih koji po vrijednosti stoje rame uz rame, recimo Srećku Diani, ili Milivoju Slaviček u.

Začudo, ponešto od onoga što je Šicel ispuštao, Frangeš nadoknađuje, uvrštavajući među punopravne hrvatske pisce Tita Brezovačkog od starih, te Ivana Aralicu od suvremenih, kao i svestranog i dobrog Josipa Horvatha, ali on istovremeno u svoju knjigu ne uvrštava Dubravka Jelčića (u svom prvom izdanju »Pregleda hrvatske književnosti« ispustio ga je i Šicel) nesumnjivo izvrsnog književnog znalca i analitičara, koji se odlikuje i jezičnom svježinom i otvorenošću. Jednako tako on ispušta i Miroslava Vaupotića, danas, nažalost, zapostavljenog i prešućivanog, dakako iz neknjiževnih razloga. Ali on donosi izvikanog Marijana Matkovića, nabraja njegove titule i funkcije, jer mu je i skromni opus nastao u njihovu znaku.

Frangeš nesumnjivo prilikom odabiranja ima na umu onu »s obzirom na obzir«. Tako će on npr. pisca vjerski opredijeljenog označiti etiketom »katolički« pa tako, primjerice, predstavljajući vrsnog kritičara Ljubomira Marakovića, prišivši mu tu uobičajenu naznaku »katolički usmjereni«. Međutim, Sidu Košutić uopće ne spominje.

Po Frangešu opseg teksta kojim se predstavlja pojedino ime sastavni je dio književnikova značenja i njegove vrijednosti. Kod pojave prvog sveska »Hrvatskog biografskog leksikona« o tome je bilo i smiješnog i rafiniranog sporenja, jer su padali prigovori: kako se moglo tome i tome piscu dati više prostora nego nekom istaknutijem političaru? Frangeš, kao što vidimo, usvaja to smiješno grafičko-količinsko mjerilo, jer u uvodu svoje knjige kaže: »U načelu količina teksta posvećena pojedinoj pojavi ili stvaraocu odgovara njihovoj vrijednosti, onako kako je autor ovog razvojnog nacrta vidi.« Vjerujem da se mnogi neće složiti s ovakvim mjerilom, a najmanje oni, čije ni ime ni djelo

nije u knjizi niti spomenuto. Doduše, neke pisce neobrađene u ovoj knjizi koja obasiže 560 stranica, — njih 45, Frangeš na str. 424 *tješi* napomenom da će propušteno nadoknaditi u narednoj knjizi koju upravo sprema, a u njoj će govoriti *o poratnoj hrvatskoj književnosti*, pa s ovim obećanjem javno priznaje *necjelovitost svoje knjige* o kojoj je ovdje riječ. Pa i ovo obećanje 45-orici, slaba im je utjeha kad je izriče Frangeš, jer je prilično naziratelj no da ovaj kabinetski radnik suženog horizonta uopće nije u toku suvremenih književnih zbivanja, a kod njega niti nema sklonosti za pristup onima koji nemaju »zaštitnog znaka« ili se ne poklapaju s principima njegova ukusa, ili su pak odgurnuti u stranu, gdje čekaju po nekoliko desetljeća u polusjeni ili u tami, u znaku zatvorenih vrata pojedinih redakcija i nakladnih kuća.

Izlazi jasno jednom i nedvoumno, naime da Frangešova knjiga nije ono što u svome naslovu obećava, nije dakle pregled koji bi dao širok uvid u suvremena književna kretanja, pa možemo slobodno pretpostaviti da će u duhu podjednake (frangešovske) koncepcije i probiračkog ukusa biti i njegovo naredno najavljeno djelo o poratnim piscima, dakle kronika o onima koji su isključivo po njemu vrijedni barem najškrtijeg spomena, o onima koji su osvijetljeni reflektorskim tračkom trenutka u kojemu s blagoslovom privilegiranosti svake dvije godine objavljuju po jednu knjigu.

Iz uvodnog, nažalost vrlo kratkog slova, saznajemo i jednu (možda bih smio reći) bizarnu pojedinost, naime kako je autor I. Frangeš za vrijeme jednogodišnjeg studijskog boravka u Bonnu ondje svoju knjigu doradio i »struktuirao«, što mu je omogućila ustanova »Deutsche Forschungsgemeinschaft«, pa je i to, možda simbolički indikativno za književnog povjesničara koji kroz evropsku izmaglicu i s visoka i iz daleka gleda na naše književne probleme, traume, tragedije i posrtanja.

Dobro zamišljena, grafički lijepo opremljena, u dvije trećine teksta (starija razdoblja) informativna (a koliko je potpuna reći će, valjda, koji stručnjak za stariju hrvatsku književnost), ova knjiga u svojoj trećoj trećini, gdje se obrađuje suvremeni književni život, znači — *promašaj!*

I sada, upravo se spontano nameće krupno pitanje: u koju književnost spadaju (po Donatu »minorni«, a po Frangešu nezamjetljivi) ali ipak vrijedni književnici, čak neki i izgubljeni po dalekom svijetu — ili s etiketom »katolički«, ili »provincijski«, ili... jednostavno omalovaživani i prepušteni zaboravu... U kakvu će knjigu ući Mato Hanžeković, Ante Dukić, Pecija Petrović, Marin Bego, Geno Senečić, Antun Nizeteo, Ante Dean, Ante Cetineo, Sibe Miličić, Đuro Vilović, Slavko Mikolčević, Mirko Jirsak, Petar Grgec, Enver Čolaković. Da dalje ne nabrajam, ima ih još podosta. To je, dakle, i nadalje otvoreno pitanje! Što je riješila ova knjiga? Malo.

Ivo Balentović

Još uz naslov Duhovne skladbe Jakova Gotovca

Časopis *»Marulić«* objavio je u broju 5/1987. od strane 560—569. moje predavanje pod naslovom *Duhovne skladbe Jakova Gotovca*, održano 4. kolovoza 1986. u Osoru na znanstvenom skupu o Jakovu Gotovcu. Tekst predavanja

u »Maruliću« objavljen je, iz tehničkih razloga, bez znanstvenog aparata tj. bez bilježaka, notnih primjera i faksimila. U tekstu su se potkrale i tiskarske greške za koje sam smatrao da bi ih prosječni čitalac mogao uočiti i sam ispraviti. Međutim, i Ivan Bošković je u *Svetoj Ceciliji* 1987, br. 3—4, na str. 58—69. objavio prikaz o istoj stvari i pod istim naslovom. On se osvrnuo u *Post scriptumu* na moj članak. Iz Boškovićeva izlaganja proizlazi da nije uočio tiskarske greške koje su se odnosile na godinu nastanka moteta *Terra tremuit*, premda se to moglo s lakoćom iz konteksta ustanoviti, posebno kad se zna da je Albe Vidaković umro još 1964. Osim toga Bošković je na temelju korespondencije s Jakovom Gotovcem doveo u pitanje i broj duhovnih skladbi nabrojenih u toj mojoj studiji. Stoga smatram potrebnim nadopuniti svoj objavljen tekst slijedećim.

1. U mojem prikazu, na str. 564, treba ispraviti krivo tiskane godine i to u retku devetom 1966. zamijeniti s 1958, a u retku petnaestom 1965. s 1957.

2. Trebalo bi razjasniti je li Gotovac zaista napisao pet ofertorija za muški zbor *a cappella* ili samo tri. U pismu se od 21. XI. 1975. zaista tvrdi da ih je bilo pet. Ali se tvrdi također da je Vidaković godine 1969. dao tiskati ofertorij »Terra tremuit« što je krivo, jer je Vidaković već tada bio mrtav. Kako je Gotovac u času dok je pisao to pismo bio i narušenog zdravlja i dosta star, moguće da je zamijenio zbog slabog staračkog pamćenja broj tri u broj pet, kao što je zaboravio da je Albe Vidaković umro 1964. godine i da sam ja, kao pokretač *nove* Svete Cecilije i tadašnji tajnik uredništva, došao k njemu s molbom da dopusti tiskati taj ofertorij i s *hrvatskim tekstom* koji sam ja podmetnuo ispod izvornog latinskog i orguljskom pratnjom Albe Vidakovića. On je dao *imprimatur* na notni predložak koji sam mu bio donio i on bi se mogao pronaći, vjerojatno, u arhivu *Cecilijina* uredništva. Gotovac pravilno tvrdi da je orguljsku pratnju napisao Vidaković, a treba da se negdje u arhivu uredništva *Svete Cecilije* nalazi i izvornik te Vidakovićeve orguljske pratnje. Isključeno je da je Lešćan napravio orguljsku pratnju kako navodi Bošković, jer je godine 1958, kada je skladba prvi put izvedena, Mato Lešćan bio tek student.

Prigodom davanja imprimatura za tisak navedenog ofertorija Gotovac je meni uručio izvornik triju ofertorija za muški zbor i obavezao me da ih, ako budem mogao, negdje tiskam. Kako oni nisu bili prikladni za liturgijsku svrhu, to mi nije tada uspjelo ispuniti, pa sada objavljujem ovdje faksimile (dvaju) ofertorija u želji da se odužim Jakovu Gotovcu.

Bilo bi mi doista drago da je Jakov Gotovac ofertorije koje spominje u navedenom pismu dao nekoj drugoj osobi a ne meni jer bi u tom slučaju postojala mogućnost da je zaista Gotovac skladao pet, a ne samo tri takva ofertorija.

Dovodim u pitanje tvrdnju da je 1975. pjevački zbor »Goran Kovačić« izveo ofertorij o kojem je govor uz nečiju drugu orguljsku pratnju a ne Vidakovićevu. Taj podatak bi se dao provjeriti, ali sam mišljenja da je to bila Vidakovićeva orguljska pratnja kojoj Gotovac osporava umjetničku vrijednost. Držim ipak da je Vidaković pratnju napravio dobro i da je Gotovac bio nezadovoljan s razlogom jer je ofertorij napisao za zbor *a cappella* i da je smatrao da mu orguljska pratnja nije potrebna. Po mojem mišljenju, taj zbor zaista zvuči bolje *a cappella* nego uz orguljsku pratnju i tvrdim da mu ona nije nužno potrebna. Što se odnosi na Vidakovićevu narudžbu tih ofertorija valjalo bi ustanoviti da li su tom prigodom Gotovcu bili uručeni tekstovi samo tih triju ofertorija ili više njih.

A s obzirom na sadržaj mojeg objavljenog teksta izjavljujem da i nadalje u cijelosti iza njega stojim izuzevši tiskarske greške i zabunu o Gotovčevu

opusu br. 1, što je Bošković ispravio i na čemu zahvaljujem.

Miho Demović

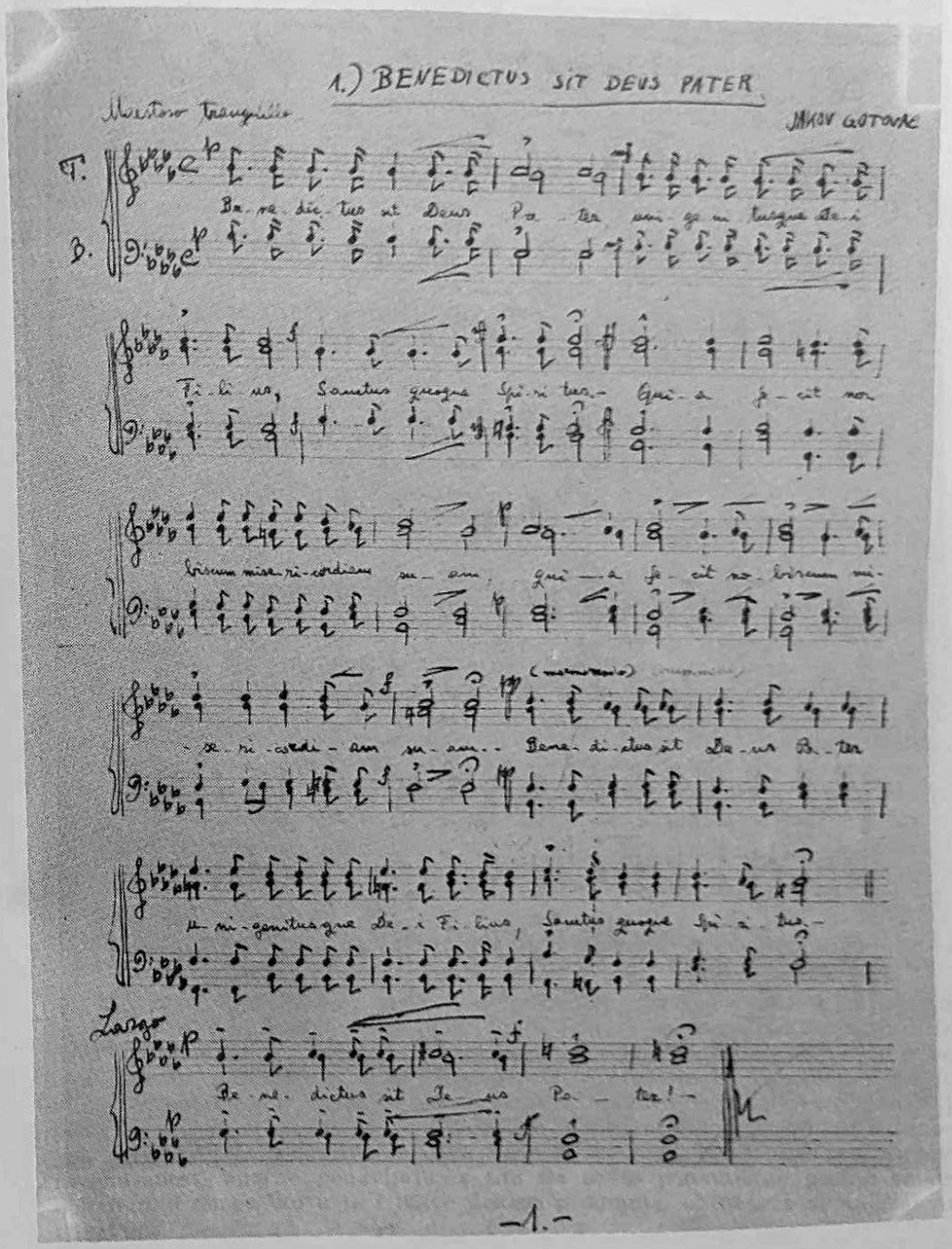

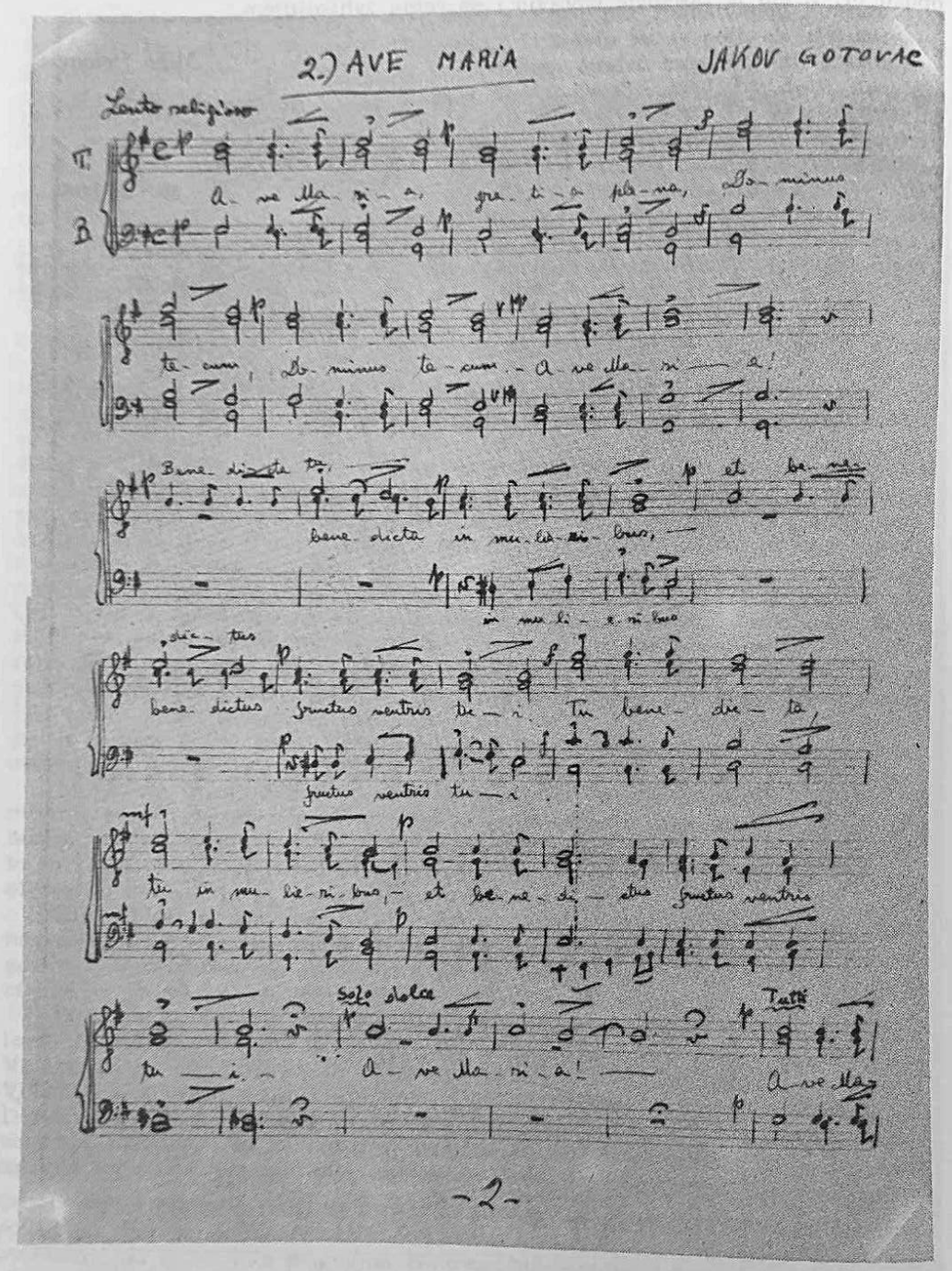

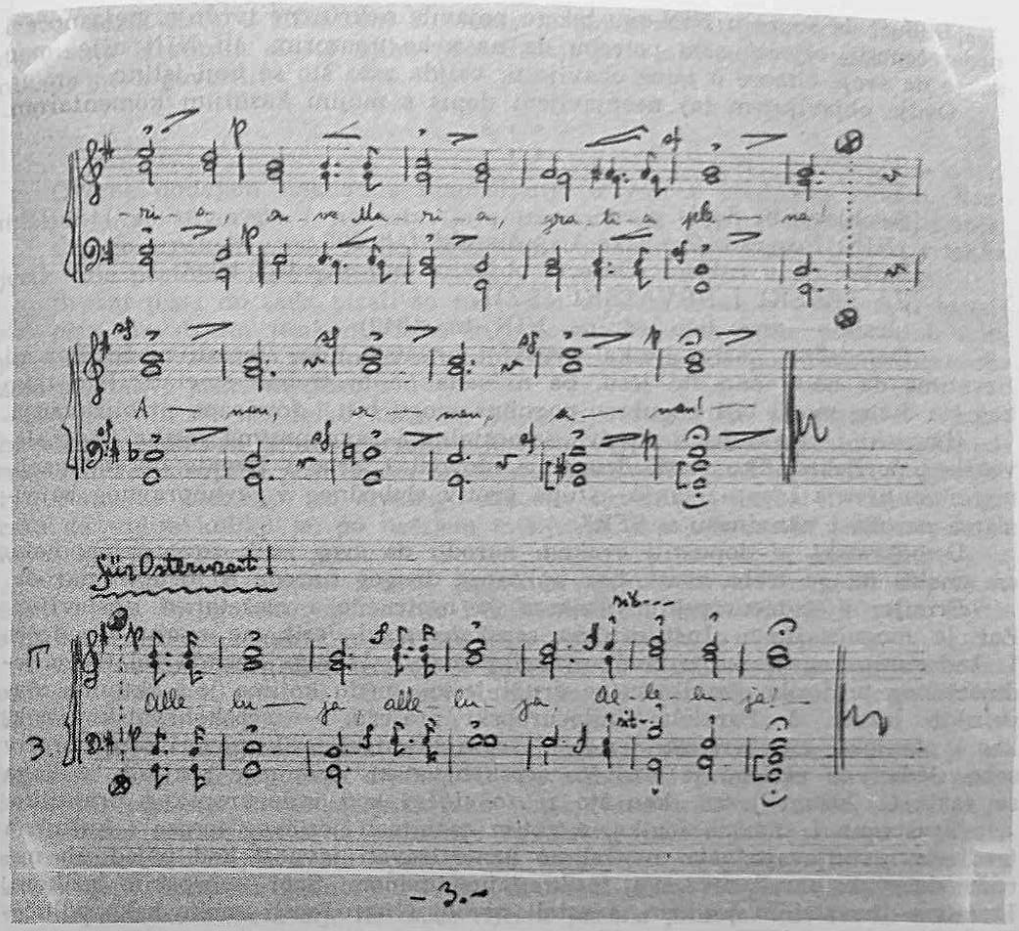

»NIN« se boji istine

Povodom objavljivanja stavova o jeziku beogradskog Instituta za srpskohrvatski jezik, u NIN-u, broj 1940. od 6. III. 1988, izašao je članak »Jezik, prvo lice jednine«. U tom članku se pojednostavljeno i pristrano govori o nekim jezičnim problemima u SFRJ, dovodeći te probleme u vezu čak s problemima indoeuropskog jezika s kojim nemaju nikakve veze. NIN-ov članak je pisan nesuvislo u znanstvenom, logičkom i činjeničnom pogledu, na osnovi jedanput stvorenih nekritičkih teza koje se kasnije, bez obzira na njihovu neosnovanost, uporno ponavljaju, s tim da se to ponavljanje poslije smatra dokazom, a onoga tko u te i takve dokaze posumnja, obilježava se kojekakvim etiketama.

Budući da su se u NIN-ovu tekstu pojavile nekritične tvrdnje, nejasnoće i nedorečenosti, osjećao sam potrebu da na neke upozorim, ali NIN nije imao snage da svoje čitaoce o tome obavijesti, valjda zato što se boji istine.

Ovdje objavljujem taj neobjavljeni dopis s mojim kasnijim komentarom.

* * *

Neobjavljeni dopis glasi:

»NIN, Beograd, Cetinska 1, poštanski fah 208.

Molim da u rubrici »Odjeci« objavite moj slijedeći tekst:

ZA SRPSKI I HRVATSKI JEZIK

(Jezik — prvo lice jednine, NIN, br. 1940)

Dosadašnji nazivi jezika: srpski i hrvatski nisu smetali ni Srbima ni Hrvatima da budu ono što jesu, pa ni sada ne bi trebali smetati. Isto tako kao što diobe mogu biti pogubne, pogubna mogu biti i forsirana približavanja.

Hrvatski i srpski jezik su dva samostalna i ravnopravna jezika istog slavenskog porijekla. Tko misli drugačije, dovodi i Srbe i Hrvate do međusobnog sumnjičenja i optuživanja, istupa protiv slobodnog i ravnopravnog zajedništva naroda i narodnosti u SFRJ.

Demokratski je dopustiti svakom narodu da svoj jezik zove onako kako on smatra da ga treba zvati, bez uplitanja drugog naroda ili drugih naroda.

Primjer s indoeuropskim jezikom je nestručno i mešetarski postavljen. Zar je moguće da u Institutu za srpskohrvatski jezik ne znaju slijedeće: 1. Indoeuropskog jezika u živoj praksi nema. 2. Iz toga nekada relativno jedinstvenog prajezika razvili su se drugi jezici, među kojima je i skupina slavenskih jezika. 3. Paralela: indoeuropski prajezik — srpskohrvatski jezik, kao i paralela: indoeuropski jezici — srpskohrvatski jezik, govori sama protiv sebe. Jedan od razloga je i to što srpskohrvatski jezik nije prajezik iz koga se razvijaju drugi jezici, kao što je to slučaj kod indoeuropskog prajezika.

Društvena i stručna logika, a zatim osobitosti jezičkog izraza i kulturna tradicija zahtijevaju, ako ne želimo uznemiravati javnost kod pojedinih naroda, da svaki narod zove svoj jezik svojim imenom: Srbi — srpskim jezikom, Hrvati — hrvatskim jezikom, a ostali narodi i narodnosti onako kako odluče. To je uostalom i NOB-a potvrdila.

Komunikaciju naroda i narodnosti u SFRJ ne mogu ometati njihove jezične osobitosti, nego njihovo društveno, ekonomsko, političko i kulturno djelovanje. Svijet danas ide prema ekonomskoj, političkoj i kulturnoj integraciji (Europska zajednica), ali ga ne smetaju jezične razlike, jer ih prihvaća i poštuje.

Naslov: »Jezik — prvo lice jednine« opasan je jer je neodređen, površan i mutan, jer može biti i dalekovidno tendenciozan. Morali bismo znati kako će srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik izgledati u drugom i trećem licu jednine, te u prvom, drugom i trećem licu množine, kao što se to znade kod promjene glagola ili zamjenica.

Pitanja Institutu za srpskohrvatski jezik:

1. Da li pomicanje prema unificiranju jezika, pod isforsiranim okolnostima, može dobro svršiti?

2. Da li narod ima pravo odlučivati o imenu svoga jezika — sam, slobodno i bez tuđeg pritiska?

3. Da li će budući srpskohrvatski i hrvatskosrpski jezik, koji se predlažu, biti jednaki: 1. po glasovima; 2. po oblicima; 3. po sintaksi; 4. po stilistici; 5. po upotrebi i značenju riječi? Ako će biti jednaki, po čijem jezičnom uzorku? Ako neće biti jednaki, po čemu će se razlikovati?

4. Jezik Srba u Hrvatskoj do danas je bio hrvatski jezik, kao što im je i domovina Hrvatska. Zašto njihov dosadašnji jezik zamjenjivati jezikom kojim nikada nisu govorili?«

* * *

Ovome dodajem naknadna razmišljanja u vezi s prednjom temom. Razmišljanja su otvorena i ne ostavljaju prostora za alternativno opredjeljenje.

Čiji je srpskohrvatski jezik, odnosno hrvatskosrpski? Ničiji. U praksi takav jezik nije postojao i ne postoji.

Srpski pisci do sada pisali su najvećim dijelom srpskim jezikom, a hrvatski pisci hrvatskim jezikom. Tako je i danas. Nijedan pisac nije pisao i ne piše srpskohrvatskim jezikom, odnosno hrvatskosrpskim jezikom, jednostavno zato što takvi jezici ne postoje.

Volio bih da mi netko kaže: a) koje književno djelo je napisano srpskohrvatskim, odnosno hrvatskosrpskim jezikom; b) koliko su srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik slični srpskom, odnosno hrvatskom jeziku, te koliko i u čemu se razlikuju od srpskog, odnosno hrvatskog jezika. Želim to znati zato da vidim koliko je, po nečijem mišljenju, srpskohrvatski jezik srpski, a hrvatskosrpski hrvatski jezik.

Izmišljeni i napuhani baloni (srpskohrvatski i hrvatskosrpski) doprli su čak i u petu knjigu drugog izdanja Enciklopedije Jugoslavije. Nije teško zamisliti koji vjetrovi i kakvi znanstveni argumenti su ih tu donijeli.

Zar ne bi bilo glupo reći da je Marulićeva »Judita« pisana srpskohrvatski, ili »Začuđeni svatovi« Eugena Kumičića, ili »Mi smo za pravicu« Slavka Kolara? I tako dalje.

U vezi s izrazima: srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski stvorena je atmosfera koja onemogućuje dijalog. U toj atmosferi pristalice izraza: srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski lako postaju unitaristi i nosioci Garašanin-Pašićevog velikosrpstva, a pristalice hrvatskog jezika lako postaju separatisti, nacionalisti i još nešto opasnije od toga. Nisu u pitanju ni znanost, ni istina nego upotreba znanosti i istine (kako bi rekao Pavle Ivić). Zaboravlja se da političko etiketiranje ne može riješiti jezična pitanja, kao što ih ne može riješiti ni znanost koja zaobilazi znanost.

Život svojom logikom i praksom razdvaja ono što se može razdvojiti. U tome nema ništa loše. Loše je kad netko to razdvajanje želi spriječiti svojom lingvističkom sebičnošću, odnosno svojim političkim predrasudama.

* * *

Od Marka Marulića (15. stoljeće) do danas hrvatski pisci su pisali hrvatskim jezikom. Korčulanin Ivan Vidal nazvao je Nikolu Nalješkovića (16. stoljeće) »dikom i hvalom hrvatskog jezika«. Petar Zrinski (17. stoljeće) kaže da je junaštvo »bana nigdašnjega Zrinskog Miklouša iz ugarskoga na hrvacki jezik naš stumačil«. Filip Grabovac (18. stoljeće) naziva svoje djelo »Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti arvackoga« (1747). Veliki hrvatski neprijatelj Khuen Hedervary (19. stoljeće) nije se usudio oduzeti hrvatskom jeziku hrvatsko ime. U doba NOB-a dokumenti AVNOJ-a i ZAVNOH-a poznaju i prihvaćaju naziv: hrvatski jezik.

Ako tome dodamo da glasoviti Vinodolski zakonik iz 1288. godine kaže na jednom mjestu da je pisan hrvatskim jezikom, onda vidimo koliko je velika tradicija u vezi s imenom hrvatskog jezika.

* * *

Katkada se kaže da je jezik (koji?) zajednička baština Hrvata, Srba, Crnogoraca i Muslimana. Kako? Pa jezici tih naroda su u prošlosti išli svojim, posebnim putovima, bez zajedničke veze, jednostavno zbog toga što su ti narodi živjeli odvojeno sve do 1918. godine. Jest, Hrvati, Srbi, Crnogorci i Muslimani govore po porijeklu istim jezikom koji nije isti u njihovim nacionalnim sredinama, što se i službeno priznaje, dopuštajući postojanje varijanata.

Ponekad se može čuti da oni koji brane hrvatski jezik istupaju s nacionalističke platforme. Što je to? Policijsko strašilo, političko ušutkavanje ili poziv na kapitulaciju? Treba se osloboditi povijesnih, političkih i sociolingvističkih zabluda, dakle jezičnog šovinizma (imperijalizma), bilo srpskog, bilo hrvatskog. Opredjeljenje za hrvatski jezik nije opredjeljenje za stare mitove nego za objektivnu nacionalnu i lingvističku istinu koju ne može zamagliti ni politika, ni podmetnuta lingvistika.

Kad se govori o hrvatskom i srpskom jeziku, protivnici hrvatskog jezika obično kažu da se radi o istom (jednom) jeziku i da dva ista jezika u zajedničkom životu ne trebaju postojati. Međutim, kad bi tako bilo, onda neka moje isto ostane moje, a tvoje isto neka ostane tvoje, ili neka moje isto bude i tvoje isto, pa neće biti problema. Problem nastaje onda kad netko svoje isto nameće drugome radi jedinstva, a što sa jedinstvom nema nikakve veze.

* * *

Ako politika na području jezika ne shvati da treba poštivati ono što je posebno i različito u hrvatskom i srpskom jeziku, onda se to što je posebno i različito legitimno mora odupirati na sve moguće načine i boriti se za svoje postojanje.

Tko ne poštuje tuđe različitosti, zalaže se, više ili manje prikriveno, za nametanje svojih shvaćanja, za nasilje.

Ravnopravni narodi normalno je da govore svojim, ravnopravnim jezicima.

Tko ne razgovara s duhom hrvatskog jezika, ili tko je protiv toga duha, taj izmišlja političke i lingvističke podvale koje narod nikad neće prihvatiti, bez obzira na silu koja iza tih podvala stoji.

* * *

Ukidanje hrvatskog jezika ne koristi ni bratstvu, ni jedinstvu, ni sporazumijevanju naroda u SFRJ. To nije približavanje, to je udaljavanje. Zar je politika toliko kratkovidna da to ne vidi! Ono (mislim na ukidanje) u cjelini uznemiruje hrvatski narod, pa je zbog toga politički štetno i protuzakonito. Svi oni koji misle demokratski i federativno shvaćaju golemu političku štetnost zaključaka u vezi sa ukidanjem hrvatskog jezika.

Ustavna zabrana postojanja hrvatskog jezika ne vodi ničemu dobrome — i opasna je, pored ostalog i zato što ide na ruku onima koji čekaju novi trenutak na napad na Hrvatsku.

Može li današnji Sabor SRH i njegov predsjednik pristati da se ukine hrvatski jezik, to više što je hrvatski Sabor 1847. godine zakonski potvrdio upotrebu hrvatskog jezika? Ne vjerujem. Nadam se da će prevladati argumenti iz okvira: jezična tolerancija, tradicija, politička mudrost te poštivanje ljudskih i nacionalnih prava.

Tko može mijenjati narodno ime jezika kojim hrvatski narod govori otkako postoji? Nitko! Pa onda, kakav bi to bio narod koji bi se odrekao svoga jezika!

Jezik je vlasništvo čitavog naroda pa o njegovoj sudbini ne mogu odlučivati nikakvi politički ili lingvistički forumi bez narodne suglasnosti. Ako pak odlučuju protiv narodne volje, ili ne vodeći računa o narodnoj volji, onda narod takve odluke ne treba poštivati.

Hrvatski narod se i politički mora zapitati, zašto mu netko sa strane nameće ono što on neće, zatim tko je taj i u ime čega to čini.

Uvijek, pa i ovom prilikom, treba imati na umu glasovitu pjesmu Pavla Stoosa »Kip domovine vu početku leta 1831.« i značajne stihove iz te pjesme:

»Vre i svoj jezik zabit Horvati
Hote ter drugi narod postati.«

Andrew Lloyd Webber: Requiem za dječji glas, sopran, tenor, zbor i orkestar.

Zagrebački simfoničari i zbor RTZ su na koncertu 12. V. 1988. u KD »Lisinski« izveli skladbe I. Kuljerića, W. A. Mozarta i A. L. Webbera pod vodstvom U. Lajovica.

Na početku koncerta bila je Kuljerićeva skladba *Concertpiece in D for flautes and orchestra*. U naslovu skladbe među ostalima dolazi »in D«: samu skladbu određuje ton d kao ishodište ulančenih nizova intervala. Kao solist je nastupio Karl Bernhard Sebon (SR Njemačka) s četiri flaute (blok-flauta, altflauta, srednja flauta i mala flauta). Kuljerić je nedavno napisao ovo djelo posvećeno navedenom solisti K. B. Sebonu.

Zatim je slijedio Mozartov *Drugi koncert za flautu i orkestar*, kao solist na flauti nastupio je također Sebon.

Na kraju koncerta bio je *Requiem od A. L. Webbera* sa solistima: sopran D. Spruk, tenor H. Matić i dječak-sopran James Rainhard (Vel. Britanija). Orkestar bio je proširen orguljama, glasovirom, harfom i raznovrsnim udaraljkama (na kojima je bilo 6 izvođača).

A. L. Webber je suvremeni engleski skladatelj (rođ. 1948). Skladao je »Requiem« na latinski tekst sa 6 stavaka: Requiem-Kyrie, Dies irae, Offertorium, Hosanna, Pie Jesu i Lux aeterna — Libera me. Webber je napisao Requiem povodom smrti svog oca (1982), koji je bio kompozitor i crkveni orguljaš u Londonu. A kao daljnji povod »Requiemu« bile su grozote rata u Kambodži, a na koje Webber nije ostao ravnodušan. Stoga je ovaj Requiem protest protiv svih vrsta terora, koji obilježavaju naše stoljeće. Time ovo djelo ima humano značenje. Praizvedba je bila u New Yorku (1985). Prije toga bila je pretpremijera u Engleskoj (1984). Na ovom koncertu bila je njegova prva izvedba u Jugoslaviji.

»Requiem« među ostalima karakteriziraju militantna skandiranja, oštre disonance, krikovi gnjeva i strave i sl. A s druge strane dva soprana (dječji i ženski) svojim lirskim tonovima odzvanjaju kao anđeoski glasovi. Djelo je na latinskom (nekadašnjem službenom liturgijskom jeziku Kat. crkve), da djelo dobije univerzalno značenje. Djelo je plod autorovog (Webberovog) razmišljanja o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti čovječanstva s porukom da bi mir i sklad zavladao svijetom.

RTZ dala je ovaj Requiem u sklopu »Glazbeni doživljaji«. Ovaj koncert je u cjelini i u pojedinostima — radi svoje humane tendencije i radi svoje ili muzičkih odnosno kompozitorskih specifičnosti bio zaista glazbeni doživljaj. Ovo također dokazuje, da su duhovna (crkvena) tematika kao i latinski tekst još aktuelni u današnjoj muzičkoj literaturi.

Ovaj Webberov Requiem nas je podsjetio na *War Requiem* (Ratni Requiem) modernog engleskog skladatelja Benjamina Britten-a, koji u njemu daje sintezu liturgijskih tradicionalnih tekstova i moderne poezije. Praizvedba je bila 1962.

Slušajući Webberov Requiem sjetili smo se suvremenog poljskog avangardnog (među ostalim i crkvenog) skladatelja *Krzystof-a Pendereckog* koji je napisao i oratorij *Passio et mors Domini nostri Jesu Christi secundum Lucam* (Muka i smrt Gospodina našeg Isusa Krista po Luki). Praizvedba bila je 1966. Penderecki je napisao Pasiju povodom 700. godišnjice katedrale u Münsteru, i tamo je bila njezina praizvedba. Ta Pasija je odmah donijela Pendereckom svjetsku slavu ne samo radi osebujnosti muzičkog oblika i specifične primjene muzičkih instrumenata nego i radi tematike — ratne strahote i druge tragedije čovječanstva. Penderecki gleda užasne patnje i strahovita stradanja i razaranja svojeg poljskog naroda u II. svjetskom ratu (što je on doživio kao dijete), ali on također gleda Oswiencin (nacistički konc-logor) i Hirošimu, na koju je pala prva atomska bomba. On u tim teškim nedaćama gleda Kalvariju čovječanstva. Penderecki iznosi ove ideje u glazbenom ruhu preko muke i smrti Kristove. Penderecki se služi novom upotrebom ljudskog glasa: razlomljenje (nedorečene) pjevne melodije, šaputanje i mumljanje s provalama bijesa, mržnje i osvete, vriskanje i zviždanje, krikovi straha i strave, demonsko podsmjehivanje Kristu, koji visi i umire na križu. Penderecki time želi predočiti ratne strahote i trpljenje čovječanstva. A da te njegove ideje dobiju na univerzalnosti, zato daje Pasiju na latinskom (kao i A. L. Webber).

Primjedbe na plakatiranje: RTZ, muzička proizvodnja, Glazbeni doživljaji

RTZ plakatira koncerte ove vrste s velikim plakatima skoro 2 m² (preciznije 190 x 201). Plakati imaju površinu krevetne plahte. Čemu takva veličina u današnjoj općoj štednji, a papir je također veoma skup. A manipuliranje s plakatima tako velikih dimenzija još povećava troškove, jer koliko sam gledanjem mogao ustanoviti: svaki plakat se sastoji od šest dijelova (pravokutnika). Od jednog takvog velikog slijepljenog plakata je moglo biti više manjih plakata sa svim potrebnim informacijama. Ovakvi glomazni plakati su doduše uočljivi, ali su manje praktični. Inače u pravilu glavninu plakata obično čini tekst, koji treba biti sažet, pregledan i razumljiv, dok na ovim plakatima (196 x 201) to ne dolazi do izražaja. Glavninu sadržaja tih ogromnih plakata čini slika odnosno neki motiv iz glazbenog života. Na plakatu za koncert 12. V. 88., koliko se sjećam, bio je prikazan jedan muzičar kao član orkestra, koji sjedi pred visećim udaraljkama i udara u njih. To je bilo i na koricama programa u obliku male knjižice za koncert, o kojem je ovdje govor. A na plakatima ima i fantastičnih slika npr. na plakatu na kraju sezone 1987/88: pijanista udara ili drži ruke iznad glasovira koji ne postoji (na plakatu nije prikazan) a kraj njega je jedna ljudska silueta s otvorenim kišobranom nad njim (pijanistom). Na tim ogromnim plakatima tekst se nalazi na njegovim rubnim dijelovima u obliku dva tanka stupca. A ovdje još jedna daljnja nepraktičnost: na crnoj

podlozi su bijela slova, što donosi napor i zamor za oči.

Za ovaj koncert 12. V. 1988. nisam doznao iz ovakovih plakata (iako sam često kraj njih prolazio) već na radiju Zagreb II. u nedjeljnoj emisiji »Sedam dana muzike«.

Stoga bi bilo bolje da su plakati manji i s crnim slovima na svjetlijoj osnovi. To bi bilo praktičnije i s manje izdataka.

V.D.

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Ivan Damiš: »LA DIMENSIONE DI CATTOLICITA'« NELLE RICERCHE DI STORIA ECCLESIASTICA DEGLI SLAVI MERIDIONALI DI EUSEBIO FERMENDŽIN** (izvadak iz doktorske disertacije). Čakovec 1988.
2. **Marija Bango: PINKLEC NA PANKLEC** (Pack on the Back) — pripovijetke za djecu (dvojezično). Muzej grada Koprivnice. Koprivnica 1988.
3. **Mihaly Szentmartoni: SVIJET MLADIH** (psihološke studije). Filozofsko-teološki institut D. I. Zagreb 1988.
4. **Đuro Vidmarović: PEČAT OD MAGIJE.** Pjesme. Vinkovci 1988.

MLADA REDATELJKA I ISKUSNI GLUMCI

Napisao sam već jednom da direktor *Teatra u gostima* Relja Bašić mora (i zna!) na repertoar stavljati komade koje će publika prihvatiti i rado gledati, znajući unaprijed da neće biti nasamarena i da će doći »na svoj račun«. Bilo je tako i sada, s komedijom U TVOM ILI U MOM STANU? broadwayskog »štakora« i filmskog scenarista *Neila Simona*. Taj naš američki suvremenik vješt je, iskusan i duhovit dramatik, nepogrešivo pogađa kakva tematika zanima publiku, život »ovoga časa« dobro poznaje i slika ga onakvim kakav jest (sa svim njegovim zabludama i »krivinama«), voli taknuti sentimentalnu žicu (koja se u svakom od nas krije) — te već nekoliko desetljeća vlada pozornicama svoje domovine i širom svijeta.

Djelo je režirala (i vrlo dobro prevela) *Maja Freundlich*. Nesumnjiv glumački talenat te mlade na djelu dosta rijetko viđene umjetnice već je uočen, a okušava se, ona i u redateljskom poslu. U ovoj prilici učinila je to tako uspješno da ni najzadrtiji sitničavac čak povećalom ne bi mogao pronaći nikakvo slabo mjesto ove skladne i dojmljive predstave.

Glumački kvartet »svirao« je virtuozno. *Boris Buzančić* pravim je stilom u potpunosti »oživio« komplekse udovca Marvina Schneidera (inače pisca »krimića« i dviju »ozbiljnih« neuspjelih knjiga) u vezi s pokojnom njegovom suprugom, u Marvinovo »osvajanje« glumice Jannie Malone unio je obilje nepatvorenog šarma, scene s bratom Leom odigrao je s mnogo duha i vještine, osornost prema novoj supruzi učinio je dokraja uvjerljivom a završni preokret, kad Marvin spoznaje da tu ženu zaista voli te iz temelja mijenja svoje vladanje prema njoj, zadahnuo je toplom, prisnom ljudskošću. Blaziranog i nametljivog Lea, koji »bdije« nad bratom Marvinom i neprestano ga nastoji »usmjeriti«, puninom je glumačke i životne zrelosti magistralno odglumio *Boris Miholjević*, pridruživši tako svojim uspjesima iz nedavna vremena (Luka Lukič u »Revizoru«, naslovna uloga u Brechtovu »Švejku u drugom svjetskom ratu« i Leonid u Galinovoj drami »Retro«) još jednu sjajnu kreaciju. (U toj ulozi nastupa i *Otokar Levaj*, no njega još nisam uspio vidjeti.) *Ana Karić* kao Jannie Malone potvrdila se prvorazrednom glumicom. Iskonsku srdačnost te drage, simpatične osobe, njezinu ženstvenost, borbu za Marvinovu ljubav, patnju zbog njegova nerazumijevanja i konačnu sreću nakon Marvinova »obraćenja« prikazala je tako autentično, proživljeno i neposredno da nas je naprosto očarala. U ulozi Janniene prijateljice Fanny vidjeli smo razigranu *Lelu Margitić*. Egzaltiranost i zbunjenost te mlade žene (koja — nezadovoljna mužem — srlja u avanturu s Leom i doživljava razočaranje) interpretirala je predano, bujno i slikovito.

Scenografkinja *Dinka Jeričević* impresivno je i ukusno opremila dvodijelnu scenu: Marvinov stan »na starinsku«, a Jannien u modernom stilu. Kostimi *Maje Galaso* (ili Galasso?) izvrsno su odgovarali karakteristikama likova; glazba *Ozrena Depola* uspješno je »uvodila« u pojedine dijelove zbivanja.

Mirko Petravić

ANTE ŠKOBALJ: IZLAZ IZ SVEMIRA

Poslije izvanrednih knjiga »Obredne gomile« (Sveti Križ na Čiovu 1970) i »Vjera starih Hrvata na reljefu u Zmajevoj spilji na otoku Braču« (Duće — 1986), Ante Škobalj iznenadio nas je s još jednom neobičnom i nesvakidašnjom knjigom — povijesno-znanstvenim romanom budućnosti »Izlaz iz svemira« (Duće-Priko 1988). Knjigu je auktor izdao u vlastitoj nakladi, jer naši izdavači nemaju ni sluha ni njuha za izvanserijsku literaturu. Radnja romana temelji se na ideji i misli odnosno nauci Ruđera Boškovića »o prostoru, Svemiru i Neizmjerju«. Pisac je knjigu i posvetio Boškovićevu geniju, »da ga bolje upoznamo, kao i Svemir u kojemu živimo«. Boškovića je, kaže pisac, »ondašnja Znanost (d'Alambert) odbacila, jer je bio Isusovac, a Isusovci su ga, dotično svećenici i svećeničke škole, odbacili, jer ga je odbacila Znanost«. Tako je Bošković, parnjak Leibniza i Newtona a preteča Einsteina, do danas ostao gotovo nepoznat.

Glavni pokretač zbivanja u romanu je američki znanstvenik židovskoga podrijetla dr. Abraham Zweistein, nadimkom Big Bag. Prvi njegov asistent i glavni suradnik je Hrvat prof. dr. Mate (Metej) Pro, zvani Prometej, potomak Proića koji su se u Ameriku doselili iz stare hrvatske župe Poljica. Drugi asistent je prof. dr. Metej Eppy, zvani Epimetej, po rodu Afrikanac iz plemena Kikuyu u Keniji. Zweisteinov javni znanstveni uzor je Pitagora i njegova filozofija brojeva, a potajni Ruđer Bošković i njegova *filosophia naturalis*. Kasnije će na Zweisteina bitno utjecati genijalni matematičar i astronom Ivo Brajnović, pop glagoljaš-pustinjak s otoka Brača, rodom Poljičanin. Ne malu ulogu u Zweisteinovu životu ima njegova kućanica, Poljičanka Ivka Vikas iz Srijema nadimkom Mirmidonka i Vlajina, koja mu je izvrsno priređivala sopranik i ostala poljička sladokusja.

Abraham Zweistein otkriva ZRAKE MIRA, koje će zauvijek onemogućiti ratove. Te zrake je on usputno otkrio. Jer glavni je cilj njegova istraživanja »dobiti odgovor na pitanje, što je taj Prostor u kojemu živimo, što je Svemir i što to sve znači«. Na njegov poticaj osniva se svjetska organizacija »Zaista ujedinjeni narodi« (ZUN). Jedan je od glavnih zadataka ZUN-a istraživanje prvih elementarnih čestica materije i Svijeta, te osvajanje Svemira. U svojim znanstvenim istraživanjima i pokusima Zweistein polazi od svoje teorije »o zakrivljenosti Svemira«, koju će oštro kritizirati Ivo Brajnović na temelju svojih astronomskih promatranja (iz zvjezdarnice na gori Vidovici na otoku Braču) i svojih matematičkih računa. Zweistein, predstavnik onih znanstvenika koji smatraju da ljudski razum može otkriti sve tajne svijeta i svemira, u početku ne želi ni čuti za Brajnovićevu kritiku, a ne prihvaća ni Boškovićevu teoriju o Neizmjerju, jer prihvatiti Boškovićevu teoriju »znači priznati Boga, a priznati Boga, znači priznati čovjekovu ovisnost o njemu«. Zweistein jedino vjeruje Pitagori, koji je učio da je sve na ovom svijetu i u svemiru broj, dakle vjeruje »u snagu ljudskoga Razuma, a još više u moć — Razvoja!«

Budući da ga ZUN imenuje za Oca čovječanstva, Zweistein potapa brodove i oružje svih svjetskih država i uspostavlja mir na zemlji. Čovječanstvo sada ima samo jednu težnju: izaći iz Svemira. A izaći iz Svemira za Zweisteina znači »umno zavladati Svemirom, doći do njegovih granica i doznati gdje počima i gdje svršava«. Zweistein kao prvi od svojih zadataka

ostvaruje u Sahari »nekadašnji san o raju zemaljskome«, a usred toga raja ostavlja netaknuto područje Hoggar, domovinu tajanstvenoga plemena Tuarega. Da bi otkrio tajnu svemira, namjerava letjeti u zviježđe Alfa Centauri. No prije toga lijeta, na nagovor svoga prvoga suradnika dr. Mateja Prosa odnosno Prometeja, posjećuje Vidovu goru i Zmajevu spilju na otoku Braču u Hrvatskoj. Putujući gravitatorom za Brač, Proso upoznaje Zweisteina s hrvatskom prošlošću, tumačeći mu da »mi Hrvati nažalost i nemamo ništa drugo nego prošlost«. Zweistein je zapravo prije lijeta u Svemir htio upoznati Ivu Brajnovića i njegova otkrića. No kad su stigli na Vidovu goru, pustinjak-glagoljaš Juraj Dubravić izvijesti ih, da je Brajnović »izašao iz Svemira«. »Iseljen iz svijeta, uselio se u Boga«. Ubili su ga teroristi toljagom, a zapravo mržnjom, jer je svjedočio za Boga.

Zweisteina je potresla Brajnovićeva smrt i posijala u njemu prvo sjeme sumnje u pobjedu ljudskoga razuma. Makar je uništeno sve oružje na svijetu, mržnja je našla svoje oružje. A mržnja se, reče mu Dubravić, može svladati jedino ljubavlju i praštanjem. Pregledavši Brajnovićevu ostavštinu, Zweistein sa zavišću ustanovi da ga je Brajnović pretekao i da Brajnovićeva otkrića ruše sve njegove znanstvene postavke. Pitagora je ipak pogriješio, a Bošković je imao pravo. Naš razum ima granice, sposoban je za velika istraživanja, ali mu je sakriven početak i svršetak.

Ovim nije iscrpljen bogati sadržaj Škobaljeva romana, koji treba čitati pažljivo i bez žurbe, da bi se upoznala bit Boškovićeve *Teorije prirodne filozofije*. Priznavši da je Bošković u pravu, Zweistein se odrekao svjetske vlasti i vratio se na Brač. Tu je krštenjem postao DIJETE BOŽJE i to je bio »početak njegovog IZLAZA IZ SVEMIRA i putovanja u obećanu zemlju — u Neizmjerje«. Škobaljeva promišljanja o svijetu i Bogu nisu novost u njegovu stvaralaštvu. U ovom romanu on samo nastavlja i zaokružuje svoja istraživanja o tome početa u »Obrednim gomilama« (osobito u teološkom dijelu ove knjige) i nastavljena u knjizi »Vjera starih Hrvata na reljefu u Zmajevoj spilji na otoku Braču«. Današnja znanost potvrdila je mnoge Boškovićeve genijalne pretpostavke koje Škobalj iznosi u romanu, posebno onu da materija nije vječna. Nuklearni fizičari u svojim akceleratorima već ispituju učinke antimaterije, koja u dodiru s materijom ovu uništava.

Škobaljev roman je nešto više i vrednije od običnih takozvanih science fiction-romana. Dok je radnja tih znanstvenofantastičnih romana zamišljena kao da je temeljena na tobožnjim znanstvenim otkrićima koja se pretpostavljaju da će biti otkrivena u budućnosti, radnja Škobaljeva romana temelji se na otkrićima prošlosti koje će tek budućnost spoznati i potvrditi. Roman je osim toga pravi priručnik znanja o Boškovićevim znanstvenim otkrićima. A poticajan je i za one koji se bave proučavanjem hrvatske prošlosti i glagoljice (prvo glagoljsko slovo AZ »moglo je nastati iz ideogramske slike ljudskog lika, koja se vrlo često nalazi na stećcima kao 'krizmom', posvećeni znak«).

Glavno lice romana ustvari je čitatelj, kaže pisac. Jer »čitalac je taj, koji mora izaći iz svemira, na što smo svi pozvani, ali mnogi na to ne misle. Ostala lica nisu toliko važna, jer su izmišljena. Samo što njihova sudbina nije izmišljena. To je naša sudbina, koja nas mora i te kako zanimati«. Čitatelji, vi ste sada na redu.

Tomislav Heres

U SLUŽBI ČOVJEKA

Zbornik splitskog nadbiskupa metropolite dr. Frane Franića

U povodu 75. obljetnice života splitskog nadbiskupa metropolite o. Frane Franića objavljen je reprezentativni zbornik od preko 500 stranica (Split 1987, revija »Crkva u svijetu«). Urednik je zbornika prof. Drago Šimundža, koji je pisac uvodnog slova: »Osnovni podaci o životu i radu nadbiskupa Frane Franića« (9—15). Odmah zatim donesena je bibliografija slavljenika: samostalna djela-knjige (četiri, od 1941. do 1975); — objavljeni radovi u časopisima i zbornicima u vremenu od 33 godine, 1954—1987.

Brojni prilozi-članci u zborniku podijeljeni su u dva dijela. Prvi dio obuhvaća biblijsko-teološku problematiku, a drugi donosi povijesna istraživanja, s posebnim osvrtom na splitsku biskupiju, njene svece i prošlost.

Četrnaest je autora prvog dijela zbornika: — Celestin Tomić: Pokaži nam svoju slavu (biblijski), — Josip Marcelić: Epohalni prijalazi u povijesnom hodu Crkve, — Ante Kusić: Kontekstualna teologija i ortopraksija, — Ivan Fuček: Dostojanstvo ljudske osobe u današnjem ateizmu, — Marin Srakić: Od teorije »de bello iusto« do »de pace aedificanda«, — Petar Šolić: Kršćansko gledanje na ljudsku seksualnost, — Rudolf Brajčić: Uvod i početak prvog poglavlja dekreta o apostolatu svjetovnih vjernika (AA, 1—2), — Stjepan Čovo: Marija u Crkvi prema VIII. poglavlju Lumen gentium, — Ivan Golub: Dodir s Bogom, — S. Marija Petričević: Put u dinamizam božanskog života, — Andrija Bonifačić: Razlikovanje duhova, — Jerko Bakotin: Razmišljanje nad Očenašom, — Vladimir Merćep: Što Crkva smatra čudom? — Ante Katalinić: Marko Marulić i Lovro Grizogon — Marijini štovatelji.

U drugom dijelu je 11 suradnika: — Imre Boba: Salona — Sirmium — Nin — Split. Change and continuity in the history of a church province, — Victor Saxer: Les saints de Salone. Examen critique de leur dossier, — Đuro Basler: Poligonalna ograda iz bazilike u Zenici, — Marko Japundžić: O episkopatu sv. Ćirila, — Giorgio Fedalto: La provincia ecclesiastica di Spalato in documenti vaticani del pontificato di Eugenio IV (1431—1447), — Stjepan Krasić i Fiamma Satta: Albert Dujmić-Gliričić — hrvatski teolog na Tridentskom saboru, — Atanazije Matanić: Izvještaji kotorskih biskupa o kotorskoj biskupiji sačuvani u tajnom vatikanskom arhivu (1592—1894), — Luka Tomašević: Splitska nadbiskupija u 18. st., — Josip Lučić: Gospodarske prilike lokrumskog samostana potkraj 18. st., — Ratko Perić: Nadbiskup Stadler i Hrvatski zavod u Rimu, — Hrvatin Gabrijel Jurišić: Sveci i Božji ugodnici s područja splitsko-makarske nadbiskupije.

Dvadeset i pet uglednih pisaca, dvadeset i pet odnjegovanih priloga. I s obzirom na iskazanu počast nadbiskupu Franiću, i s obzirom na znanstvenu obradu, sve je vrijedno pohvale. Zbornik je jedri doprinos hrvatskoj kulturi, teologiji, povijesti.

Nek bude dozvoljeno nadovezati i stanovita pitanja i razmišljanja, koja se povezuju uz pojavu zbornika.

Zbornik je uređen po modelu tradicionalnog načina u istovjetnim prigodama. Da li je bolje ići već ustaljenim stazama ili bi se već moglo posegnuti i za boljim i korisnijim rješenjima? Ako je zbornik posvećen nadbiskupu Franiću, zašto se onda ne bi o njemu progovorilo cjelovito i jezgrovito? Nekoliko stranica o njegovu životu i radu nije dovoljno. Slavljenik je teolog, profesor teologije i filozofije, teološki i filozofski pisac, biskup, učitelj vjere, koncilski otac. Zašto se ne bi o svemu tome napisale opširne studije, da ga sagledamo u cjelini, potpuno, valorizirano? Radi se o konkretnom čovjeku, apostolskom nasljedniku, on nas zanima na prvom mjestu, a ne članci napisani u povodu njegove obljetnice. Možda je i kompromis dobro rješenje: — prvi dio zbornika o nadbiskupu Franiću; — a drugi nek budu odabrani članci u povodu obljetnice iz raznih područja. Videant iudicentque censores!

M. V. Ćelkanović

* * *

U Republici 1—2/88 pišu o antologiji »U sjeni transcendencije« *Stijepo Mijović Kočan, Nedjeljko Mihanović* i *Nikola Petković*.

* * *

U Splitu je 7. VI. 1988. predstavljen treći svezak »Institucije« *Marka Marulića* u izdanju Književnog kruga iz Splita. Krajem mjeseca je predstavljeno i novo izdanje Marulićeve »Judite«.

* * *

U »Mogućnostima«, br. 3—4/88, piše o »Osvajanju kocke« *Nikole Šopa* (Logos, Split 1987) *Petar Opačić*.

* * *

Nagradu »Insula Romana« za pripovjedačku prozu dobio je ove godine *Luca Desiano*, a nagradu »Hemingway-Lignano Sabbiadoro« dobili su *Giulio Andreotti, Dino Basili, Gaetano Salvatori* i dr.

* * *

»Famiglia cristiana« od 1. VI. 1988. donosi članak *Giorgia De Rienza* o Gozzanovu suvremeniku, pjesniku *Clementu Rebori*, pod naslovom »Il poeta ritrovato«.

* * *

U povodu 200. obljetnice smrti *Ruđera Boškovića* održan je krajem svibnja prigodni skup u Rimu, koji su organizirali Akademija znanosti i Institut talijanske Enciklopedije.

* * *

Hans Wiegel pisac i prevoditelj, dobitnik je Velike državne nagrade za zasluge na području širenja austrijske kulture u inozemstvu.

* * *

»Osservatore Romano« od 21. V. 1988. donosi članak o »Stratištu« sovjetskog pisca *Čingiza Ajtmatova* pod naslovom »Oltre le barriere del tempo e dell'ideologia« iz pera *Pompea Giannantonija*.

* * *

»Osservatore Romano« od 17. V. 1988. objavljuje članak *Luigija M. Perosnea* o firentinskim časopisima XX. stoljeća pod naslovom »Non lasciarsi ingannare dalle apparenze«.

* * *

»Odjek« od 15. I. 1988. donosi članak *Saše Vereša* »Na koncu godine« o književnoj produkciji krajem 1987.

* * *

U pariškoj »Comédie française« izvedena je dramska poema *Charlesa Pèguya* »Mystère de la Charite de Jeanne d' Arc«.

* * *

Claude Mauriac, Françoisov sin, objavio je (Grasset 1988) 11. svezak svojega dnevnika pod naslovom »L' Oncle Marcel« s uspomenama na Marcela Prousta (s kojim je u srodstvu njegova žena), na svog oca, De Gaullea, Cocteaua, Mitterranda itd. U knjizi je i kazalo prethodnih 10 svezaka Dnevnika, koji nosi zajednički naslov »Temps immobile«.

* * *

Kod Herdera je izašlo iz tiska djelo »Sexualität und Ethik« osporavanog teološkog pisca *Charlesa Currana*.

* * *

Kod Gallimarda je počelo objavljivanje sveukupnih djela *Simone Weil*, prevođene i kod nas.

* * *

Muzička akademija u Zagrebu je 26. 3. 1988. izvela oratorij »Kralj David« od Honeggera pod vodstvom V. Kranjčevića. Nastupile su sopranistice I. Hraste i S. Marinković, alt M. Juniku, tenor V. Marof, kao i studenti dramske umjetnosti B. Miliša i J. Bilušić. (D)

* * *

Društvo književnika Hrvatske obilježilo je 30. 3. 1988. u Centru za kulturu i informacije u Zagrebu 70. obljetnicu života književnika P. Budaka (svojedobno dugogodišnjeg predsjednika ovog Društva). O književniku je govorio B. Hećimović. Tekstove su čitali T. Lonza, V. Žagar-Nardeli i Šerment. (D)

* * *

U zagrebačkoj Gradskoj knjižnici 1. 4. 1988. bio je govor o novoizašloj knjizi »Povijesna poetika romana«. Sudjelovali su autor V. Žmegač, zatim K. Nemec, V. Visković i T. Marović. Radi se o povijesti romana od antike do postmoderne. (D)

* * *

Radio Zagreb, prvi program, posvetio je 3. 4. 1988. svoju redovnu emisiju »Riječ je o muzici« Herbertu von Karajanu, dirigentu svjetskog glasa, u povodu njegove osamdesete obljetnice života. Gostovao je dvaput u našoj zemlji, u Dubrovniku i u Beogradu. (D)

* * *

U zagrebačkoj Gradskoj knjižnici 8. 4. 1988. bio je govor o poeziji Milivoja Slavičeka u povodu izlaska njegove petnaeste knjige pjesama »Sjaj (ne)svakidašnjice«. Govorili su A. Stamać i autor knjige. Pjesme je čitao T. Lonza. (D)

* * *

U Sidneyu (Australija) prigodom Uskrsa 1988. izvedena su dva oratorija: Verdijev »Requiem« i Händlov »Messias«. Nastupilo je 3.000 pjevača, dosad najveći pjevački zbor koji je ikad pjevao te oratorije.

* * *

U Zagrebu su 19—20. 4. 1988. bili Dani kulture Venezuele. Gospodin Urgelles, ambasador te južnoameričke zemlje u Beogradu, održao je 19. 4. 1988. predavanje »Venecuela u prošlosti i danas«. Bile su priređene izložbe suvremene venezuelske grafike i umjetničkih fotografija s dokumentarnim filmovima. (D)

* * *

U Zagrebu su 22. 4. 1988. u dvorani »Lisinski« Zagrebačka filharmonija i Akademski zbor »I. G. Kovačić« izveli skladbe S. Dedića. R. Wagnera i I. Cherubinija pod vodstvom mladog S. Britvića, novog dirigenta »Goranovaca«. (D)

* * *

U Zagrebu je zagrebačka opera izvela u dvorani »Lisinski« u koncertnom obliku Odakovu operu »Dorica pleše«. Bilo je to u povodu stogodišnjice kompozitorova rođenja (1888—1965). Odak je skladao ovu operu na međimurski melos. (D)

* * *

U Zagrebu u HNK 24. 4. 1988. bio je susret umirovljenih članova opere.

Bili su (abecednim redom): T. Alaupović, D. Bernardić, M. Bujanić, M. Grozdanić, J. Hanžek, N. Putar-Gold, I. Stefanov, B. Stilinović, J. Šutej, N. Žunec i dr. Posebno izdvajamo N. Tončić, koja je 1934. pjevala Doricu na praizvedbi Odakove opere »Dorica pleše«. (D)

* * *

»Mostovi«, časopis za kulturu književnog prevodilaštva, koji izlazi četiri puta na godinu u Beogradu, objavljuje u broju 1/1988. rad našeg suradnika Svevlada Slamniga »Filološki i sazvučni prevodilački mentalitet« u kojem autor istražuje dva zanimljiva pristupa Villonu, Rabadanov (filološki) i Mićevićev (»sazvučni«).

* * *

U zagrebačkom »Obnovljenom životu«, dvobroj 3—4/1988. izašla je recenzija Svevlada Slamniga o knjizi pjesama Ivana Tolja »Slavenske zime«. To je druga recenzija ove vrijedne knjige pjesama iz pera naših suradnika, jer je o njoj već pisao u »Maruliću« 1/88. naš suradnik Đuro Vidmarović.

* * *

Sredinom travnja ove godine u Trogiru je objavljen zbornik sa znanstvenog skupa održanog 1986. »Trogir u narodnom preporodu« prigodom stote obljetnice pobjede narodne stranke na općinskim izborima 1886. U zborniku su objavljeni i prilozi suradnika »Marulića«, *prof. Nikole Buble* »Muzički život Trogira u vrijeme narodnog preporoda« i *Mirka Slade Šilovića* »Trogirska zagora u narodnom preporodu«. (PZB)

* * *

Zbor i orkestar Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu s domaćim solistima 4. svibnja obnovio je izvedbu Verdijeva »Requiema« pod ravnanjem *Lorisa Voltolinija* a u pripremi *Ive Lipanovića*. (PZB)

* * *

Etnografski muzej u Splitu organizirao je izložbu od 28. IV. do 15. V. »Običaji na fjeru sv. Duje — 'Sudamja' — nekad i sad«. Na otvaranju je govorila *prof. Nevenka Bezić Božanić* a skladbe s dalmatinsko-splitskom tematikom pjevao je mješoviti zbor »Jedinstvo« pod ravnanjem *Rajka Kraljevića*. (PZB)

* * *

Svećenik splitske nadbiskupije *don Ante Škobalj* koncem travnja ove godine objavio je u privatnoj nakladi, u vlastitoj biblioteci »Az bukvi vedon«, svoju treću knjigu »Izlaz iz svemira« — povijesno-znanstveni roman budućnosti i posvetio je »geniju Ruđera Boškovića«. (PZB)

* * *

Kao gosti »Splitskog vokalnog okteta«, što ga vodi naš suradnik *dr. Zdravko Blajić*, u Splitu je gostovao 23. i 24. travnja u crkvi sv. Frane na Obali i u konkatedrali sv. Petra talijanski zbor i orkestar iz Ascoli Picena »Corale Ascolana Clementoni« a u prigodi 700. obljetnice pontifikata njihova sugrađanina pape Nikole IV. koji je bio franjevački provincijal u Dalmaciji i zauzet za sjedinjenje pravoslavaca i katolika na Balkanu. (PZB)

* * *

Prvi broj »Kaštelanskog zbornika« donosi više priloga uglednih naučnih radnika (Cvite Fisković, Ivo Babić, Franko Oreb...) i suradnika »Marulića« etnomuzikologa *prof. Nikole Buble* »Vokalna folklorna glazba Kaštela od sredine XIX. st. do 1975.« (PZB)

* * *

Na međunarodnom takmičenju mladih violinista učenika i studenata, u talijanskom gradu Gradisca d'Isonzo, u prvoj klasi za uzrast do dvanaest godina prvu nagradu je osvojila Mislava Mikelić iz Vranjica, učenica prvog razreda Srednje muzičke škole »Josip Hatze« u Splitu. Mislava i njezine sestre sviraju i pjevaju u crkvenom dječjem zboru, a njihov otac, *dr. Mirko*, vodi crkveni pjevački zbor odraslih u Vranjicu, rodnom mjestu *don Frane Bulića*. (PZB)

* * *

Na tribini »Darovana riječ« prikazao je pjesništvo našega suradnika *T. J. H. Mara*, 15. V. 1988, književni kritičar *Božidar Petrač*.

* * *

Od 12. V. do 22. V. 1988. održana je u Studiju galerije »Karas« izložba skulptura o. *Marijana Gajšaka*, DI.

* * *

Časopis »Città nuova« od 25. IV. 1988. donosi članak prigodom 50. obljetnice smrti filozofa *Edmunda Husserla* (Husserl-l'avventura della coscienza) koji je napisao *Gaspare Mura*. O toj obljetnici piše i *Giorgio Gannini* u listu »Osservatore Romano« od 8. V. 1988.

* * *

Kod Herdera je izašla knjiga *Gerharda Lohfinka* »Wem gilt die Bergpredigt?«. Autor u interpretaciji svetopisamskog teksta pokazuje na »treći put« po kojemu se Kristova poruka ne odnosi prvenstveno ni na politički ni na privatni »sektor« ljudskoga života.

* * *

»Etudes«, br. 5/88, donosi članak *Leopoldine Weizmann* o nacističkoj prošlosti filozofa *Heideggera* pod naslovom »Heidegger était-il nazi?«

* * *

Naš suradnik *Đuro Vidmarović* piše u gradišćanskim »Hrvatskim novinama« od 13. V. 1988. članak pod naslovom »Gradišćanski Hrvati u književnosti matičnog naroda« osvrćući se posebno na knjigu *Mate Ujevića* »Gradišćanski Hrvati« što ju je prije 50 godina objavilo naše Društvo.

* * *

U listu »Osservatore Romano« od 29. IV. 1988. *Italo A. Chiusano* piše o pjesniku *D'Annunziju*« (D'Annunzio-vuoto dietro la leggenda).

* * *

Nagrada »Le Prix des Librairies« dobio je ove godine franjevac *Eloi Leclerc* za svoju knjigu »Le Royaume caché«.

* * *

Kod DDB-a izlazi u 2 sveska antologija *Andrea Dabeziesa* »Jésus-Christ dans la littérature française« u koju su uvršteni pisci od srednjeg vijeka do našega stoljeća (*François de Sales, Pascal, Bossuet, Peguy, Claudel, Bernanos* itd.).

* * *

»Polja«, br. 350/88, objavljuju prikaz knjige »Načela jezuita« *Ignacija Lojolskoga* iz pera *Nebojše Kuzmanovića* pod naslovom »Volja u službi samodestrukcije i instrumentalizacije-božji inženjering«.

* * *

U Međunarodnoj papinskoj marijanskoj akademiji održan je 23-25. V. 1988. studijski skup »*Redemptoris Mater*« pod pokroviteljstvom kardinala *Luigija Dadaglia*.

* * *

Zagrebačka filharmonija i Zbor RTV iz Zagreba izveli su 5. svibnja 1988. u KD »Lisinski« oratorij »Stabat mater« (od A. Dvoržaka) pod vodstvom *P. Dešpalja* sa solistima: *Lj. Molnar-Talajić, R. Pospiš-Baldani, J. Reljom* i *F. Petrušancem*. Ova izvedba pripada među najsvjetlije trenutke zagrebačkog glazbenog života. (D)

* * *

Simfonijski orkestar Muzičke akademije u Zagrebu priredio je 8. svibnja 1988. koncert na kojem su izveli Beethovenovu IV. i VIII. simfoniju pod vodstvom studenata *Z. Novačića* i *Uhlika*. (D)

* * *

U zagrebačkoj Gradskoj knjižnici 13. svibnja održano je predavanje »Filozofija i književnost« povodom izlaska tematskog časopisa »Filozofska istraživanja«, br. 23. Govorili su *V. Žmegač, V. Biti* i *M. Solar*. (D)

* * *

Zagrebački Collegium pro musica sacra priredio je 18. svibnja 1988. u HGZ-u koncert pod vodstvom *I. Malinke*. Budući da je to bila proslava 15. obljetnice ansambla, program je bio posebno bogat biranim i rijetko izvođenim djelima. U prvom dijelu bile su skladbe »Ave Maria« (među njima i skladba naše D. Pejačević), a u II. dijelu skladba »Te Deum« Marka Antoina Charpentiera. Vokalni solisti bili su *D. Hreljanović, C. Pleša, Ž. Puškarić* i *M. Rajčić*. (D)

* * *

14. VI. 1988. proslavio je u Pazinu 90. obljetnicu života najstariji član HKD-a dr. Ivan Pavić, autor katekizama, što ih izdaje naše Društvo, i suradnik Danice.

ISPRAVAK

Ispričavamo se autorima zbog grešaka u broju 3/88. revije »Marulić«. Na str. 267, posljednji redak, tiskano je »preumorene«, a mora biti »preumorne«. Na str. 282, iznad pjesme »Grmovi«, pogrešno je tiskano prezime pjesnikovo kao VRANKĆ, a mora biti VRANKIĆ. Na str. 308, 15. redak odozgo, tiskano je »le porche candine« a mora biti »le forche caudine«. Na str. 360, prvi redak odozgo, tiskano je »kulturno povijesne« bez crtice, a mora biti s crticom. Na str. 381, 10. redak odozgo, tiskano je »glatkom-papiru«, a mora biti bez crtice. Na str. 392, četvrti redak odozdo, tiskano je »propovijedaonica«, a mora biti »propovjedaonica«. Na str. 397, 8. redak odozgo, stoji »slaljenik«, a mora biti »slavljenik«. U »Sadržaju« (str. 398—399) treba ispraviti: »MAR« u »Mar« (dvaput), »Sodan« u »Šodan«, »usraj« (u naslovu pjesme T. Otočana) u »ukraj«, »Transencencije« (u naslovu članka S. Slamniga) u »Transcendencije«. Ime autora Petra Zdravka Blajića omaškom je u »Sadržaju« napisano dvaput. Na str. 369, 26. redak odozgo, umjesto »idividualno« treba stajati »individualno«. Na str. 342, ispod gornje slike, krivo je tiskano »Midžar«, a treba »Midžor«. Na strani 312, 16. red odozgo, stoji »spred« a treba biti »ispred«. Na str. 314, 16. red odozdo, stoji »Amstrdamu«, a treba biti »Amsterdamu«. Na str. 333, 20. redak odozgo, nedostaje apostrof iza »c«.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (59) 401
***Joja Ricov:** Stipin krijes 410
Tomislav Heres: Uspomeni dr. Krešimira Mlača 411
***Tomislav Dorotić:** Poslije mnogo godina 413
***T. J. H. Mar:** Krajolik s vinogradom i kozama 414
Svevlad Slamnig: Živjeti bez jastoga 415
Mladen Jurčić: Kršćanin i postojanost 419
***Džemaludin Latić:** Hlapavica 424
Mirko Petravić: Prof. Ivi Horvatu — uredniku »Znanja i radosti« — u čast 425
Pavao Despot: Pod Nehajem 429
***Mario Dabo:** U sjeni sunca darovana 432
* * * * Riječki tenor Ljubomir Strgačić 433
***Tomislav Maretić:** Nasmiješen mjesec 437
***Marko Mesić:** Hrvatskoj književnici Tatjani Arambašin 438
T. J. H. Mar: Dan posljednji 439
***Mirko Peti:** Stvoritelj 440
Stjepan Džalto: Svečev kafić 441
***Ivo Prpić mlađi:** Sazviježđa stvaranja 448
Mirko Petravić: Riječ ima... (razgovor s Majom Freundlich) 449
Petar Runje: Hrvatska Biblija u Zadru 1380. 453
***Anđelko Vrsaljko:** Svojinstvo 457
***Stanislava Adamić:** Krivnja 458
***Stanislava Adamić:** I tako dalje 458
Jakov Ivaštinović: Hercegovina sve naseli—sebe ne raseli 459
***Stanislava Adamić:** Poklon samoće 475
V. D.: Novo u izgledu Zagreba 476
***Boris Arapović:** Sahrana ljeta 478
Nikola Bićanić: Turićeva socijalna reforma utemeljena na prosvjeti . . . 479
***Vera Valčić:** Sjeta 483
***Mirko Slade-Šilović:** Gospe trogirskih polja 484
Anto Kovačević: Musa Ćazim Ćatić i hrvatska književnost 485
***Tone Otočan:** Opsjela me željomora 501

*Ivo Balentović: Spačva 502
*Tomislav Dorotić: Još uvijek svake noći 502
M-til: Krležin »prijekor« o. Plenkoviću 503
Stanislav Šodan: Istina je negdje drugdje 504
*Džemaludin Latić: Čador 505
Mirko Validžić: Aforizmi od A do Ž 506
N. Nekić: Gralov pehar 508
*Ante Kraljević: Nestajemo vječni 511
*Tomislav Dorotić: Podijeliti s tobom želim 512
*Ante Jakšić: Ne mogu reći 512
A. V. Mihičić: Ticijanova oporuka 513
*Iva Čuvalo: Odlazak 517

Mišljenja i reagiranja

Traguriensis: Majstor Radovan — lik evropskog mjerila 518
Mario Gjuranec: Osvrt na naše glazbene kritike 519
Ivo Balentović: Nekoliko uzgrednih primjedbi 521
Miho Demović: Još uz naslov Duhovne skladbe Jakova Gotovca 523
Jakov Ivaštinović: »Nin« se boji istine 527
V. D.: Andrew Lloyd Webber, Requiem 531

Mozaik

Mirko Petravić: Mlada redateljka i iskusni glumci 534

Knjige

Tomislav Heres: Ante Škobalj, Izlaz iz Svemira 535
M. V. Ćelkanović: U službi čovjeka 536

Vijesti

Iz domovine i svijeta 538

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkl odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.